

SLAVICA

SLOVACA

ROČNÍK 42 • 2007 **2**

SLAVISTIKA

CENA 60 SK

VYDAVATEĽSTVO MATICE SLOVENSKEJ

OBSAH

ŠTÚDIE

JACMIHA MOJCIJEVA-ГУШЕВА: Македонскиот дијалогот со Другиот	97
E. HORÁK: Slovensko-české filologické paralely z (južno)slavistického aspektu (Slovanská vzájomnosť a slovanské jazykové konflikty)	102
A. ŠKOVIERA: Tretí slovanský život Nauma Ochridského a dátum vyhnania Metodových učeníkov	111
S. ZAVARSKÝ: „Dematur nobis Latina cultura, videbimus, quid erimus!“ Obdobie národného obrodenia z pohľadu latinskej filológie	124
S. PAVLOVIČ: Prilog rekonstrukciji geneze slovenskog kvalifikativnog genitiva	131
K. SEDLÁKOVÁ: Osobnosť a práce Martina Hattalu v oblasti slovakistiky a slavistiky na základe archívnych prameňov	136
M. NEVRLÝ: Viedenské aktivity Ivana Franka	141
J. PLESKALOVÁ: Nabodička v české lingvistické terminológii	147

ROZHLADY

V. BLANÁR: O osobnom pomenúvaní v Zakarpatskej Ukrajine (Na okraj monografie Pavlo Čučka: <i>Prizvyšča zakarpatskych ukrajinciv. Istoryko-etymoložnyj slovnyk</i>)	152
--	-----

SPRÁVY A RECENZIE

A. FERENČÍKOVÁ: Pri sedemdesiatke profesora Ivora Ripku	163
Z. HOSSZÚOVÁ: K nedožitým 80 rokom Jána Svetlíka	165
A. ŠKOVIERA: Dve júlové cyrilo-metodské podujatia v Nitre	165
J. KAČALA: Novo o Antonovi Bernolákovi	167
A. ZELENKOVÁ: Cenná slavistická bibliografia Jiřího Polívku	168
P. ŽENUCH: Το πνεύμα σου το αγαθόν οδηγεί με εν γη ευθεία – Na správnu cestu nech ma vedie tvoj dobrý duch (Ž 142,10)	169
E. KRÁLÍK: TRUBAČOV, O. N.: Trudy po etimologii. Slovo. Istorija. Kul'tura. V dvuch tomach	170
I. DULEBOVÁ: ВЬЮНОВ, Ю. А.: Русский культурный архетип. Страноведение России. Учебное пособие	171
J. KREDÁTUSOVÁ: ANTOŇÁKOVÁ, D.: Frazeeologičeskije jedinicy russkogo jazyka, sviazannyje s narodnymi obyčajami i obriadami	173
M. NEVRLÝ: ЧИЖЕВСЬКИЙ, Д.: Філософські твори у 4-х томах	174
M. NEVRLÝ: ОЛЬЖИЧ, О.: Вибрані твори. Упорядник Осип Зінкевич. Передмова Євгена Сверстюка	175
I. DŽUNDOVÁ: MIČNEVIČ, A.: Vybranyja pracy	176
J. LADZIANSKA-JUSKOVÁ: Mova – litaratura – kul'tura. Materyjaly V. mižnarodnaj navukovaj konferencyi	177
E. KRÁLÍK: Aktual'nyje voprosy balkanskogo jazykoznanija	177
Z. KOLLÁROVÁ: FINK ARSOVSKY, Ž. a kol.: Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema	179
S. JOVEVA-DIMITROVA: РАЧЕВ, А.: Jazykové spoločenstvá v podmienkach europeizácie a globalizácie	180
G. IMRICHOVÁ: НИКОЛОВА, Н.: Билингвизмът в българските земи през XV-XIX век	180
E. HORÁK: РИСТОВСКИ, Б.: Македонистот Петар Драганов (1857-1928)	182
L. MAJCHRÁKOVÁ: ТАНЕСКИ З.: Македонско-словачки прирачник за конверзација	183

S L A V I C A

S L O V A C A

ŠTÚDIE

ЈАСМИНА МОЈСИЕВА-ГУШЕВА*

Македонскиот дијалогот со Другиот

MOJSIEVA-GUSHEVA, J.: Macedonian Dialogue with the Other. Slavica Slovaca, 42, 2007, No. 2, pp. 97-101. (Bratislava)

Each subject is connected with the Other. It is constitutive factor establishing the relations between individuals making them closer or splitting them apart and as such it is responsible for interaction communications. The Other interim is a basic factor when determining the identity of individual or of the whole group. This Study highlights Balkan/Macedonian specific relation to the Other that facilitates identification and survival of their identity.

Key words: Balkan and Macedonian identity, dialogue with the Other, periphery-centre, post colonialism.

Идентитет се оформува во интеракција со Другите преку што се постигнува сопственото осознавање и легитимирање. Прашањето за идентитетот уште во митското мислење (митот за Нарцис) е во тесна корелација со прашањето за алтеритетот – свесноста за постоењето на Другиот. За ова знаеле уште Античките македонци кои во сопственото владеење го почитувале демократскиот принцип градејќи ја својата држава со рамноправно учество на различни народи. Со различноста всушност се потврдува специфичноста и посебноста на идентитетот. Имајќи зад себе еден ваков контекст, Балканците, а посебно Македонците низ вековите, секогаш се наоѓале во состојба на распнатост меѓу сопствената демократичност (која ја иницирала актуелната немоќ) и прилагодувањето кон Другите интереси.

Кога се разгледува историско-географската положба на Балканот (термин употребуван во последните два века) неминовно се забележува неговата динамична структура олицетворена во површинските варијации на растегливите граници и дискусиите до каде се протега овој ареал. Исто така, на Балканот во последните два века години се случуваат крупни промени во однос на внатрешните структурални чинители, односно демографските одлики претставени преку миграцијата, националноста, јазикот и т. н. Иако во овој период се направија и најголемите напори да се зацврстат идентитетите на балканските жители, со времените случувања говорат дека тие се постојано разнишувани и ставани под прашање. Нестабилноста карактеристична за сегашната и блиската историја создава тешкотии при идентификацијата бидејќи ги интересите на Другиот. Токму од овие причини Балканот претставува отворено поле за истражување и толкување на многу Европски аналитичари.

Променливиот хронотоп, глобално земено, е карактеристичен и за минатото кога на овие простори постоеле градови држави на Елините, Скитите, Илирите, Тракијците и други кои *бесцелно ја трошеле својата сила на постојани внатрешни кавги и војни* (Јелевиќ 1999, 8). Со поставувањето на централизирана и стабилна идентификација преку царството на Александар Македонски, Римската империја, Византија и Отоманското владеење *еден подолг период населението било заштитено од катастрофални војни* (Јелевиќ 1999, 10). Проблемите, се чини, од секогаш постоеле на овие простори, но се интензивираат во последните две столетија кога се буди националната свест на народите кои живеат на

* Prof. Jasmina Mojsieva-Guševa, DrSc., Skopje, Makedonija.

Балканот. Долго време по очигледното национално осознавање на балканските народи, постепено преку бројни оружени востанија и политички превирања во кој пресудна улога имале Другите (големите европски сили) се формирале посебните балкански држави. За создавање на Српската држава заслуга има Големиот Друг (лоциран во руската поддршка), додека за Грција клучна улога одиграла флотата што Другите (големите сили) ја испратиле на Пелопонез, која во битката кај Нирвано ја уништила турската флота. За формирањето на Романија повторно заслуга имале надворешните влијанија, овојпат на Франција, додека за Бугарија пресудна улога одиграла Русија. Процесот на градењето на нациите на Балканот бил сложен и долготраен и многу од малите народи во регионот останале и понатаму под власт на Османлиите, како што е случајот со Македонците и Албанците или под Хабзбурговците како Хрватите, Словенците, Босанците и тн. (Мазовер 2003, 111-145).

Новосоздадените балкански држави биле во голема мера зависни од своите татори кои ги именувале нивните кралеви од европските аристократски куќи, ги исцртувале нивните устави, ги кроеле границите и териториите на дипломатските конференции, а преку политиката на сила и економска принуда им ги наметнувале своите желби на сите страни (Мазовер 2003, 128-129).

Ваквите случувања придонесуваат на Балканот да се чувствува распнатоста помеѓу актуелна немоќ и сознанието за некогашната моќ која се врзува со дамнешните големи империи кои гравитирале на овие простори.

Поради важната геостратегиска положба Балканот од секогаш бил интересен за освојувачите. Поради овој факт тој доживува голем степен на мешање на културите и постојано двоен однос, кон себе си и кон Другите (освојувачите од античко време, преку Турците сè до современите). Во македонското народно творештво (народната песна „Плачот на Македонија“) постојат примери за тоа како народот ја прекорува Европа нарекувајќи ја блудница вавилонска реагирајќи на Берлинскиот договор со кој Македонија остана под ропство на освојувачите Турци (Црнушанов 1956, 275). Познато е дека времето минато под турската власт е сметано за најкрвав и најтежок период од опстојувањето на македонскиот ентитет. Истивремено, може да се каже дека токму во овој период (провинцијата/протекторатот) Македонија се чувствува најзаштитена и набезбедна од аспирациите на Другите. Иако не постоела Македонска држава во тоа време, според литературата јасно се осознава постоењето на согледбите за тоа што е македонска определба изразена преку јазикот, обичаите, религијата. Исто така, кај Македонецот во тоа време, постоела сплотеност со другите балкански ентитети, за заедничка борба против едниствениот непријател – Турчин, кој истовремено бил и заштитник од Европскиот Друг.

Сепак, без Европска помош балканските народи не можеле да се одделат од вековниот поробувач. Заради својата слабост, тие морале да бараат поддршка однадвор. Од друга страна, создавањето и манифестирањето на националната свест кај Балканските народи делуваше примамливо за Европјаните. Во исто време, тие преку помошта што им ја нудеа на различните балкански народи ги остваруваа своите хегемонистички интереси, неводејќи сметка дека создаваа низа проблеми од типот на неадекватни граници, нерешен статус на национални малцинсва па дури и цели народи, економска и политичка зависност од категоријата на поразвиените Други. Иако незадоволни од исходот, поради немоќта да ја изменат сопствената положба, секој од Балканските народи подлегнува пред туѓите концепти и привидно ги прифаќаат за свои. Притоа, не се откажува од сопствените интереси, имајќи ја секогаш на ум, покрај Другата и сопствената вистина. На тој начин, Балканците самите ја играат улогата на медијатор помеѓу Себе и Другиот, т. е. шизофено се расчленуваат во суштината.

Речиси идентична улога одиграа и соседите на Македонија при нејзините неуспешни обиди за осамостојување. Помошта за ослободување од Турската империја, пунудена од нивна страна, имаше скриени намери. За нив најдобро беше Македонецот да не го зачува и негува сопствениот идентитет што ќе го оформи како моќен – централизиран Друг. Гле-

дано од нивна перспектива, како земји со веќе развиена етноцентричност, подобро би било Македонецот да остане не-етноцентричен народ кој би ги прифатил нив како централна власт. Понудите на соседите, како што се потврдува во историјата, биле условени со изнудено прифаќање на нивниот идентитет. Според зацртаните желби и планови, македонската територија, кога со нивна помош ќе се оддели од Турција, би требало многу лесно да се присвои. При тоа, како во секој пост-колонијален дискурс Македонецот за нив би останал на маргините, а тие би го претставувале центарот.

Токму на истиот однос центар-периферија од дамнина сè до денес сметаат Големите сили нудејќи ја во секоја кризна ситуација својата помош на одделните маргинални Балкански држави. Овие пак ја прифаќаат неразмислувајќи дека при тоа се наоѓаат во позиција на преговарач и шизофрено расчленет медијатор меѓу себе и Другите. Ситуацијата во која се наоѓаат е толку сложена што е тешко да се одговори на прашањето дали тие се виновни за ваквата позиција дозволувајќи ја или им е наметнато постојано да ја играат медијаторската ускладувачка улога. Како што остроумно забележува една моја помлада колешка Македонецот (а јас додавам и Балканецот) наликува на Западно африканскиот бог Легба кој иако маргинална фигура постојано посредува меѓу постарите божества.

Тој е најмладиот син на Маву-Лисе и како што Дихомејците го замислуваат најмладиот син, многу паметен и умешен. Сите три пантеона имаат различни јазици, но Легба ги знае сите јазици и јазиците на боговите и луѓето. Затоа тој е гласник меѓу боговите. (Митологија 1982, 222)

Поради својата дарба и умешност прогласен е за бог на просветленјата кој ги овозможва трансформациите кога посредува, дури и додека ги стимулира конфликтите. Тој исто така, поради својата преведувачка улога е во можност да ги среди и смири ситуациите. Живејќи во граничните простори, може слободно да се движи меѓу нив, но сепак не може да ја смени својата местоположба. Осуден на медијаторска, ускладувачка улога која не му дозволува да се оддели од Другите (помоќните богови), тој е одлична метафора за улогата на Македонија на Балканските простори, но и на Балканот во Европски рамки.

Македонецот никогаш не може да се оддели од Другите, туку постојано мора да води дијалог со нив, да им ги ускладува интересите и дискурсите. Обидите да се отргне, или само да одбие да учествува во преговорите завршуваат погубно по него. Парадигматичен пример се Балканските војни како неуспешен договор меѓу соседите, а Македонија која одбива да биде медијатор на нивните идеи – станува жртва. За причините за Балканските војни Марк Мазовер ќе запише:

Ако ги погледнеме работите изолирано, нема многу причини поради кои крахот на австро-руската антанта во децениите по 1878 година требало да доведе до војна.... Освен, ако се погледнат работите во целина и се земат во предвид како што понатаму се нагласува подемот на балканскиот национализам и вакумот на власта создаден по падот на османлискиот авторитет ги наведуваат големите сили да дојдат до оцена дека ваквата состојба може да им ги отежне виталните интереси. До воени судири сепак доаѓа со поттик од балканските држави кои биле верзирани во политиката на осцилирање така што се повторува и не за последен пат во односите со големите сили, малите да ги контролираат големите. (Мазовер 2003, 140).

Истото се случува и во последниот обид да се сочува интегритетот на поранешна Југославија (Балканот во мало). При растурањето на нејзиниот дискурс и државност вклучени беа и големите и малите сили кои се упатуваа на меѓусебен дијалог. Во тие посредувања Македонија повторно поради својата умешност успеа да излезе неповредена сè до надворешно наметнатиот конфликт во 2001 година со внатрешниот, етничкиот Друг – Албанецот, при што најспорно прашање е токму двојазичноста на државата. Воениот конфликт од 2001 за кратко време беше ставен под контрола повторно поради непосредниот дијалог меѓу власта, од една страна, и Странскиот и Внатрешниот Друг, од друга страна.

До африканскиот бог Легба Македонецот како и Балканецот го доближува уште една карактеристика – живеењето на гранична територија која секогаш е предмет на странските интереси. При секој транспарентен чекор за нејзина идентификација и обид за утврдување на строги граници настанува конфликт. Затоа тој е принуден да опстојува изневерувајќи се себеси и сопствените очекувања (без можност за самостојно креиран имиџ).

Гледајќи се во огледалата кои искривуваат по теркот на другите, дури и денес Македонецот, кога е во прашање неговиот идентитет (името на својата држава), принуден е да балансира меѓу сопствената вистина и приказните што ги раскажува европски централизиранот моќник. Постојано изложуван на негациите од јужниот сосед кои со векови наназад го бришат неговиот идентитет, тој е поставен во позиција на иницијатор на конфликти. Тоа се согледува преку реакцијата на Другиот, кој обвинува за негова загрозеност, кога првиот инсистира на сопственото име. И сето тоа се прави со цел да се создаде амбигвитетен дефектен поглед.

Никогаш не беше разјаснето како на Грција – држава од 10 милиони жители, членка на Европската унија и НАТО, би можела да и ја одземе територијата сиромашната заостаната држава од два милјони жители, без војска и без сојузници, но Грците паѓале во хистерија од страв. Во Атина се организирани масовни демонстрации; странските гости се затрупувани со пропаганден материјал; улиците, плоштадите бродовите и аеродромите се преименувани така што да се покаже како Македонија отсекогаш била Грчка, пишува во својата историја за Балканот Ричард Кремптон (Кремптон 2003, 401) а ние додаваме можеби поради народната „кој ја има мувата на капата постојано ќе ја брка.“

Ваквата поставеност на нештата не може, а да не предизвика разочараност кај интелектуалците и писателите. Во своите вообразби тие измислуваат најразлични метафорични имиња за Македонија иронично нарекувајќи ја Дискантрија поради постојаното повторување на странските политичари *this country* (како во романот на Драги Михајловски) или Казабланка (како истоимениот култен филм кој Кица Колбе го користи за налов на својот роман алудирајќи на багалскиот егзодус) а, целиот дискурс на Балканот го определуваат како Буре барут (како во драмата на Дејан Дуковски).

Во слична позиција е ставен и балканскиот хронотоп кој од Европа се препознава како иницијатор на воени судири (Балканските војни, Првата светска војна, распаѓањето на Југославија и др.) За Европејците Балканот е парадигма на дивјаштво, варваризам, колонијализам, ориентализам. Токму заради тоа Западот се обидува да го скроти, моделирајќи го по сопствени теркови за да може да го користи за лични цели. Притоа заборава на неговата измамничка дарба да се залажува себе си, но и светот презентирајќи огромна желба за приклучување во заедницата на Другите и спремност за следење на нивните критериуми и принципи. Всушност, суштината на сите овие балкански декларативни заложби лежи во наметнатата потреба за постојана адаптација и дијалогичност. Очигледно, низ историјата, постојано се потврдува неговата улога на посредник меѓу Себе и соседите вклучувајќи го Турчинот – Деспот, со кој вешто се справува подолго време. Потоа следат заканите од Страшниот Друг виден во лицето на Европа од времето на двете светски војни како и од Непознатиот Друг кој ја симболизира Америка, Австралија и Канада како најголем балкански емигрантски хронотоп.

Литература:

- CAVENDISH, R. – LING, O. Trevor: Mitologija. Ljubljana : Mladinska knjiga 1982.
ЈЕЛЕВИЌ, Б.: Историја на Балканот (18-19 век). Скопје : Лист 1999.
КРЕМПТОН, Р.: Балкан после Другог светског рата. Београд : Clío 2003.
МАЗОВЕР, М.: Балканот (кратка историја). Скопје : EvgO-Balkan Press 2003.
ЦРНУШАНОВ, К.: Македонски народни песни. Софија : БАН 1956.

Macedonian Dialogue with the Other

Jasmina Mojsieva-Gusheva

Contemporary identity is shaped in interaction with the others thus achieving self-cognition and self-estimation. Even Ancient Macedonians were aware of this, who within their rule appreciated democratic principles building up their state in the manner of equal presentation of all different peoples. Diversity, in fact, confirms the specificity and particularity of identity. Having behind such context, the Balkans, and in particular, Macedonians, during the centuries, have always found themselves stretched out between their own democracy, initiated by the actual weakness, and adjustment to Others' interests. It means that Balkan countries are not only in a position of negotiator between itself and the Others but also they become schizophrenically split mediator between itself and its neighbours. This Study includes the question whether they themselves permit this or intruded to permanently play the mediatory coordinative role. Through the history there role as a mediator between itself and the Turkish - Oppressor is also confirmed, who they coped with for a very long time. Following this are the threatens by the Dreadful Other seen in the face of Europe, in the time of the two World Wars as well as the terrorist attacks in the last decade, and the Unknown other symbolizing America, Australia, Canada as the biggest Balkan emigration chronotop. The Study, through a number of examples from the Balkan literature and the theoretical discussions periphery-centre and post colonialism, reviews this just Balkans' role being in a continuous dialogue with the Others and their interests.

EMIL HORÁK*

Slovensko-české filologické paralely z (južno)slavistického aspektu (Slovanská vzájomnosť a slovanské jazykové konflikty)

HORÁK, E.: Slovak-Czech philological Parallels from the Aspect of (South)Slavic Linguistics. (The idea of „Slavic reciprocity“ and Slavic linguistic conflicts). *Slavica Slovaca*, 42, 2007, No. 2, pp. 102-110. (Bratislava)

The author examines Slovak-Czech linguistic conflicts that have been originating since the constitution of the modern standard Slovak and Czech languages up to the present. The Slovak-Czech linguistic conflicts are confronted with the linguistic conflicts (and their solutions) among South Slavic standard languages, with particular attention given to the Croatian-Serbian linguistic conflicts.

Slavic reciprocity, Slavic standard languages, linguistic contacts, linguistic conflicts, conflict-forming linguistic factors, purism, standard Slovak language, standard Czech language, standard Croatian language, standard Serbian language.

0. Idea slovanskej vzájomnosti, ktorú sformuloval Slovák Ján Kollár v diele *O literárnej vzájomnosti medzi kmeňmi a nárečiami slovanskými* (1836) mala nesporne základný význam pre emancipačný pohyb najmä početne malých slovanských národov v národnom obrození. Utvárala u nich vedomie a pocit slovanskej veľkosti a možnosti oprieť sa o ňu v zápase o vlastnú národnú nezávislosť. Myšlienky Jána Kollára o humanizme a vlastenectve naplňovali a nadchýnali najmä predákov národných hnutí. Idea slovanskej vzájomnosti J. Kollára zapustila najhlbšie korene u Slovákov a u južnoslovanských národov. Pravda, lákavá idea slovanskej vzájomnosti, ktorá napokon pohla malé slovanské národy k sebauvedomeniu a k rozhodným emancipačným činom, pri konkrétnej realizácii veľmi skoro narazila na vtedajšiu jazykovú situáciu slovanských národov, na jazykovú prax. Totiž Kollárova štvorkmeňová teória slovanských jazykov, podľa ktorej slovanské spisovné jazyky sa mali vyvíjať v štyroch spisovných podobách – v česko-slovenskej, ilýrskej, poľskej a ruskej – skoro začala byť neprijateľná najmä pre tie národy, ktoré už smerovali k vlastnému spisovnému jazyku ako jednému zo základných atribútov ich národnej samobytnosti. A tak namiesto dvoch spoločných spisovných jazykov – česko-slovenského a ilýrskeho –, ktoré si v duchu vzájomnosti želel Ján Kollár, uchádzalo sa o samostatnosť šesť slovanských spisovných jazykov: český, slovenský, slovinský, chorvátsky, srbský a bulharský. A keďže sa rozpor medzi projektovanými dvoma spisovnými jazykmi pre šesť samostatných národov nedal riešiť dohodou, musel sa, prirodzene, riešiť vo vzájomných sporoch či konfliktoch.

V príspevku sa budeme venovať najmä sporom a konfliktom, ktoré vznikali pri riešení Kollárovo česko-slovenského jazyka. Avšak na bližšie osvetlenie ich genézy a osobitej povahy budeme tieto spory a konflikty porovnávať s obdobnými chorvátsko-srbskými jazykovými spormi a konfliktmi, ktoré vznikali v dôsledku riešenia druhého Kollárovo jazyka – ilýrskeho, ktorého „dedičmi“ sa napokon v istom zmysle stali chorvátsky a srbský spisovný jazyk.

Ak sa v tomto príspevku zameriavame viacej na jazykové konflikty než na jazykové kontakty, robíme tak s plným vedomím, že jazykové konflikty sú v kauzálnom vzťahu s jazykovými

* Doc. PhDr. Emil Horák, CSc., *LOGOS•EH*, Teplická 27/98, 921 01 Piešťany.

kontaktmi, a teda sú a boli v jazykových vzťahoch slovanských jazykov celkom zákonitou realitou. Nazdávame sa, že ich treba skúmať a osvetľovať už aj preto, aby sme sa z nich napokon poučili pri projektovaní vzťahov medzi slovanskými jazykmi v súčasných aktuálnych globalizačných procesoch.

1. V dejinách slovensko-českých jazykových vzťahov môžeme hovoriť o dvoch významnejších jazykových konfliktoch. Prvý konflikt sa spája s procesmi uzákoňovania a kodifikácie spisovnej slovenčiny v rokoch 1843-1846. Druhý jazykový konflikt sa spája s rozpadom Rakúsko-Uhorska a so vznikom prvej spoločnej republiky Čechov a Slovákov – Československej republiky v roku 1918. Spoločným menovateľom obidvoch konfliktov je zápas o plnú samostatnosť spisovnej slovenčiny ako samobytného slovanského spisovného jazyka vo vzťahu k spisovnej češtine.

1.1. Prvý veľký slovensko-český konflikt vznikol už o necelých desať rokov po zverejnení Kollárovej idey štvorkmeňového slovanského národa so štyrmi slovanskými jazykmi a medzi konkrétnou realizáciou myšlienky samostatnosti slovanských národov. A tento konflikt vznikol, paradoxne, práve na Slovensku pri povyšovaní slovenského jazyka na spisovný jazyk (v rokoch 1843-1846), a teda pri jej kodifikácii ako samostatného spisovného jazyka samobytného slovanského národa. Odohral sa najmä medzi staršou generáciou slovenských vzdelancov na čele s Jánom Kollárom, ktorá zastávala československú národnú a jazykovú jednotu, a mladou generáciou slovenských vzdelancov, ktorú predstavoval Ľ. Štúr. Konflikt sa začal reakciou staršej generácie na rozhodnutie Ľ. Štúra a jeho stúpcov uzákoníť spisovnú slovenčinu v roku 1843 a kulminoval v roku 1846 po vydaní kolektívnej publikácie *Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* (1846), ktorú inicioval a pripravil Ján Kollár ako priamu reakciu na kodifikačné Štúrovo dielo *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí* (1846), ako i na gramatický opis spisovnej slovenčiny v jeho normatívnej gramatike *Nauka reči slovenskej* (1846). Totiž v prvom spomenutom diele Ľ. Štúr zdôvodnil potrebu povýšiť slovenčinu na spisovný jazyk a určil jej vzťah k spisovnej češtine a k iným slovanským jazykom. Jadro konfliktu medzi J. Kollárom a Ľ. Štúrom spočívalo najmä v chápaní slovanskej vzájomnosti. Ľ. Štúr totiž prekonal Kollárovo abstraktné chápanie slovanskej vzájomnosti jej konkrétnym chápaním, uplatniac pritom dialektický princíp jednoty v rozmanitosti. A tak oproti štyrom slovanským spisovným jazykom, ktoré mali manifestovať Kollárovu slovanskú vzájomnosť, uvádza Štúr vo svojom kodifikačnom diele už jedenásť slovanských spisovných jazykov. Pravda, J. Kollár pri svojom chápaní slovanskej vzájomnosti mal vážne obavy zo vzniku ďalších (než jeho štyroch) slovanských jazykov, keďže v tom videl trieštenie, rozkladanie, oslabovanie slovanskej jednoty. Práve preto v tomto konflikte tak húževnato obhajoval svoj „československý jazyk“ ako spoločný spisovný jazyk pre Čechov i Slovákov. Pod československým jazykom mal na zreteli najmä český jazyk so slovanskými prvkami, resp. slovackizovanú češtinu. Takýto spoločný jazyk nemal však nijakú reálnu perspektívu na fungovanie nielen v Čechách, o čom sa i sám presvedčoval pri uverejňovaní svojej poézie v českých časopisoch, ale tento jazyk nemal perspektívu ani na Slovensku, kde už celé polstoročie fungoval slovenský spisovný jazyk, ktorý komplexne kodifikoval na západoslovenskom interdialekte A. Bernolák (1787). Okrem toho do spisovnej podoby ešte pred uskutočnenou kodifikáciou vyzrel stredoslovenský interdialekt do takej podoby, že začal živelne plniť funkciu spisovného jazyka Slovákov, keď v ňom začala písať mladá literárna generácia opierajúca sa o bohaté zbierky ľudovej slovesnosti. Predstavila sa v zborníku *Nitra* (1944), v tejto slovenčine vychádzali už i *Slovenskije národnje novini* s literárnou prílohou *Orol Tatránski*. Štúrova kodifikácia spisovnej slovenčiny, ktorá bola jadrom tohto ťažkého konfliktu, bola teda nevyhnutnosť, čo potvrdili jednak práce z dejín spisovnej slovenčiny, ale napokon i ďalší rozvoj spisovnej slovenčiny ako moderného spisovného jazyka.

Z nášho konfrontačného hľadiska by sme mohli viesť paralelu medzi československým a slavenosrbským jazykom ako jazykmi na jednej strane neživými a umelými a živým ľudovým jazykom Ľ. Štúra (slovenským) a Vuka S. Karadžića (srbským) na druhej strane. Napokon

i slovensko-český jazykový spor mal niektoré črty zhodné so srbsko-srbským sporom medzi zástancami slavenosrbského jazyka a ľudovým národným jazykom založeným na živej reči. Oproti srbsko-srbskému sporu, ktorý trval celé jedno polstoročie (1818-1868), slovensko-český jazykový spor bol značne kratší, trval necelé tri roky, ale zato bol intenzívnejší, a preto vari i ťažší. Ťažký bol tento konflikt aj preto, že sa odohrával v rovine emotívnej, keďže to bol zápas J. Kollára s mladou generáciou, ktorá sa nadchýnala jeho myšlienkami o slovanskej vzájomnosti, ktorá zbožňovala jeho básnickú skladbu *Slávy dcéra* (1824), ktorá si cibřila svoj básnický slovenský výraz a cit na slovenských ľudových piesňach, ktoré zozbieral a vydal práve on v knihe *Slovenské spievanky* (1836-1838). Bol to teda konflikt ťažký aj preto, že to bol konflikt žiakov s duchovným učiteľom a bol to navyše aj konflikt nepríjemný, lebo v ňom padli i ťažké obvinenia a urážky, najmä zo strany urazeného J. Kollára. Ľudsky emotívne bol tento konflikt poznačený aj preto, že ho sprevádzali také vážne obavy Jána Kollára a staršej generácie, či sa oddelením spisovnej slovenčiny od spisovnej češtiny nepretrhnú tradične bohaté slovensko-české kultúrne, literárne i jazykové styky, či sa takto slovenský národ neoslabí a nepodľahne stupňujúcej sa maďarizácii. Boli to obavy skutočne vážne, avšak kodifikácia spisovnej slovenčiny na ľudovom základe bola nevyhnutná nielen z čisto funkčných dôvodov. Vlastný spisovný jazyk si žiadal aj formujúci sa moderný slovenský národ ako svojho reprezentanta. Napriek všetkému bol tento konflikt nevyhnutný, lebo vo vtedajšej jazykovej praxi sa už nedal realizovať česko-slovenský spisovný jazyk ako spisovný jazyk pre dva národy – český a slovenský.

Napokon o správnosti rozhodnutia uzákonenia spisovnej slovenčiny na stredoslovenskom základe a nevyhnutnosti rozhodnutia kodifikovať spisovnú slovenčinu ako samostatný spisovný jazyk nás presvedča aj úradné zavedenie československého jazyka na Slovensku v období Bachovho absolutizmu (1849-1959). Tento československý jazyk, v Kollárovom chápaní slovakizovaná čeština pod názvom *staroslovenčina*, aj napriek plnej politickej podpore, zavedený i do škôl a úradov, sa ukázal ako jazyk neživotaschopný, ako anachronizmus, a keďže nemohol plniť funkciu spisovného jazyka slovenského národa, nemohol mať dlhšie trvanie a zanikol spolu s Bachovým absolutizmom. A tak zatiaľ čo Kollárov československý jazyk doslova živoril, Štúrova spisovná slovenčina sa rozvíjala nielen v dielach staršej romantickej generácie spisovateľov a v realistickej literatúre, ale úspešne sa rozvíjala a upevňovala i v hovorovej podobe a v novinárskom, odbornom i vo vedeckom štýle.

Nenaplnili sa ani Kollárove obavy z odcudzenia a vzájomného duchovného vzdialenia sa Slovákov a Čechov po kodifikácii spisovnej slovenčiny. Naopak. Veď samého Ľ. Štúra oduševnene vítala česká mládež už pri príležitosti Slovanského zjazdu v Prahe (1848) ako jedného z jeho hlavných iniciátorov a organizátorov. V roku 1853 vyšlo v Prahe aj Štúrovo významné dielo *O národných piesňach a povestiach plemien slovanských* (1853). Martin Hattala, autor gramatik štúrovskej spisovnej slovenčiny i porovnávacej gramatiky češtiny a slovenčiny (*Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského*, Praha 1856), pôsobil ako profesor slavistiky na pražskej univerzite celých štyridsať rokov (1861-1903). Pokračoval tak v dobrej tradícii Slovákov, ktorí sa ako filológovia aktívne podieľali i na normatívnom opise a kultivovaní českého jazyka počnúc Vavrincom Benediktom z Nedožier cez Pavla Doležala, Juraja Palkoviča či slavistu Pavla J. Šafárika, ktorý po odchode z Nového Sadu (1833) žil a tvorivo pôsobil v Prahe až do smrti (1861). Dva samostatné spisovné jazyky Slovákov a Čechov obidva tieto národy neoddeľovali, lebo sa obidva navzájom potrebovali. Spájala ich aj stupňujúca sa maďarizácia na Slovensku, najmä od rakúsko-maďarského vyrovnania (1867), ako i zosilňujúce sa germanizačné tendencie v Čechách. Postupne sa na českej strane rozrastalo i slovakofilstvo českých literátov a kultúrnych pracovníkov. Dobre sa rozvíjajúce kultúrne a spoločenské vzťahy našli zo slovenskej strany zasa odraz v spolku *Detvan* (1882), ktorý združoval slovenských študentov v Prahe, neskôr i v časopise *Hlas* (1898) – kultúrno-literárnom orgáne mladšej generácie orientovanej liberálnodemokraticky. V plnej miere sa tak naplnila jedna z požiadaviek Ľ. Štúra vyslovená v jeho kodifikačných zásadách, podľa ktorej žiadal nepretŕhať tradičné plodné duchovné korene s českým národom.

Pravda, ak sa spoločenské a kultúrne vzťahy medzi dvoma národmi vyvíjali jednoznačne konvergentne, vo vzťahu spisovnej slovenčiny k spisovnej češtine sa prejavovali mierne divergentné tendencie s miernym obranným protičeským purizmom, ktorý na rozhraní dvoch storočí našiel výraz najmä v jazykovedných prácach širšie slavisticky orientovaného lingvistu Sama Cambela a filológa širokých rozhľadov Jozefa Škultétyho.

1.2. Nenaplnila sa však ani Kollárova vízia druhého spoločného slovanského jazyka – ilýrskeho, ktorý mal v duchu slovanskej vzájomnosti spájať všetkých južných Slovanov. „Rozpad“ ilýrskeho jazyka podľa Kollárovej štvorkmeňovej schémy sa však medzi južnoslovanskými jazykmi neriešil konfliktmi medzi južnoslovanskými národmi. „Ilýrsky jazyk“ neprijali Slovinci, keďže sa rozhodli rozvíjať si vlastný národný spisovný jazyk. Neprijali ho ani Bulhari, ináč gramatickou štruktúrou vlastného národného jazyka značne vzdialení. Jazykový konflikt mohol vzniknúť ešte medzi Srbmi, ktorí zápasili už niekoľko desaťročí o vlastnú podobu spisovného jazyka, a Chorvátmi ako najvernejšími zástancami ilýrskeho jazyka. Avšak k takému sporu či konfliktu vôbec nedošlo, hoci bol na obzore po zverejnení článku Vuka S. Karadžiča *Srbi svi i svuda* (1849), ktorý chorvátskych ilýrcov znepokojil, a teda mohol vyvolať i chorvátsko-srbský jazykový spor. Napokon však na tento Vukov článok neodpovedali sami Chorváti, lež, paradoxne, Slovák B. Šulek, príslušník ilýrskeho hnutia, ktorý odpovedal s pochopením a zmierlivo. Navyše Chorváti a Srbi namiesto očakávaného sporu či konfliktu podpísali vo Viedni dohodu o spoločnom jazyku jedného národa a jednej literatúry. Pravda, obidva spisovné jazyky sa ďalej rozvíjali osobitne pod dvoma národnými názvami – srbský spisovný jazyk po definitívnom priznaní jeho Vukovej podoby (1868) a v gramatických opisoch najmä Dj. Daničića, zatiaľ čo chorvátsky spisovný jazyk naďalej hľadal svoju konečnú podobu vo vnútrojazykových chorvátsko-chorvátskych sporoch a konfliktoch najmä Záhrebskej a Rječskej filologickej školy, aby sa napokon v duchu „juhoslovanskej vzájomnosti,“ ktorú hlásala mladá generácia, priklonil k Vukovej podobe srbského spisovného jazyka. A tento príklon spečatil filológ Tomo Maretić v normatívnej gramatke *Gramatika i stilistika hrvatskog ili srpskog jezika* (1899).

1.3. Z konfrontačného hľadiska zisťujeme medzi slovensko-českými a chorvátsko-srbskými jazykovými vzťahmi tieto tri základné rozdiely:

Po prvé, v slovensko-českých vzťahoch došlo pri konečnom formovaní moderných národov k jazykovému konfliktu, ktorý viedol k úplnej delimitácii slovenského a českého jazyka napriek tomu, že slovensko-české jazykové vzťahy mali aspoň trojstoročnú tradíciu v dôsledku bohatých kultúrnych stykov. Naproti tomu k chorvátsko-srbskému jazykovému konfliktu pri konečnom formovaní moderného chorvátskeho a srbského národa nedošlo, hoci chorvátsko-srbské kultúrne a literárne vzťahy boli v minulosti neporovnateľne menej rozvinuté než slovensko-české kultúrne a literárne vzťahy.

Po druhé, v druhej polovici 19. storočia pozorujeme, že v slovensko-českých jazykových vzťahoch, aj napriek priaznivým literárnym a kultúrnym slovensko-českým vzťahom, prevládali mierne divergentné tendencie, ktoré sa prejavili na konci tohto storočia i miernym protičeským purizmom. V chorvátsko-srbských jazykových vzťahoch pozorujeme v druhej polovici 19. storočia jednoznačne konvergentné tendencie, ktoré na konci tohto storočia obidva spisovné jazyky priblížili do takého stupňa, že sa ocitli v normatívnej gramatike príslušníka chorvátskych „vukovcov“ Toma Maretića *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1899).

Po tretie, do 20. storočia vstupovali slovensko-české a chorvátsko-srbské vzťahy s kvalitatívnym rozdielom: Ak slovensko-české vzťahy vstupovali do tohto storočia s teoreticky vyriešeným a prakticky jasným vzájomným vzťahom vyriešeným v ich vzájomnom konflikte pred polstoročím i s polstoročným fungovaním samostatných spisovných jazykov, status srbského a chorvátskeho jazyka vzhľadom na ich samostatnosť (najmä so zreteľom na ich národný názov) zostal teoreticky nezpracovaný a tým nevyhranený a zahmlený.

2. Od začiatku 20. storočia sa slovensko-české jazykové vzťahy jednoznačne vyvíjali v rámci miernych divergentných tendencií, známych z konca 19. storočia ako obranný purizmus. Takéto

smerovanie spisovnej slovenčiny podporoval najmä konzervatívny národnodemokratický prúd sústredený okolo Matice slovenskej. Naproti tomu chorvátsko-srbské jazykové vzťahy sa vyvíjali jednoznačne v rámci konvergentných tendencií, ktoré pred Prvou svetovou vojnou dokonca vyústili do návrhu spoločného spisovného jazyka pomocou odstraňovania rozdielov medzi srbským a chorvátskym jazykom, čo našlo výraz i v ankete o vzťahoch srbského a chorvátskeho jazyka, ktorá na iniciatívu Jovana Skerlića prebiehala v časopise *Srpski književni glasnik* (1913).

Pravda, silnejúci národno-liberálny prúd slovenských vzdelancov z radov mladšej generácie začal vo svojom programe oživovať československú jazykovú jednotu, čím sa i v pohľade na vzťah slovenského a českého jazyka priblížili možnosti spoločného spisovného jazyka pre dva národy obdobne ako u chorvátskych „vukovcov.“ Vďaka nim vznikla na Slovensku atmosféra veľmi obdobná zjednocovaciemu pohybu, ktorý v tom čase prebiehal v Srbsku, keď *Prúdy* v roku 1914 vypisali obdobnú anketu o vzťahu spisovnej slovenčiny a spisovnej češtiny. Obidve ankety však zahlušila Prvá svetová vojna. Iba poznamenávame, že zo širšieho porovnávacieho hľadiska je zaujímavé, že v tom istom čase prebiehala i anketa o vzťahoch slovinského a srbského i chorvátskeho spisovného jazyka na stránkach slovinského časopisu *Veda* (1914).

Po skončení Prvej svetovej vojny a po vzniku nových štátnych útvarov – Československej republiky (1918) a Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov (1918) – slovensko-české a chorvátsko-srbské jazykové vzťahy sa, na prvý pohľad paradoxne, vyvíjali diametrálne rozdielne. Kým v slovensko-českých vzťahoch vypukol slovensko-český jazykový konflikt hneď po vyhlásení ústavy nového štátu, v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov sa chorvátsko-srbské vzťahy zo začiatku vyvíjali priaznivo, aby sa iba postupne zhoršovali a v polovici tretieho decénia odrazu prerástli do ostrého a výbušného konfliktu, ktorý kulminoval vo štvrtej decénii 20. storočia ich rozchodom.

2.1. Druhý slovensko-český jazykový konflikt bol priamou reakciou na určenie vzťahu slovenského a českého jazyka po vyhlásení prvej Československej republiky (1920), ktorá mala byť spoločným štátom dvoch rovnoprávných národov s dvoma spisovnými jazykmi – českým a slovenským. Ústava tejto republiky (1920) však uzákoňovala jeden spoločný „jazyk československý“ jedného „národa československého.“ Z takéhoto nesporne politicky chybného určenia vzťahu slovenského a českého národa i jazyka vyplynul druhý slovensko-český jazykový konflikt, ktorý sa odvíjal najmä medzi národnodemokraticky orientovanými slovenskými vzdelancami – filológmi, jazykovedcami, spisovateľmi, kultúrnymi pracovníkmi a liberálnodemokraticky orientovanými politikmi. Vlnu prudkého nesúhlasu vyvolala najmä rozsiahla kniha politika M. Hodžu *Československý rozkol* (1920), ktorý naznačené určenia vzťahu dvoch národov a ich spisovných jazykov nielen obhajoval, ale spochybnil i opodstatnenosť kodifikácie spisovnej slovenčiny Ľ. Štúra. Polemicky proti nemu vystúpil filológ J. Škultéty jazykovednými a historickými argumentmi. Z českých filológov sa v konflikte najviac angažoval literárny vedec Albert Pražák, ktorý v publikáciách *Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu* (1920) a *Československý národ* (1925) stál na strane čechoslovakisticky orientovaných politikov. Tento vyslovene politicky motivovaný jazykový konflikt, do ktorého sa zapojili viacerí významní slovenskí i českí vzdelanci, podstatne skomplikoval kontaktové fungovanie dvoch spisovných jazykov v spoločnom štáte. Unifikačné politické tendencie vyvolávali medzinacionálne napätie a s nimi na slovenskej strane i puristické tendencie. Tie vzrástli najmä po vydaní unifikačne zameraných Pravidiel slovenského pravopisu (1931), ktoré vyšli v redakcii českého jazykovedca Václava Vážneho. Mladí slovenskí jazykovedci vzápätí založili, ako reakciu na tieto pravopisné pravidlá, časopis *Slovenská reč* (1932), ktorý mal vo svojom programe pestovať kultúru spisovnej slovenčiny. Na upokojenie jazykovej situácie na Slovensku a na zmiernenie puristických tendencií mala značný vplyv kniha *Jazykovedné glosy k československej otázke* (1935) od (vtedy) mladého lingvistu Ľ. Nováka, ktorý už z pozície teórie spisovného jazyka Pražskej lingvistickej školy analyzoval vzťah slovenského a českého jazyka z hľadiska diachrónneho i synchronného a v širšom slavistickom kontexte dokázal správnosť Štúrovho kroku kodifikovať slovenský jazyk ako samostatný spisovný jazyk. Tým táto knižka značne prispela k stabilizácii slovensko-českých jazykových

vzťahov, ktorými daný konflikt podstatnejšie neotriasol. Umelý názov jazyka ako *československý* sa teda neujal, a to ani po modifikáciách hovoriacich o dvoch zneniach – o jeho českom a slovenskom variante. Spisovná slovenčina ďalej fungovala pod svojim národným názvom a vyvíjala sa len s miernym protičeským purizmom, ktorý však, a to je dôležité, nevzrástol ani za samostatnej Slovenskej republiky (1939-1945), čo potvrdzuje aj taká skutočnosť, že v tom čase neprešiel hlasovaním radikálnejší návrh Pravidiel slovenského pravopisu (1939), lež vyšli umierenejšie *Pravidlá slovenského pravopisu* (1940). A tak druhý slovensko-český jazykový konflikt neohrozil status samostatného slovenského spisovného jazyka, ani neovplyvnil negatívne jeho ďalšie fungovanie, a teda napokon sa ani vzájomné vzťahy slovenského a českého jazyka nenarušili.

2.2. Chorvátsko-srbské jazykové vzťahy sa v prvých rokoch Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov (1918) vyvíjali pomerne priaznivo. Prvé problémy, ktoré sprevádzajú fungovanie dvoch kontaktných jazykov v jednom štátnom spoločenstve, sa začali prejavovať najmä po vydaní pravopisných pravidiel pod spoločným názvom *Pravopis srpskohrvatskog jezika* (1923) od A. Beliča. Tieto vzťahy sa však zhoršovali stupňovaním medzinacionálnych napätí najmä po vyhlásení Kráľovstva Juhoslávie (1929), ale aj v dôsledku unifikačných tendencií, ktoré vyústili do naoktrojovaného projektu *Pravopisno uputstvo ...* (1930). Unifikačné tlaky, ktoré sa napokon prejavili aj v umelom názve *srpskohrvatskoslovenački jezik*, vyvolávali na chorvátskej strane puristické tendencie, ktoré prerástli až do otvoreného protisrbského purizmu i s príslušnými jazykovednými orgánmi. A tak v rámci jazykovednej spoločnosti *Hrvatski jezik* (1937) začal vychádzať i časopis *Hrvatski jezik* (1938/39), o rok neskôr bol založený *Pokret za hrvatski književni jezik* (1938), ktorý mal vo svojom programe „návrat k chorvátskym jazykovým prameňom.“ Protisrbský purizmus našiel plný výraz v chorvátskej autonómii *Banovina Hrvatska* (1939), keď skoro po jej vyhlásení vyšla publikácia *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika* (1940). Protisrbský purizmus sa rozvinul ešte intenzívnejšie v Nezávislom chorvátskom štáte (1941), v ktorom došlo k úplnej politizácii jazykovej otázky a k inštitucionalizovaniu jazykovej politiky v štátnom jazykovom úrade *Hrvatski državni ured za jezik* (1941). V rámci puristických tendencií bol zavedený nový pravopis na morfológickom princípe *Koriensko pisanje* (1942) a neskôr morfonologický *Hrvatski pravopis* (1944).

Projektovaný spoločný jazyk chorvátskych „vukovcov“ pod spoločným názvom *hrvatsko-srpski ili srpskohrvatski* sa tak po polstoročí definitívne rozpadol v prvom chorvátsko-srbskom jazykovom konflikte.

2.3. Ak v česko-slovenských jazykových vzťahoch zaznamenávame hneď na začiatku v spoločnom štáte Čechov a Slovákov prudký jazykový konflikt, po jeho vyriešení nastal pokojný vývin vzťahov týchto dvoch spisovných jazykov, iba zo slovenskej strany s miernym obranným protičeským purizmom. Naproti tomu v chorvátsko-srbských jazykových vzťahoch zaznamenávame, napriek priaznivým začiatkom, pomerne výbušný, prudký konflikt, ktorý kulminoval v Nezávislom chorvátskom štáte so silným delimitatívnym protisrbským purizmom, ktorý viedol k rozpadu akýchkoľvek vzťahov medzi chorvátskym a srbským spisovným jazykom.

Pri porovnávaní oboch jazykových konfliktov sa ukazuje, že ich spoločným znakom sú jednak objektívne problémy, ktoré spočívajú v ich kontaktnom fungovaní v jednom štátnom útvare, jednak subjektívne problémy, ktoré vyplývajú najmä z unitaristických a unifikačných úsilí pri spájaní dvoch jazykov do jedného spoločného názvu. V slovensko-českom jazykovom konflikte to bolo jednoznačné politické rozhodnutie už v ústave ako základnom zákone spoločného štátu, v chorvátsko-srbskom konflikte sa to prejavilo v úsilí postupnej unifikácie týchto jazykov. Obe pokusy boli neúspešné.

3. Hoci po Druhej svetovej vojne vznikli pre slovensko-české a chorvátsko-srbské jazykové vzťahy obdobné podmienky, tieto vzťahy sa vyvíjali diametrálne odlišne. Obnovená Česko-Slovenská republika (neskôr i federatívna) ako i Juhoslovanská ľudová republika (neskôr taktiež i federatívna) ústavne zabezpečovali rovnoprávnosť národov i národných spisovných jazykov. Čoskoro sa však v oboch štátoch prejavili problémy, ktoré zvyčajne vznikajú pri používaní

dvoch kontaktných spisovných jazykov v jednom štátnom útvare. Politické (stranícke) orgány sa v obidvoch štátoch pokúsili tieto problémy tlmieť opatreniami, ktoré mali zabezpečiť postupné zblížovanie kontaktných spisovných jazykov. Postupovali rozdielne, hoci takmer v rovnakom čase.

3.1. Od konca 50. rokov sa v Československu začína šíriť myšlienka zblížovania kultúr dvoch národov, ich literatúr i jazykov v duchu proletárskeho internacionalizmu. Na konferencii v Libliciach (1960) sa začala rozpracúvať teória o „zblížovaní dvoch blízkych jazykov v rozvinutej socialistickej spoločnosti“ (*Problémy marxistickej jazykovedy*, Praha 1962). Prevažná väčšina slovenských a českých jazykovedcov, poučená zrejme i „výsledkami“ dvoch česko-slovenských jazykových konfliktov, tejto „teórii“ úspešne odolávala, a to najmä rozpracúvaním teórie jazykovej kultúry a teórie spisovného jazyka, teda „teórii o zblížovaní“ dvoch jazykov nepodľahla. Na Slovensku sa to potvrdilo aj v známych Tézach o slovenčine (1967), ktoré mohli vyjsť ešte v priaznivej demokratizačnej politickej atmosfére pred federatívnym usporiadaním štátu (1968). Aj v rokoch politickej normalizácie po roku 1968 slovenskí jazykovedci odolávali naoktrojovaným politickým programom „zblížovania jazykov“ ďalším rozpracúvaním teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, vývin spisovnej slovenčiny usmerňovali inštitucionálne, bez puristických prejavov.

A tak po zániku spoločnej federatívnej republiky a vyhlásení dvoch samostatných štátov (1993) sa na slovensko-českých jazykových vzťahoch zmenilo iba to, že prestali byť kontaktnými jazykmi, stali sa jazykmi štátnymi. Český jazyk v Slovenskej republike nadobudol status cudzieho jazyka (ako ktorýkoľvek iný slovanský jazyk) a stal sa jazykom českej menšiny, obdobne slovenský jazyk nadobudol v Českej republike status cudzieho jazyka (ako ktorýkoľvek iný slovanský jazyk) a stal sa v nej jazykom slovenskej menšiny. Tradične dobrá spolupráca medzi slovenskými a českými jazykovedcami a jazykovednými inštitúciami neoslabla, rozvíja sa ďalej v plnom rozsahu.

3.2. V Juhoslávii sa problémy fungovania dvoch kontaktných spisovných jazykov – chorvátskeho a srbského – riešili dohodou o spoločnom spisovnom jazyku so zdvojeným názvom *srpskohrvatski* alebo *hrvatskosrpski jezik* na základe výsledkov predbežnej ankety v Letopise Matice srbskej (1953) dohodou podpísanou v Novom Sade (1954). Táto dohoda sa však stala zdrojom rozporov pri druhom chorvátsko-srbskom jazykovom konflikte. Rozpory sa začali prejavovať už pri realizácii záverov novosadskej dohody, ktorá mala obidva spisovné jazyky zblížovať. Srbským a chorvátskym jazykovedcom sa na základe tejto dohody podarilo síce vypracovať a vydať spoločný *Pravopis srpsko-hrvatskog književnog jezika* alebo *Pravopis hrvatskosrpskog književnog jezika* (1960), avšak vážne nedorozumenia, ktoré vznikli pri tvorbe výkladového slovníka, spôsobili, že spolupráca na ňom bola prerušená a na spoločnej terminológii sa nezačalo ani pracovať. Nespokojnosť s novosadskou dohodou, ktorú verejne manifestovala najmä stredná generácia chorvátskych lingvistov a in-telektuálov, vyústila do Deklarácie o názivu i položaju hrvatskog književnog jezika (1967), aby bola napokon novosadská dohoda definitívne anulovaná (1971). Chorváti sa vrátili k národnému názvu *hrvatski jezik* (1971), pod ktorým začali vydávať základné normatívne jazykovedné diela. Pri politických napätiach okolo rozpadu bývalej Juhoslávie a po vzniku samostatného chorvátskeho štátu – Chorvátskej republiky (1991) prepukol v Chorvátsku opäť silný protisrbský delimitačný purizmus, ktorý sa prejavil najmä v lexikálnej oblasti pri chorvátsko-srbských lexikálnych rozdieloch (V. Brodnjak, *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*, 1993), ako aj v prácach z dejín chorvátsko-srbských jazykových vzťahov. Takmer polovica pomerne bohatej chorvátskej jazykovednej produkcie v poslednom desaťročí mala puristickú povahu (M. Samardžija, 1997, s. 196). Avšak v druhej polovici poslednej decénie minulého storočia chorvátsky purizmus postupne ustupoval a na základe nových výkladových slovníkov chorvátskeho spisovného jazyka, najmä však na základe rozsiahlej normatívnej príručky jazykovej správnosti *Hrvatski jezični savjetnik* (1999) možno usudzovať, že chorvátsky protisrbský purizmus už neprekročil hranicu tretieho milénia.

3.3. Pozorovaním rozdielneho vývinu slovensko-českých a chorvátsko-srbských jazykových vzťahov v druhej polovici 20. storočia dochádzame k záveru, že ani veľká gramatická a lexikál-

na blízkosť (ba pri chorvátsko-srbskom vzťahu ani ich spoločná genetická osnova) nezaručuje ich spoľahlivé spolužitie pri používaní vo funkcii kontaktných jazykov, a to ani pri iniciatívnej politickej podpore, ba ani pri najlepších želaniach jazykovedcov!

Slovenskí a českí jazykovedci, zrejme dobre poučení dvoma slovensko-českými konfliktmi, ktoré boli vyvolané práve „spájaním“ dvoch národných spisovných jazykov do spoločného „česko-slovenského jazyka,“ sa už v poslednom polstoročí o takéto „spájanie“ ani nepokúšali. No hlbšia analýza obidvoch chorvátsko-srbských jazykových sporov potvrdzuje, že hlboko v ich podstate väzí práve to „spájanie,“ opodstatnené vari iba pragmaticky, ale v rozpore s jazykovými zákonitosťami. Zrejme však bude u slovanských národov pôsobiť iná, vnútorná zákonitosť, podľa ktorej je národný názov spisovného jazyka nezastupiteľný, a teda i nenahraditeľný. Napokon táto skutočnosť je v plnej zhode s chápaním aj slovanskej vzájomnosti na princípe jednoty v rozmanitosti, ktorú rozpracoval E. Štúr práve vo veľkom slovensko-českom jazykovom spore s Jánom Kollárom.

4. Naznačené podstatné rozdiely v slovensko-českých a chorvátsko-srbských jazykových konfliktoch nám dovoľujú urobiť niekoľko záverov:

Po prvé, slovanská vzájomnosť a jazykové konflikty sa nevyklúčujú, sú v komplementárnom vzťahu. Rozvoj a riešenie jazykového konfliktu závisí od pomeru racionálneho a emocionálneho náboja v ňom. Konflikty s prevahou emocionálneho náboja sa končia zlomami a rozhodom. Konflikty s prevahou racionálneho náboja privádzajú k porozumeniu a vzájomnosti. Významnú úlohu pritom hrá dobrá teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry a jej správne uplatňovanie.

Po druhé, keďže jazykový konflikt je v kauzálnom vzťahu k jazykovému kontaktu, základným potenciálnym konfliktotvorným jazykovým faktotom sú *jazyky v kontakte*, t. j. keď sa, hoci podľa zákona i rovnoprávne, používajú v jednom štátnom útvare, a to aj vtedy, keď si obidva kontaktné jazyky zachovávajú svoj národný názov.

Po tretie, v naznačených jazykových konfliktoch hral mimoriadne významnú úlohu názov spisovného jazyka, ktorý je prvoradým potenciálnym konfliktotvorným činiteľom, a to aj vtedy, ak je tento názov prítomný vo zdvojenom názve kontaktných jazykov.

Po štvrté, ak pri formovaní sa či kodifikácii dvoch spisovných slovanských jazykov je irelevantná ich gramatická alebo lexikálna blízkosť, práve jazyková blízkosť sa stáva pri slovanských jazykoch v kontakte potenciálne veľmi silným konfliktotvorným faktorom, a to v priamej úmere: Čím sú si dva kontaktné slovanské spisovné jazyky (gramaticky a lexikálne) bližšie, tým sú tieto jazyky náchylnejšie na vzájomné konflikty.

Po piate, genéza všetkých konfliktotvorných jazykových faktorov, zdá sa, vychádza zo skutočnosti obsiahnutej v známej všeobecnolinguistickej téze, podľa ktorej je národný jazyk základným znakom identity národa, avšak túto tézu pri slovanských spisovných jazykoch treba rozšíriť o dodatok, že takýmto znakom je najmä spisovný jazyk. Ba z pozorovania vzájomných vzťahov slovanských spisovných jazykov v súčasných globalizačných procesoch dovoľujeme si vysloviť tézu, že sa prejavuje tendencia, v rámci ktorej akoby sa slovanské spisovné jazyky stávali záväzným znakom nielen identity národa, lež aj identity štátov, čím nadobúdajú i funkciu (jedného štátneho) symbolu.

Literatúra

- БРБОРИЋ, Б.: О језичком расколу (Социолингвистички огледи). Београд – Нови Сад : ЦПЛ – ПРОМЕТЕЈ 2000.
БРБОРИЋ, Б.: С језика на језик (Социолингвистички огледи). Београд – Нови Сад : ЦПЛ – ПРОМЕТЕЈ 2001.
BROZOVIĆ, D.: Standardni jezik. Zagreb : Matica hrvatska 1970.
Brněnská slavistika a česko-slovenské vztahy. Ed. Ivo Pospíšil. Brno : FF MU 1998.
Česko-slovenská vzájemnost a nevzájemnost. Ed. Ivo Pospíšil – Miloš Zelenka. Brno : FF MU 2000.
HORÁK, E.: Srbský a chorvátský spisovný jazyk (vzťahy a súvislosti). In: Slavica Slovaca, 1999, roč. 34, č. 1, s. 3-15.
HORÁK, E.: Povah a genéza slovenského a chorvátskeho jazykového purizmu. In: Slovensko-chorvátske jazykové a literárne vzťahy. Bratislava : T.R.I. MÉDIUM 1999.
HORÁK, E.: Kodifikácia spisovnej slovenčiny z aspektu kodifikačných procesov južnoslovanských spisovných jazykov. In: XIII. medzinárodný zjazd slavistov v Ľubľane. Príspevky slovenských slavistov. Ed. Ján Doruľa. Bratislava : Slovenský komitét slavistov / Slavistický kabinet SAV 2003, s. 151–163.

- Hrvatski jezik. Ed. Mijo Lončarić. Opole : Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 1998.
- ИВИЋ, П.: Српски народ и његов језик. Београд : Српска књижевна задруга 1986.
- Kultúra spisovnej slovenčiny. Ed. Jozef Ružička. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1967.
- NOVÁK, E.: Jazykovedné glosy k československej otázke. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská 1935.
- PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava : SPN 1983.
- ROSENBAUM, K.: Vzťahy slovenskej a českej literatúry 19. a 20. storočia. Bratislava : Obzor 1989.
- RUŽIČKA, J.: Spisovná slovenčina v Československu. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1970.
- Problémy marxistickej jazykovedy. Praha : ČSAV 1962.
- Slovenčina v kontaktoch a konfliktach s inými jazykmi. In: Sociolinguistica Slovaca. 4. Ed. Slavomír Ondrejovič. Bratislava : Veda 1999.
- SAMARDŽIJA, M.: Hrvatski jezik u Nezavisnoj državi Hrvatskoj. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada 1993.
- SAMARDŽIJA, M.: Osnovni pravci hrvatskoga jezičnog purizma. In: Sociolinguistica Slovaca. 3. Bratislava : VEDA 1997.
- SEŠAR, D.: Putovima slavenskih književnih jezika. Zagreb : Zavod za lingvistiku 1996.
- Slovenské spisovné jazyky v době přítomné. Ed. Miloš Weingart. Praha : Melantrich 1937.
- Slovensko-české vzťahy a súvislosti. Ed. Jozef Hvišč. Bratislava : FF UK 2000.
- Српски језик. Ed. Милорд Радовановић. Opole : Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 1996.
- ŠTÚR, E.: Slovenčina naša. Dielo v piatich zväzkoch. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1952-1957.
- VINCE, Z.: Putovima hrvatskoga književnog jezika. Zagreb : Liber 1978.

Slovak-Czech philological Parallels from the Aspect of (South)Slavic Linguistics (The idea of „Slavic reciprocity“ and Slavic linguistic Conflicts)

Emil Horák

A comparative-linguistic account of the historical development of two Slavic languages can reveal phenomena that are not recognizable from a single linguistic perspective. This is also true about the comparative study of a sensitive and frequently tabooed subject matter of conflicts between Slavic languages.

In this contribution we focus on the Slovak-Czech linguistic conflicts and examine them from the perspective of similar linguistic conflicts among South Slavic languages, particularly between the Croatian and the Serbian language. Such a comparison sheds new light on some linguistic conflicts, such as the conflict between J. Kollár (an advocate of one common Czechoslovak standard language) and E. Štúr (a supporter of two separate standard languages) in 1846. Moreover, comparing the consequences of the Slovak and the Czech language reconciliation with the absence of such reconciliation in Croatian-Serbian linguistic problems at the time, we can view the 20th-century conflicts between the latter two languages from a new perspective.

It is concluded that the linguistic conflicts between particular Slavic languages shall not be tabooed nor viewed in a negative perspective. They served as the means of struggle between two or more concepts searching for optimal solutions in the contexts of convergent and divergent developments of particular Slavic languages. Special attention shall be given to these linguistic conflicts also at present, when searching for new coordinates of the Slavic geo-political space within current globalization processes.

Linguistic conflicts and the notion of Slavic reciprocity should not be viewed as a contradiction. On the contrary, it seems that the seeds for the Slavic linguistic conflicts were already planted in Ján Kollár's four-root concept of Slavic reciprocity. Moreover, it seems that the optimally resolved linguistic conflicts foster the development of a true Slavic reciprocity.

ANDREJ ŠKOVIERA*

Tretí slovanský život Nauma Ochridského a dátum vyhnania Metodových učeníkov

ŠKOVIERA, A.: The Third Slavonic Life of St. Nahum of Ochrid and the Date of Expulsion of Method's Disciples. *Slavica Slovaca*, 42, 2007, No. 2, pp. 111-123. (Bratislava)

Slovak translation of the Third Slavonic Life of St. Nahum of Ochrid, comments especially on the theological content, analysis of the influence of biblical texts, the question of the liturgical form (rite) used by cyrillo-methodian mission (ἀσματικὴ ἀκολουθία or monastic typikon) and the date of expulsion of Method's disciples from Great Moravia.

Disciples of St. Cyril and Method, Great Moravia, St. Nahum of Ochrid, hagiography, theological polemic.

Tretí slovanský život Nauma Ochridského je najmladším spomedzi všetkých zachovaných slovanských životov Nauma.¹ V slavistike je menej známy a doteraz sa mu venovalo relatívne málo pozornosti akiste aj preto, že na prvý pohľad neobsahuje nijaké nové hodnoverné historické údaje a nápadne sa podobá na Krátky grécky život Nauma označovaný niekedy aj ako Druhý grécky život Nauma.

Tretí slovanský život Nauma objavil ruský slavista Piotr A. Lavrov na začiatku 20. storočia v Belehradskej národnej knižnici. Tá počas bombardovania za Druhej svetovej vojny vyhore-

* Mgr. Andrej Škoviera, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

¹ Prvý slovanský Život Nauma je z Prológu č. 47 Zografského kláštora na Athose, zachoval sa v rukopise z 15. storočia. Napísaný bol v 10. storočí. Vydania: ИВАНОВ, Й.: Български старини из Македония. 2. doplnené vydanie. София : Държавна печатница 1931 (3. faksimilné vydanie v roku 1970), s. 305-311 (s množstvom cenných komentárov); ЛАВРОВ, П. А.: Жития св. Наума Охридскаго и служба ему. In: Извѣстия Отдѣлення русскаго языка и словесности Императорской академии наук 1907 (1908), т. XII, кн. 4, с. 3-7 (aj faksimile rukopisu); ЛАВРОВ, П. А.: Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности. Ленинград : Издательство Академии наук СССР 1930, s. 181-182. Druhý slovanský Život Nauma je z podstatne neskoršieho obdobia, známy je z jedného rukopisu zo 16. storočia. (Rukopis bol zničený počas Druhej svetovej vojny pri bombardovaní Belehradskej národnej knižnice.) Pozri Й. Иванов, Български старини из Македония, с. 311-313; П. А. Лавров, Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности, s. 182-184. Celkovo sa nám zachovalo 5 rôznych Životov Nauma – tri slovanské a dva grécke. Bližšie o nich pozri ИВАНОВА, К.: Жития на Наум Охридски. In: Кирило-Методиевска енциклопедия. Том I. (А-З) София : Издательство на Българската академия на науките 1985, s. 698-704; БЪРЛИЕВА, С.: Пространното гръцко житие на Наум Охридски. In: Старобългарска литература. Книга 20. София : Българската академия на науките – Институт за литература 1987, s. 129-144; TRAPP, E.: Die Viten des hl. Naum von Ochrid. In: *Byzantinoslavica*, 1974, roč. 35, č. 2, s. 161-185 (tu sa nachádza aj text obidvoch gréckych životov); НИКОЛОВА, С.: За един непознат препис от службата на св. Наум Охридски. In: Хиляда и осемдесет години от смъртта на св. Наум Охридски. София : Издательство на Българската академия на науките 1993, с. 31-57. Medzi Naumove životy by sme azda mohli započítať aj krátky proložný (synaxárový) život napísaný pravdepodobne v r. 1931 v kláštore sv. Nauma pri Ochridskom jazere (týmto rokom je aspoň datovaný rukopis so službou Naumovi, v iných zachovaných rukopisoch tejto služby sa text nenachádza, a tak dedukujem, že synaxárové čítanie do služby doplnil opisovač). V tom prípade by samozrejme najmladším životom bol tento text, a nie Tretí slovanský život Nauma. Pozri ГЕОРГИЕВСКИ, М.: Службата, акатистот и молитвата на св. Наум Охридски во новооткриените словенски ракописи од Македонија. In: Светите Климент и Наум Охридски и придонесот на охридскиот духовен центар за словенската просвета и култура. Прилози од научен собор одржан на 13-15 септември 1993. Ed. Петар Хр. Илиевски. Скопје : Македонска академија на науките и уметностите 1995, s. 179.

la a v nej zhorel aj rukopis študovaný Lavrovom. Ruský slavista ho dva razy publikoval, najprv v Извѣстіях Отдѣлення русскаго языка и словесности Императорской академии наук 1907 (1908), т. XII, кн. 4, s. 23-26 a potom ešte raz v Материалах по истории возникновения древнейшей славянской письменности. Ленинград : Издательство Академии наук СССР 1930, s. 184-187;² žiaden iný text, rukopisný ani tlačенý, mi nie je známy. Tretí slovanský život Nauma je veľmi blízky Krátkemu gréckemu životu Nauma (označovaný niekedy ako Druhý grécky život Nauma), mnohí ho dokonca označujú za cirkevnoslovanský preklad krátkeho gréckeho života. P. A. Lavrov podáva k publikovanému textu len krátky komentár, v ktorom tvrdí, že text života je závislý od Dlhého gréckeho života Klimenta Ochridského (od arcibiskupa Teofylakta).³

Život sám je súčasťou služby sv. Naumovi. Pôvodnú grécku službu zložil v 13. storočí ochridský arcibiskup Konstantinos Kavalas.⁴ Cirkevnoslovanský preklad sa nachádzal v rukopise č. 324 (Љуб. Стојановић 376) Starej zbierky Belehradskej národnej knižnice. Služba je určená na 23. december a obsahuje aj texty predsviatku Kristovho narodenia.⁵ Podľa G. Pop-Atanasova je prepis z 18. storočia a má znaky rusko-slovanskej redakcie.⁶ Služba a život boli podľa P. A. Lavrova preložené dosť neskoro z moschopolského vydania a ich jazyk obsahuje osobitosti, ktoré poukazujú na Macedónsko ako miesto vzniku prekladu.⁷

V slovenskej slavistike sa životmi cyrilo-metodských žiakov a spolupracovníkov najviac zaoberal Ján Stanislav, ktorý ako prvý preložil a slovenskej verejnosti sprístupnil aj všetky slovanské životy Nauma Ochridského. Prvé dva slovanské životy publikoval najprv v časopise *Elán* v januári 1941, prvý, nepochybne najvýznamnejší život, potom ešte opakovane aj v staroslovenskej čítanke pre vyššie triedy stredných škôl s názvom *Po stopách predkov* a opäť v treťom zväzku svojich *Dejín slovenského jazyka*. Tretí slovanský život Nauma publikoval v knihe *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch* v roku 1950.⁸ O treťom živote píše podobne ako väčšina slavistov: „Tretia legenda je len prekladom gréckej legendy, ktorá je neskorým prekladom zo staroslovenskej legendy, ale nedonáša nijakých cennejších údajov pre nás.“⁹

Preklad Jána Stanislava z roku 1950 už zastaral, preto som sa rozhodol predložiť nový preklad aj s komentárom. Pri prekladaní som dbal aj na presnosť v teologickej terminológii. Na lepšiu orientáciu uvádzam aj strany v obidvoch Lavrovových vydaniach textu a na niektorých miestach aj cirkevnoslovanské termíny v príslušných doložených tvaroch. V hranatých zátvorkách sú naše doplnky sprostredkujúce lepšie pochopenie textu.

² П. А. Лавров, Житія св. Наума Охридскаго и служба ему, s. 1-51 spolu so službou a Prvým životom Nauma (najstarším). V Материалах по истории возникновения древнейшей славянской письменности nie je celá služba, len vybrané tropáre a stichiry.

³ П. А. Лавров, Житія св. Наума Охридскаго и служба ему, s. 49.

⁴ ПОП-АТАНАСОВ, Ѓ.: Речник на старата македонска литература. Скопје : Македонска книга 1988, s. 262. Minimálne pri kánonoch je Kavalasovo autorstvo zrejme z akrostichov, pri stichirách sa o autorstve diskutuje.

⁵ Doposiaľ sú mi známe štyri cirkevnoslovanské verzie služby Naumovi, ktoré vykazujú významné rozdiely, hoci ich obsahový základ je evidentne aspoň z prevažnej časti spoločný. Okrem toho sa nám zachovali dve grécke verzie služby Naumovi. Budem sa im podrobnejšie venovať v inej štúdiu.

⁶ Ѓ. Поп-Атанасов, Речник на старата македонска литература, s. 262. Z výkladu G. Pop-Atanasova by sa zdalo, že text ešte existuje. O životoch nesprávne tvrdí, že existujú len dva slovanské a jeden grécky. Tamže, s. 104.

⁷ П. А. Лавров, Житія св. Наума Охридскаго и служба ему, s. 51.

⁸ STANISLAV, J.: Dve legendy o živote Nauma. In: *Elán*, Mesačník pre literatúru a umenie, 1940-41, roč. 11, č. 5, s. 7; STANISLAV, J.: *Po stopách predkov*. Staroslovenská čítanka pre vyššie triedy stredných škôl. Bratislava : Štátne nakladateľstvo 1948, s. 61-63; STANISLAV, J.: *Dejiny slovenského jazyka*. III. Texty. 1. vydanie. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1957, s. 73-74 (2. vydanie 1967, s. 99-100); STANISLAV, J.: *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská 1950, s. 121-131.

⁹ J. Stanislav, *Dve legendy o živote Nauma*, s. 7. V knihe *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda v legendách a listoch* píše: „Je to neskorý preklad gréckeho textu, tzv. Macedónskej legendy. Text je porušený“ (s. 127).

Text

‡[s. 23]‡ ‡[s. 184]‡

23. deň mesiaca decembra konáme pamiatku nášho prepodobného¹⁰ otca Nauma, ochridského divotvorcu. Tento náš prepodobný a prebľazený otec Naum žil v časoch svätých Cyrila a Metoda, ktorí vtedy chodili po všetkých bulharských¹¹ krajinách a usilovali sa obrátiť oklamané národy na pravú¹² vieru. Nasledovateľom týchto božských mužov a ohlasovateľov pravdy bol prepodobný Naum, ktorý sa im oddal celou dušou. A chodili spolu po všetkých krajoch a mestách, znášali mnohé námahy a neznesiteľné bolesti, ponížovaní a trápení, bití, ráňaní, väznení a vyhnaní Kristovými nepriateľmi ďaleko od pravej viery.¹³ Ale svätí všetko pretrpeli s radosťou. Aby priviedli mnohých ku Kristovej viere a aby ich osvietili svetlom pravdy a poznania božského Písma, preložili božské Písma Starej i Novej [zmluvy] z gréckeho jazyka do prostého bulharského¹⁴ jazyka ‡[s. 185]‡ a sami vynašli písmená pre slovanský jazyk; týmito novoutvorenými písmenami zapísali božské knihy v slovanskom jazyku. A ešte predtým, než začali ohlasovať toto Bohom vnuknuté dielo medzi slovanskými národmi,¹⁵ dohodli sa medzi sebou blažení Cyril a Metod, Naum a Kliment a [ďalší] blažení a apoštolom rovní muži, ktorí boli s nimi, predstaviť ho katolíckej (ѠБОРНИИ)¹⁶ cirkvi, aby od nej prijali odporúčanie a potvrdenie. Vzali svoje novopreložené bulharské knihy a vedení Božím duchom došli do starého Ríma. Arcibiskupom bol vtedy veľký Hadrián.¹⁷ On, keď sa dopočul o ich príchode, vyšiel im v ústrety na veľkú vzdialenosť s celou kňazskou synodou¹⁸ a veľkolepo si ich uctil, ako prislúcha svätým. Keď vošli do mesta, Pán ukázal veľké a podivuhodné [skutky] skrze svojich služobníkov (ѠГОДНИКАМИ),¹⁹ oslavujúc tak svojich svätých, ktorí oslavujú jeho. Hneď sa diali znamenia a zázraky: mnohí slepí začali vidieť a porazení vyzdraveli, hluchí začali počuť, nemí hovoriť a chromí chodiť; iní boli oslobodení od nečistých duchov a boli uzdravení z rozličných chorôb.

Podľa týchto znamení, zázrakov a tiež iných zjavení spoznal svätý pápež Hadrián, že toto dielo je božské ‡[s. 24]‡ a bohumilé, preto si pozval svätých k sebe a prikázal im doniesť ich novopreložené knihy, čo aj urobili. Dôkladne (ИЗВѢСТНО) ich preskúmal, postaviac vedľa seba grécke a bulharské [texty] a zistil, že sú vo všetkom zhodné a jednomyselné. Potom ich synodálne (ѠБОРОИШ)²⁰ potvrdil a dosvedčil ako verné, bezchybné a pravé a prikázal svätým, aby dali knihy na všeobecné poučenie všetkým slovanským národom v bulharskej krajine, aby lepšie porozumeli nábožnej viere.

¹⁰ V csl. *преподобнаго*. Termín *prepodobný* označuje kategóriu svätcov, ktorí sa vyznačovali svojím duchovným životom (askézou) a stali sa tak preveľmi podobnými Bohu. Iný výklad vychádza z cirkevnoslovanského *подобіи* „patriť, náležať, byť hodný;“ prepodobný je ten, kto je (veľmi) hodný úcty. Je ekvivalentom gréckeho *ὁσιος*. V oficiálnych slovenských prekladoch bohoslužobných textov byzantsko-slovanského obradu sa používa spravidla slovo *prepodobný*.

¹¹ T. j. slovanských. Treba poznamenať, že v neskoršom období sa v gréckych textoch toto slovo používalo vo význame „slovanský“ (všeobecne). Na označenie Bulharov a (dnešného) Bulharska sa väčšinou používali termíny *Mýz*, *Mýzia*, resp. *mýzsky*. Pozri GRIVEC, F.: Konstantin und Method. Lehrer der Slaven. Wiesbaden : Otto Harrassowitz 1960, s. 156.

¹² V csl. *православенію*; tu však nemá denominačno-rozlišovací význam.

¹³ Doslovne podľa textu: *vyhnaní ďaleko od Kristových nepriateľov a pravej viery*. To ale nedáva zmysel; n namiesto *Ѡ* je asi chybou opisovača.

¹⁴ T. j. slovanského.

¹⁵ Stanislav prekladá: *v jazykoch slovanských*; v origináli však je: *во языцы славеніа*.

¹⁶ *Ѡборни* – zodpovedá gréckemu slovu *καθολική* – katolíckej, všeobecnej. Tu sa evidentne myslí na Rím.

¹⁷ Hadrián II., rímskym pápežom bol od 14. decembra 867 do r. 872.

¹⁸ Čiže so všetkými kňazmi, resp. klerikmi rímskej diecézy. V origináli *со вѣсѣмъ цѣннимъ Ѡборомъ*. Stanislav prekladá: *s celým kňazským zborom*.

¹⁹ Stanislav má nepresne: *veľké a úžasné [divy] ukázal Pán obľúbencom svojim*; v origináli je: *вѣліа и Ѡжаснаа показа господь Ѡгодникѣмъ своимъ*.

²⁰ Stanislav prekladá: *všeobecne*.

Keď svätí skončili svoje bohumilé diela, zatúžili sa vrátiť do svojich krajín. Pápež ich vypravdal s celou synodou kňazov a aj všetok ľud veľkého mesta Ríma ich sprevádzal s veľkou úctou a nábožnosťou. Prichádzali k nim tí, ktorí mali trápenia, neduhy a rozličné choroby. A keď sa pozerali do očí svätých a dotýkali sa ich, vychádzala z nich akási božská sila a všetkých uzdravovala, taká hojná bola Božia milosť v nich. Pápež a tí, čo boli s ním, sa len ťažko mohli s nimi rozlúčiť; keď sa navzájom pozdravili svätým bozkom, odišli [každý] svojou cestou so zármutkom z odlúčenia. Svätý a veľký Cyril, ich predstavený a vodca, ktorý bol starý a chorý, zostal v Ríme a vo vysokej starobe sa presídlil z tohto dočasného života do života večného a nestarnúceho (нестарѣмѣю), konajúc nespočetné zázraky a uzdravujúc každý neduh a každú ranu.

Svätý Metod so svojou družinou, blaženým Klimentom a bohonosným Naumom a ostatnými sa vrátili do bulharskej²¹ krajiny. †[s. 186]† Začali plavbu po mori a doplávali až do Ilýrika. Keď vystúpili z lode, začali putovať po pevnine a pritom apoštolsky ohlasovali pravú vieru. Prišli do nemeckého a uhorského kraja, k národu barbarskému a pyšnému (горди), ktorý nesmierne zúrili proti pravoverným, pridržal sa mnohých heréz a rúhal sa Svätému Duchu, držiac sa zhubnej herézy lzivého (лъемъдреннаго)²² Apollinaria. Svätí začali proti týmto rúhačom mocne bojovať²³ a hovoriť o Svätom Duchu a učili ich po všetky dni pridržať sa dogiem svätej všeobecnej (всеобща) apoštolskej cirkvi. †[s. 25]† Jedni ich počúvali, iní sa s nimi preli, ale nemohli proti nim obstáť. A keďže nemohli zničiť ich usvedčenia, pohánani hnevom (яроутию подвигшеца) na nich zaútočili a odviekli ich k vladárovi (гемѡнѡнѡ).²⁴ On ich prikázal biť – kruto a neľútostne drali ich telá – potom ich prikázal zavrieť do väzenia a trápil ich smädom a hladom dlhý čas. Dobrý Boh však nenechal, aby jeho služobníci boli v krutom väzení donekonečna ponížovaní neveriacimi. V jeden deň – svätí boli spútaní – sa začali jednomyselne a jedným srdcom na poludnie modliť k Bohu: „Pane, ty si o tretej hodine zoslal svojim apoštolom svojho presväteho Ducha. Neodním ho od nás, Dobrý, no obnov nás, ktorí sa k tebe modlíme.“²⁵ Po skončení modlitby – ó, zázrak! Nastalo veľké zemetrasenie, celé ich mesto sa pohlo, padali steny a domy. Spadli aj putá a okovy z rúk a nôh svätých a dvere väzenia sa samy otvorili. Svätí vyšli a chodili po meste ako kedysi apoštoli po Jeruzaleme, chválili Boha a ďakovali mu, že ich učinil hodnými poníženia kvôli presvätemu Duchu, tak ako aj tamých [t. j. apoštolov] kedysi pre meno ukrižovaného Vládcu Krista.

Svätí vyšli z mesta bez toho, aby im niekto bránil, a Bohom vedení a posilňovaní prišli do oblastí bulharskej krajiny, ako po tom túžili. Vtedy kraľoval najzbožnejší bulharský kráľ Boris, ktorý pri krste prijal meno Michal. Keď počul o ich príchode, veľmi sa zaradoval, veľkolepo a s veľkou ct'ou prijal svätých, počúvajúc a váziac si ich ako svojich otcov a učiteľov. Na ich želanie ich poslal do celej bulharskej krajiny, do všetkých miest a dedín, aby ohlasovali Kristovo meno a krstili zástupy v mene Otca i Syna i Svätého Ducha i učili ich Písmu podľa svojich kníh, ktoré oni sami preložili z gréckeho do bulharského jazyka. Najzbožnejší kráľ Michal prikázal všetkým vo svojom kráľovstve, aby ich poslúchali a podriaďovali sa všetkým ich príkazom ako príkazom samého kráľa a aby im s horlivosťou pomáhali pri stavbe chrámov, ktoré chceli svätí postaviť na rozmnoženie nábožnej viery.²⁶

†[s. 26]†

Vtedy sa svätí rozišli po celej bulharskej krajine a ohlasovali Božie slovo. Božský Kliment vzal so sebou prepodobného Nauma, †[s. 187]† sebe podobného slovom i skutkami, a apoš-

²¹ Čiže do slovanskej krajiny, t. j. na Veľkú Moravu.

²² Сѡемъдріе – márna, lzivá múdrosť.

²³ Doslova *namáhať sa* – подвигатица.

²⁴ Гемѡнѡнѡ – správca, veliteľ oblasti, nie však kráľ.

²⁵ Preklad podľa *Hore srdcia*. Prešov : Náboženské vydavateľstvo Petra 2002, s. 28.

²⁶ Плагочетнѣа вѣры. V slovenčine neobvyklé spojenie. Vyjadruje skutočnosť, že viera musí byť spojená s nábožnosťou, hlbokým duchovným životom, lebo len vtedy je to skutočná viera.

tolsky chodili po krajoch a mestách a zasievali slovo viery najmä v Ochride, Niši(?), Panónii a Travúnii.²⁷ Svätý Kliment si postavil svoj arcibiskupský trón na Morave (вз Мораве) a tam žil, naďalej sa namáhajúc ohlasovaním, učil ľudí, krstil a stavал Božie chrámy. Keď dosiahol vysoký vek a už nemohol sám chodiť, posielal tohto nášho prepodobného otca Nauma. On chodil a usilovne ohlasoval a posilňoval novopokrstených²⁸ ľudí; tak ako kedysi Áron Mojžišovi, tak aj prepodobný Naum pomáhal svätému Klimentovi. Po smrti svätého Klimenta prešiel odtiaľ svätý Naum na druhú stranu jazera²⁹ a tam sa usídlil. Sväto a prepodobne žil a prijal mnohé ťažkosti a námahy za pravú vieru. Potom prešiel z dočasného života do večného a nekonečného života k svojmu sudcovi³⁰ Kristovi, aby prijal odmenu za svoje námahy. Zanechal nám svoje úctyhodné ostatky, nevyčerpatelný prameň uzdravení pre tých, ktorí s vierou prichádzajú k jeho úctyhodnému hrobu na slávu Boha ospevovaného v Trojici, ktorému patrí vláda, česť a poklona na nekonečné veky vekov. Amen.

Niekoľko poznámok k textu

Text Tretieho slovanského života Nauma má značne polemický charakter, ktorý sa prejavuje napr. vo formuláciách typu „väznení a vyhnaní Kristovými nepriateľmi ďaleko od pravej viery.“ Jedným z cieľov života je poučenie o pravej viere a pravej Kristovej cirkvi; bolo teda žiaduce označiť, kto je „pravoverný“ a kto „nepriateľ.“

Vôbec sa nespomína prinesenie ostatkov sv. Klementa Rímskeho do Ríma, len prinesenie bohoslužobných kníh. Pri ich schvaľovaní je zaujímavé, že podľa autora rímsky pápež porovnal grécke (a nie latinské) a slovanské knihy. Zaujímavé je tiež, že sa pokladá akoby za samozrejmé, že táto vec náleží do kompetencie rímskeho pápeža, a to asi až do jeho výhradnej kompetencie. Zaujímavé je aj použité pomenovanie ισοκριηη „katolíckej, všeobecnej (cirkvi)“ pre rímsku cirkev. Slovo ισοκριηη je prekladom gréckeho slova καθολικη „katolíckej, všeobecnej.“ (Konštantínopolský patriarchát sa spravidla označuje ako οικουμενικη, v cirkevnej slovančine велеиенкѣй.) To poukazuje na fakt, že na tomto mieste autor čerpal z nejakého starého prameňa ešte pred schizmy medzi Rómom a Konštantínopolom, resp. určite pred roku 1204 (dobytie a plienenie Konštantínopolu 4. križiackou výpravou, keď došlo k definitívnemu a nezaceliteľnému rozdeleniu byzantskej a latinskej cirkvi). Ak by text vznikol po tomto období, iste by mal polemický charakter a autor by použil označenie typu *latiníci* či *západniari*.

Historicky opis udalostí okolo prekladu a schválenia slovanských bohoslužobných kníh je nepresný. Schválenie slovanského jazyka ako bohoslužobného prebehlo totiž v Konštantínopole r. 861/862, teda ešte pred odchodom misie na Veľkú Moravu. Príchod do Ríma bol zavŕšením jednej etapy misie, nie jej začiatkom. Sv. Cyril vraj zomrel na starobu, čo samozrejme nie je pravda, pretože zomrel relatívne mladý. Zvláštne je aj to, že sa vôbec nehovorí o smrti sv. Me-

²⁷ V origináli: напаче во охридѣ, ницие (sic), панонію, и травунию. *Travúnia* je oblasť na pomedzí dnešného Chorvátska, Hercegoviny a Čiernej hory. Ницие by snád' mohlo byť mesto *Niš* v dnešnom Srbsku. V Krátkom gréckom živote Nauma sú na tomto mieste iné lokality: „...ιε τὸ κήρυγμα διαφόρους πόλεις καὶ ἐπαρχίας, τὴν Διάβιαν μάλιστα, τὴν Μυσιαν, τὴν Παννονίαν, τοὺς Τριβαλλοὺς, ἕως εἰς τὸ Ἰλλυρικόν – ...[naplnili] kerygmu rozličné mestá a kraje, predovšetkým Diaviu (Devol?), Mýziu (= Bulharsko), Panóniu, krajinu Tribalov (dnešné Bulharsko a severné Srbsko) až po Ilýrikum.“ Text pozri napr. vo vydaní: E. Trapp, *Die Viten des hl. Naum von Ochrid*, s. 184.

²⁸ Doslova *novosvietených* – termín *osvietenie* (προσφωτισμένίη) totiž znamená nielen krst, ale celú kresťanskú iniciáciu (krst, myropomazanie a eucharistiá; východné cirkvi ich v zásade vysluhujú spolu).

²⁹ T. j. Ochridského jazera.

³⁰ Подвигоположникъ – doslova skôr *rozhodcovi*. Cirkevnoslovanské slovo подвигоположникъ je prekladom gréckeho slova ἀθλοθέτης, ktoré v antike označovalo rozhodcu, usporiadateľa a odmeňovateľa na súťažiach. Pozri LIDDELL, H. G. – SCOTT, R.: *A Greek-English Lexicon*. Revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones, with the assistance of Roderick McKenzie, and with the cooperation of many scholars. Oxford : Clarendon Press 1996, s. 32; LAMPE, G. W. H.: *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford : Clarendon Press 1961, s. 46. V cirkevnej slovančine sa toto slovo používa spravidla už len pre Krista. ДЬЯЧЕНКО, Г.: *Полный церковно-славянский словарь*. Москва : Вильде 1899, s. 439.

toda; jeho meno sa naposledy spomína v súvislosti s návratom do „bulharskej“ krajiny. Nič sa nehovorí ani o jeho dlhom väznení Frankami, hoci vo výrazne polemickom charaktere diela by sa to mohlo dobre využiť. Ak autor textu tieto fakty nepoznal, svedčí to o neskorom dátume vzniku života a tiež o tom, že autor nemal k dispozícii mnohé staršie životy (Život Konštantína-Cyrila, Život Metoda ...).

Zaujímavé je tvrdenie, že protivníci cyrilo-metodskej misie sa držali „zhubnej herézy lživého Apollinaria.“ Je to asi jediné obvinenie z apollinarizmu vo všetkých pamiatkach týkajúcich sa cyrilo-metodskej misie. Prívrženci Apollinaria z Laodicey hlásali, že Kristus nebol dokonalým človekom, lebo nemal racionálnu ľudskú dušu – jej miesto zaujal Logos. Tu však nejde o obvinenie Frankov, že by sa vyslovene hlásili k tejto heréze zo 4. storočia, ale o prax západnej cirkvi používať pri slávení eucharistickej liturgie nekvasený chlieb (ἄζυμος). Ak v eucharistickom chlebe chýba kvas (teda niečo v ňom chýba, je nedokonalý), odráža to akoby pomýlené učenie apollinaristov, že v Kristovi chýba racionálna duša, že Kristovo človečenstvo nie je dokonalé.³¹ Spor o používanie kvaseného alebo nekvaseného chleba pri eucharistii sa objavil medzi byzantskou a latinskou cirkvou až v r. 1053 (medzi byzantskou a arménskou cirkvou však už v 6. storočí),³² teda obvinenie z apollinarizmu vložené do úst Metoda a jeho spoločníkov je anachronizmom.³³

Zmienka o rúhaní sa Svätému Duchu je evidentne narážkou na tých, ktorí v nicejsko-konštantínopolskom vyznaní viery používali doplnok *Filioque*, teda na Frankov. Nicejsko-konštantínopolské vyznanie viery bolo sformulované na Druhom ekumenickom sneme v roku 381 a pri formulácii o pochádzaní Svätého Ducha takmer doslova cituje Jánovo evanjelium (15, 26): „(Veríme...) i v Svätého Ducha, Pána a Tvorcu života, ktorý vychádza z Otca ...“³⁴ Doplnok *Filioque* („i Syna“) sa v nicejsko-konštantínopolskom vyznaní prvý raz objavil v Španielsku v 6. alebo 7. storočí s cieľom dokázať rovnosť Otca a Syna a tak potlačiť arianizmus. Pomerne rýchlo sa začal používať aj vo Franskej ríši, Rím však jeho používanie dlho odmietal, a to až do r. 1013 alebo 1014 (zdá sa, že výnimkou v tomto smere bol rímsky pápež Štefan V.). Byzantská cirkev ho striktno odmietala, ale sprvu vôbec neprotestovala proti jeho používaniu na Západe. Rozdiely v teologických pozíciách vysvetlil už sv. Maxim Vyznavač (cca. 580-662). Prvé obvinenie z herézy sa datuje až do roku 807.³⁵ Aj cyrilo-metodská misia na našom území dôsledne

³¹ FARRUGIA, E. G.: *Introduzione alla teologia orientale. Sussidio per la scuola*. Roma : Editrice Pisani 1997, s. 126-129.

³² ERICKSON, J. H.: *Azzima*. In: *Dizionario enciclopedico dell'Oriente cristiano*. Ed. Edward G. Farrugia. Roma : Pontificio Istituto Orientale 2000, s. 95-96; VRIES, W. de: *Orthodoxie und Katholizismus. Gegensatz oder Ergänzung?* Freiburg im Breisgau : Herder 1965, s. 59.

³³ Sporu o používanie kvaseného či nekvaseného chleba pri eucharistii som sa podrobnejšie venoval v štúdiu *Obradové spory medzi byzantskou a latinskou misiou na Veľkej Morave*. In: *Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovenskom obradovom prostredí na Slovensku*. Ed. Peter Žeňuch. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov 2007, s. 163-164.

³⁴ DENZINGER, S.: *Enchiridion Symbolorum, Definitionum et Declarationum de rebus fidei et morum*. 32. vydanie. Freiburg im Breisgau : Herder 1963, č. 150; *Dokumenty prvých dvoch ekumenických snemov*. Preložil, úvod a vysvetlivky spracoval Marcel Gajdoš. Prešov : Náboženské vydavateľstvo Petra 1999, s. 27-40.

³⁵ Grécki mníši z kláštora sv. Sávu r. 806 alebo 807 obvinili z herézy latinských mníchov žijúcich v Jeruzaleme, ktorí používali doplnok *Filioque*. V druhej polovici 9. storočia celý spor rozvíril konštantínopolský patriarcha Fótios. Pozri W. de Vries, *Orthodoxie und Katholizismus. Gegensatz oder Ergänzung?*, s. 25n. V roku 1054 ho zase na „bojisko“ vytiahli latináci, keď vyčítali grékom, že ho nepoužívajú. Tamtiež, s. 58-61. Celý spor má svoj teologický a lingvistický aspekt (latinský text má oproti gréckemu originálu posunutý význam). Pozri *The Greek and the Latin Traditions regarding the Procession of the Holy Spirit*. In: *Information Service of the Secretariat for Promoting Christian Unity*, nr. 89, 1995, č. II-III, s. 88-92. Slovenský preklad (Grécka a latinská tradícia týkajúca sa vychádzania Svätého Ducha) je dostupný na <http://www.grkat.nfo.sk/Texty/ekporeusis.html> alebo <http://www.grkat.nfo.sk/Texty/ekporeusis.pdf> (05.09.2007). Celému sporu vo vzťahu k cyrilo-metodskej misii, jeho historickému a teologickému pozadiu a jednotlivým relevantným dokumentom som sa venoval v štúdiu *Obradové spory medzi byzantskou a latinskou misiou na Veľkej Morave*, s. 140-153.

odmietala používanie *Filioque*.³⁶ Formuláciou „učili ich po všetky dni pridržať sa dogiem svätej všeobecnej (σοβουρίας) apoštolskej cirkvi“ sa myslí, že Metod a jeho spoločníci začali (Frankov a Slovanov pod ich vplyvom) učiť vyznanie viery tak, ako bolo definované na Druhom všeobecnom sneme (čiže bez *Filioque*).

Celá vina za perzekúcie Metodových učeníkov sa zhadzuje na ηγεμωνα – správcu, veliteľa oblasti. Zrejme sa tým myslí Svätopluk, nie je to však isté. Je zvláštne, že sa nenazýva kráľom ani kniežat'om (kým bulharský kráľ Boris áno). Je možné, že titul ηγεμωνηz sa sem dostal z biblického textu, ktorý mal na text života veľký vplyv; v Matúšovom evanjeliu sa totiž Pilát označuje ako ηγεμωνηz.

„Dobrý Boh však nenechal, aby jeho služobníci boli v krutom väzení donekonečna ponižovaní neveriacimi.“ – Otázkou ostáva, či si autor myslel, že nemeckí vojaci boli naozaj neveriaci, pohania, alebo tým myslí prívržencov *Filioque*, z jeho pohľadu heretikov.

Veľmi dôležitým údajom je zmienka o modlitbe v žalári, na konci ktorej sa učenici na poľudnie modlili tropár 3. času (hodinky). K tomuto faktu sa ešte vrátíme neskôr, tu len poznamenáme, že to nie je chyba opisovača, lebo tento údaj pochádza zo starého prameňa, isto ešte spreď 13. storočia. V gréckom texte nie je zmienka, že sa to stalo na poľudnie.

Pri opise zemetrasenia a zázračného vyslobodenia zo žalára biblické udalosti úplne prekryli historické fakty, ako ich poznáme z iných prameňov, najmä zo Života Klimenta (XII n.; 36 n.), o čom ešte bude reč nižšie.

Údaj o Morave ako biskupskom sídle Klimenta nasvedčuje, že autor asi zamieňa osobu Klimenta s Metodom (alebo Gorazdom?). Morava sa spomína aj v Krátkom gréckom živote Nauma – v texte z Moschopolu z roku 1740; vo vydaní z roku 1742 sa uvádza Ochrid.³⁷

Zmienka o (Ochridskom) jazere a o tom, že Naum sa usídlil na opačnom (protiľahlom) brehu ako Kliment, má historický základ, hoci historické fakty sa tu nepodávajú presne. Naum skutočne postavil na protiľahlej strane jazera Chrám sv. archanjelov a kláštor, v ktorom prežil podľa Prvého slovanského života Nauma posledných 10 rokov svojho života. Bolo to však ešte za života sv. Klimenta. Roku 893 bol Kliment vymenovaný za biskupa a učiteľstvom bol poverený Naum. Z toho vychádza zmienka, že Naum chodil namiesto Klimenta vyučovať ľud. Dôvodom však iste nebol Klimentov vysoký vek či zdravotné problémy, keďže Kliment prežil Nauma o 6 rokov (zomrel r. 916). Asi v roku 900 sa Naum vzdal učiteľstva a utiahol sa do kláštora na druhý breh jazera. Zrejme v tomto období ho aj postavil. Tu aj zomrel 23. decembra 910.

Vzťah Nauma ku Klimentovi sa prirovnáva ku vzťahu Árona a Mojžiša. Áron bol Mojžišovými „ústami“ – hovoril na verejnosti namiesto Mojžiša a konal niektoré úkony. Porov. napr. Ex 4, 14-16.30; 7, 1-10. Z toho vychádza prirovnanie Nauma k Áronovi, ktorý konal akoby v Klimentovom mene.

Veľa sa hovorí o vyhnaní, čo zodpovedá polemickému rázu diela – je zamerané najmä proti prívržencom *Filioque* (čiže Frankom), ktoré je ťažiskovým bodom polemického rozmeru tohto diela. Zarážajúci je však inak veľmi pozitívny postoj k rímskym pápežom a k rímskej cirkvi, ktorú autor označuje ako σοβουριαη (katolícka). Voči Frankom je však veľmi kritický. Zdá sa, že rozhodujúcu úlohu tu zohral nejaký prameň napísaný ešte pred rokom 1013 (keď bolo *Filioque* zavedené aj v Ríme), isto však pred rokom 1204. Jedine pri zmienke o apollinarizme, ktorá súvisí s nekvaseným eucharistickým chlebom, je autor polemický aj voči Rímu. Toto obvinenie však iste pochádza z nejakého neskoršieho prameňa, alebo je autorovým doplnkom.

Formulácia „do starého Ríma“ vychádza z toho, že Konštantínopol sa označoval ako *Nový Rím*.

Pomerne veľa faktografických chýb dosvedčuje, že záverečná redakcia je neskoršieho pôvodu a že autor nemal k dispozícii pramene (životy Cyrila, Metoda, Klimenta Ochridského, Prvý

³⁶ Pozri ŽM I, XII; ŽKlim V [17], VIII [25-28], IX [30.]; list rímskeho pápeža Štefana V. (VI.) Svätoplukovi z r. 885 a jeho commonitorium (sprievodný list) pre legátov Dominika, Jána a Štefana z toho istého roku.

³⁷ Text pozri napr. v publikácii E. Trapp, Die Viten des hl. Naum von Ochrid, s. 184-185.

život Nauma), iba nejaké sprostredkované a nepresné informácie. Nepriamy vplyv viacerých známych cyrilo-metodských prameňov, najmä životov, je možný, ba pravdepodobný, no konkrétne ťažko preukázateľný.

Porovnanie Krátkeho gréckeho života Nauma so slovanským textom ukazuje, že slovanský text nie je úplne zhodný s gréckym a že obidva texty vychádzajú z jedného staršieho prameňa (gréckeho). Základný rozdiel oproti Krátkemu gréckemu životu Nauma je zmienka o modlitbe na poľudnie, ktorú grécky text neobsahuje.³⁸ Zmienka o modlitbe na poľudnie nie je chybou opisovača, ale pochádza zo starého prameňa, isto ešte pred 13. storočia. Redaktor (resp. niektorý z redaktorov) Krátkeho gréckeho života Nauma ju vypustil, lebo ju pokladal za nezmyselnú. Z toho vyplýva, že slovanský text na tomto mieste čerpá zo staršieho prameňa ako zachovaný grécky text.

Vplyv biblických textov

Pri opise udalostí okolo zemetrasenia a zázračného vyslobodenia zo žalára je výrazná analógia s tromi biblickými udalosťami. Prvou je zostúpenie Svätého Ducha na Päťdesiatnicu: „Keď prišiel deň Turíc, boli všetci vedno na tom istom mieste. Tu sa náhle strhol hukot z neba, ako keď sa ženie prudký vietor, a naplnil celý dom, v ktorom boli“ (Sk 2, 1-2). Nie je to náhoda, nielen tropár citovaný v živote Nauma je zvolávaním (ἐπίκλησις) Svätého Ducha, ale celý 3. čas je sprítomnením udalosti Turíc, čo súvisí aj s tým, že sa modlí o deviatej hodine predpoludním (porov. Sk 2, 15) – podľa dnešného počítania času. Druhou udalosťou je zázračné vyslobodenie Pavla a Sílasa z väzenia: „O polnoci sa Pavol a Sílas modlili a spievali Bohu chválospevy a väzni ich počúvali. Zrazu nastalo veľké zemetrasenie, až sa pohli základy žalára. Hneď sa otvorili všetky dvere a všetkým sa uvoľnili putá.“ (Sk 16, 25-26). Táto udalosť sa ešte prekrýva s ďalším zázračným vyslobodením zo žalára: „Tu vystúpil veľkňaz a všetci, čo boli s ním – teda sekta saducejov – a plní žiarlivosti položili na apoštolov ruky a vrhli ich do mestského väzenia. Ale Pánov anjel otvoril v noci dvere väzenia, vyviedol ich a povedal: «Choďte, staňte si v chráme a hlásajte ľudu všetky slová tohto života!» Oni počúvli, zavčas rána vošli do chrámu a učili. Keď prišiel veľkňaz a tí, čo boli s ním, zvolali veľradu a všetkých starších zo synov Izraela a poslali do väzenia, aby ich privedli. A keď ta sluhovia prišli, vo väzení ich nenašli. Vrátili sa teda a hlásili: «Väzenie sme našli dôkladne zatvorené a strážnici stáli pri dverách; no keď sme otvorili, vnútri sme nenašli nikoho.» Keď veliteľ chrámovej stráže a veľkňazi počuli tieto slová, boli v pomykove, čo sa to vlastne stalo. Tu ktosi prišiel a oznámil im: «Muži, ktorých ste vrhli do žalára, stoja v chráme a učia ľud.»“ (Sk 5, 17-25)³⁹

Cieľom textu nebol chronologický opis udalostí, ale duchovný osov poslucháčov. Preto faktografické údaje neboli také dôležité, neraz boli úplne prekryté biblickým rozprávaním adaptovaným na danú situáciu. Toto rozprávanie sa vnímalo ako modelové. Jedným z cieľov autora bolo ukázať akoby určitú aktualizáciu či sprítomnenie biblických udalostí.

Dátum vyhnania Metodových učeníkov

Tretí slovanský Život Nauma by nám mohol pomôcť určiť dátum vyhnania cyrilo-metodských učeníkov z Veľkej Moravy. Určujúca je tu zmienka o modlitbe tropára tretieho času (hodinky)⁴⁰ na poľudnie. Tropár sa spomína aj v Živote Klimenta⁴¹ od arcibiskupa Teofylakta

³⁸ V Krátkom gréckom živote Nauma je na tomto mieste text: Καθώς εὐρίσκοντο οἱ ἄγιοι μέσα εἰς τὴν φυλακὸν καὶ ἔψαλλον με ὄλην τὴν ψυχὴν καὶ καρδίαν ὁμοφώνως τὸ «Κύριε, ὁ τὸ Πανάγιόν σου Πνεῦμα»... – „Keď sa nachádzali svätí vo väzení a spievali celou svojou dušou a srdcom svorne «Pane, svojho presvätého Ducha»...“

³⁹ V Novej zmluve je zachytená ešte jedna podobná udalosť v Sk 12, 3-11 – vyslobodenie Petra zo žalára. Táto udalosť sa však odohrala nenápadne a Peter hneď odišiel z mesta. Tento biblický text nemal vplyv na Tretí slovanský život Nauma.

⁴⁰ „Pane, ty si o tretej hodine zoslal svojim apoštolom svojho presvätého Ducha. Neodním ho od nás, Dobrý, no obnov nás, ktorí sa k tebe modlíme.“

Ochridského, kde sa však nespomína, že sa ho modlili na poludnie. Život Klimenta je tiež dôkazom, že tropár nie je neskorou vsuvkou, ktorá by mala byť polemikou v otázke epiklézy. Život Klimenta bol totiž napísaný koncom 11. alebo začiatkom 12. storočia, keď táto polemika ešte neexistovala.⁴² Tento tropár je aj dnes v byzantskom časoslove (horologione) súčasťou 3. času (3. hodinky), avšak len v období Veľkého štyridsaťdňového pôstu, resp. vo všetkých štyroch pôstnych obdobiach (Veľký štyridsaťdňový pôst, Petropavlovský pôst, Pôst pred sviatkom Zosnutia Bohorodičky a Pôst pred sviatkom Narodenia Pána nazývaný tiež Filipovka) – v závislosti od používaného typikonu. Zdanlivo by to mohlo pomôcť určiť obdobie, v ktorom boli učenici zatvorení vo väzení. Tretí čas pripadá na 9. hodinu ráno dnešného počítania času. Často sa (najmä v kláštorech) čítava ešte skôr ráno, pred začiatkom liturgie.

V 9. storočí však v byzantskom obrade existovali paralelne popri sebe dve rozdielne bohoslužobné formy – mníšska a ἁσματικὴ ἀκολουθία (песенное последование, piesňový poriadok), príp. ἁσματικὸν τυπικὸν. Ani o jednej nevieme celkom presne, ako vyzerala, čo všetko obsahovala a ako sa vyvíjala. Mníšska forma vychádzala z obradu kláštora sv. Sávu pri Jeruzaleme, mala usporiadanie denných bohoslužieb tak, ako to má aj dnešný byzantský obrad: večiereň, povečerie, polnočnica, utiereň, 1., 3., 6. a 9. čas. Štruktúra jednotlivých denných bohoslužieb sa podobala na dnešnú štruktúru. Viaceré zachované rukopisy z tohto obdobia však vykazujú pomerne veľkú pestrosť. Každý kláštor mal právo upraviť si svoj typikon, a to aj v bohoslužobnej oblasti, hoci už prichádzalo k určitému zjednocovaniu. Napr. rukopisný časoslov zo Sinaja má v rámci 3. času tropár Ἰᾶν, ἡμερῆ τοῦ θεοῦ Ἰᾶν, ktorý sa používal každý deň.⁴³ Táto forma bohoslužieb sa uplatnila najmä v mníšskej sfére. Mnohí členovia cyrilo-metodskej misie boli mníchmi, preto ju dobre poznali.

Asmatiki akoluthia sa uplatnila v mestských chrámoch (preto sa niekedy označuje aj ako katedrálny či farský typ bohoslužieb). Táto forma bola menej náročná na knihy (týka sa to množstva textu), preto aj niektorí predpokladajú, že sv. Cyril a Metod preložili na začiatku svojej veľkomoravskej misie bohoslužobné knihy *asmatiki akoluthia*.⁴⁴ Sv. Cyril a Metod určite *asmatiki akoluthia* poznali z detstva zo Solúna, Cyril navyše pôsobil dlhší čas aj v Konštantínopole, kde sa používala *asmatiki akoluthia* (jej hlavným centrom bol patriarchálny chrám svätej Múdrosti – Agia Sofia). Okrem toho v čase svojho pobytu v Konštantínopole bol sv. Cyril blízkym spolupracovníkom patriarchu Fótiu. Nepochybne on vybral sv. Cyrila na veľkomoravskú misiu. Studiti, širitelia mníšskej formy bohoslužieb, stáli voči Fótiovi v opozícii. To tiež hovorí v prospech použitia *asmatiki akoluthia* na Veľkej Morave. Okrem toho mníšska forma bohoslužieb si vyžadovala podstatne viac kníh, a teda viac prekladateľskej práce. Použitie *asmatiki akoluthia* určenej pre mestské a farské chrámy by nakoniec väčšmi zodpovedalo cieľu misie ako použitie mníšskej formy bohoslužieb. Indícií poukazujúcich na použitie *asmatiki akoluthia* byzantskou misiou na Veľkej Morave je viac.

⁴¹ „Oni však, hoci spútaní železnou reťazou, ani tak nezanedbávali modlitbu, lež prespevujúc piesne tretej hodinky, vyspievali potom ešte dodatok k žalmom, v ktorom vyzývame presväteho Ducha, zoslaného v tretiu hodinu apoštolom, aby nás obnovil. Boh však, zhlíadnuc na zem, dopustil, aby sa triasla, i nastalo veľké zemetrasenie, podobné, ako keď sa kedysi Pavol v žalári modlil, a akoby z neho zaznel hukot a putá sa uvoľnili a ktorí boli dovtedy okovaní, stali sa voľnými, súc nerozlučne spútaní iba túžbou po Kristovi.“ ŽKlim XII. (36).

⁴² Epikléza (vzývanie Svätého Ducha) v užšom slova zmysle je časť eucharistickej liturgie; v štruktúre byzantskej liturgie nasleduje spravidla až po slovách ustanovenia. V druhej polovici 14. storočia sa rozvinula polemika medzi byzantskými a latinskými teológmi o momente prepodstatnenia eucharistických darov. V tomto období sa tento tropár dostal aj do textu epiklézy v byzantskej liturgii.

⁴³ Označovaný ako Sinaj gr. 863. Podobne asi aj palestínsko-aramejský časoslov Berlín 1019 (11. storočie). Pozri APPAHЦ, М.: Око церковное. Рим : Руссикум 1998, s. 60-63 (tam aj ďalšia bibliografia.)

⁴⁴ ЧИФЛЯНОВ, Б.: Ο λειτουργικός τύπος μεταφρασμένος υπό των αγίων αδελφών Κυρίλλου και Μεθοδίου εν αρχή της αποστολής των εις την Μοραβίαν. Богослужбеният чин, преведен от св. братя Кирил и Методий в началото на тяхната морavsка мисия. Ανάλεκτα Βλατάδων 31. Θεσσαλονίκη : Πατριαρχικόν ίδρυμα πατερικών μελετών 1994.

V roku 1975 boli na Sinaji objavené ďalšie, dovtedy neznáme listy Sinajského euchológia, ktoré obsahujú časti *asmatiki akoluthia* a ďalšie modlitby konštantínopolského euchológia.⁴⁵ Ich spojenie s cyrilo-metodskou misiou nie je celkom isté, no vysoko pravdepodobné.

Použitie *asmatiki akoluthia* by tiež vysvetľovalo, prečo sa nám nezachovali nijaké bohoslužobné knihy preložené priamo sv. Cyrilom a Metodom. Ak byzantsko-slovanská misia použila túto formu bohoslužieb, je pochopiteľné, že sa knihy nezachovali, lebo o niekoľko desaťročí už neboli aktuálne. Keďže byzantský obrad sa zmenil, nikto ich už nepotreboval, a preto ich už v neskoršom období neodpisovali. Zdá sa tiež, že v Bulharsku po príchode Metodových učeníkov v r. 886 sa už používala len mníšska forma bohoslužieb, keďže tam vznikajúce preklady náležali k tejto forme.

Existujú však aj indicie proti použitiu *asmatiki akoluthia* cyrilo-metodskou misiou.⁴⁶ Táto forma bola podstatne náročnejšia na slúženie, vyžadovala si spevákov a určitý počet kléru a poslujúcich. Mníšska forma bohoslužieb bola z tohto hľadiska značne jednoduchšia.

Podľa Alekseja M. Pentkovského sa *asmatiki akoluthia* v poikonoklastickom období (teda od 9. storočia) používala už len v Chráme svätej Múdrosti v Konštantínopole a v Chráme svätej Múdrosti v Solúne, inde sa aj farské a katedrálne bohoslužby slúžili podľa mníšskej formy. Pentkovskij sa tiež domnieva, že u Slovanov neexistovala *asmatiki akoluthia* ani v plnej ani v čiastočnej verzii, len niektoré jednotlivé bohoslužby.⁴⁷ Na základe analýzy lekciónárneho aparátu (systému čítaní) najstarších slovanských prekladov evanjelií tiež A. M. Pentkovskij tvrdí, že ich predlohou bolo bohoslužobné štvorevanjelium mníšskeho typu.⁴⁸

Plienie Konštantínopolu počas štvrtej krížiackej výpravy r. 1204 znamenalo aj definitívny zánik *asmatiki akoluthia*,⁴⁹ po oslobodení Konštantínopolu a obnove cisárstva sa už *asmatiki akoluthia* neuplatnila, v celej ríši sa už používala jednotná forma bohoslužieb označovaná zvyčajne ako neosavvaitská syntéza.⁵⁰ Presná podoba *asmatiki akoluthia* a jej historický vývoj je stále predmetom skúmania liturgistov, keďže neveľká pramenná báza na jej poznanie sa len postupne dopĺňa.

Asmatiki akoluthia mala iné usporiadanie denných bohoslužieb a aj sama štruktúra jednotlivých bohoslužieb bola celkom odlišná od studitskej formy. Podľa Blagoja Čifľanova mala *asmatiki akoluthia* v 9. storočí 4 bohoslužby denného okruhu: ráno utiereň (ὄρθρος), na obed tret'o-

⁴⁵ МИНЧЕВ, Г.: Мястото на новооткритите листове от Синайския евхологий сред другите текстове и ръкописи. Филологически и литургически анализ на молитвите от денонощния богослужебен цикъл (ἀσματικὴ ἀκολουθία). In: Palaeobulgaria – Старобългаристика, 1993, roč. 17, č. 1, s. 21-36.

⁴⁶ Tejto otázke a podobe jednotlivých foriem byzantského obradu sa podrobnejšie venujem v štúdiu *Liturgia cyrilo-metodskej misie na Veľkej Morave*. Štúdia vyjde v zborníku referátov z medzinárodného vedeckého sympózia *Duchovné, intelektuálne a politické pozadie cyrilometodskej misie pred jej príchodom na Veľkú Moravu*, ktoré sa konalo v Nitre 2. júla 2007 (v tlači).

⁴⁷ A. Pentkovskij tak usudzuje na základe toho, že v sýrsko-melchitských ani gruzínskych knihách sa nezachovali nijaké svedectva o preklade synaxára Veľkého chrámu, ktorý obsahoval usmernenia pre bohoslužby *asmatiki akoluthia*. Pozri ПЕНТКОВСКИЙ, А. М.: Славянское богослужение и славянская гимнография византийского обряда в X веке. In: Liturgische Hymnen nach byzantinischem Ritus bei den Slaven in ältester Zeit. Beiträge einer internationalen Tagung. Bonn, 7.-10. Juni 2005. Ed. Hans Rothe a Dagmar Christians. Paderborn – München – Wien – Zürich : Ferdinand Schöningh 2007, s. 18-19, 24.

⁴⁸ ПЕНТКОВСКИЙ, А. М.: Лекционарии и четвероевангелия в византийской и славянской литургических традициях. In: Евангелие от Иоанна в славянской традиции. Evangelium secundum Ioannem. Ed. A. A. Алексеев. Санкт-Петербург : Российское библейское общество 1998, s. 3-43.

⁴⁹ Podľa svedectva sv. Symeona Nového Teológa (Solúnskeho) sa ešte tri razy do roka používal v Konštantínopole, Solúne a Antiochii až do zániku Rímskej ríše v polovici 15. storočia. Pozri Б. Чифлянов, Ο λειτουργικός τύπος μεταφρασμένος υπό των αγίων αδελφών Κυρίλλου και Μεθοδίου εν αρχή της αποστολής των εις την Μοαβίαν, s. 106.

⁵⁰ Neosavvaitská syntéza vychádza principiálne z obradu kláštora sv. Sávu pri Jeruzaleme a je definitívnou vývojovou fázou byzantského obradu – používa sa s menšími úpravami podnes. K vývoju byzantského obradu pozri TAFT, R. F.: Storia sintetica del rito bizantino. Roma : Libreria editrice Vaticana 1999 i MARINČÁK, Š.: Slovanská liturgia – liturgické dedičstvo byzantskej misie z 9. storočia? In: Slavica Slovaca, 2005, roč. 40, č. 1, s. 44-48.

šiesty čas (τριτοέκτη, τριτέκτη alebo τριθέκτη), večer pri západe slnka večiereň (λυχνικόν alebo έσπερινός) a neskoro večer bdenie⁵¹ (παννυχίς).⁵²

Podľa Miguela Arranza mala *asmatiki akoluthia* v Konštantínopole v dennom okruhu 6, resp. 7 bohoslužieb: večiereň, polnočnicu, utiereň, 3. čas, 6. čas a 9. čas.⁵³ Na sviatky a vo Veľkom pôste sa slúžila večer aj παννυχίς a vo Veľkom pôste tret'ošiesty čas (τριτοέκτη). Tret'ošiesty čas nahrádzal v období Veľkého pôstu 3. a 6. čas a pravdepodobne aj 9. čas a slúžil sa na poludnie.⁵⁴ Arranzova rekonštrukcia sa však dotýka konštantínopolského euchológia na začiatku 11. storočia.⁵⁵ Do obdobia 9.-10. storočia máme len jeden euchologion a synaxár-typikon.

Podľa najnovších výskumov Gregora Hankeho⁵⁶ pozostával denný okruh bohoslužieb všedného obdobia („cez rok“) v konštantínopolskej Agii Sofii len z večierne a utierne, v sviatočných dňoch z večierne s bdením (παραμονή), παννυχίς a utierne. Denný okruh pôstnych dní pozostával zo 4 bohoslužieb: παννυχίς, utiereň, tret'ošiesty čas (τριτοέκτη) a večiereň vopredposvätených darov (dnes označovaná ako liturgia vopredposvätených darov).⁵⁷ Čo sa týka tzv. malých časov (hodiniek), rad euchologionov obsahuje texty tretieho, šiesteho a deviateho času, no o liturgickom priebehu týchto hodín sa nám nič nezachovalo (1. čas bol v tomto období ešte vo vývoji). Tieto tzv. malé časy sú mníšskym prvkom a zrejme pochádzajú z mestského mníšstva z Kapadokie; v konštantínopolskej Agii Sofii sa asi nikdy neuplatnili ako modlitby spoločenstva a de facto neboli súčasťou *asmatiki akoluthia*.⁵⁸ Τριτέκτη sa slávila vo Veľkom pôste od pondelka do piatku po utierni medzi 9. a 12. hodinou dňa (nášho počítania). Nešlo o náhradu 3. a 6. času cez 40-nicu, ale o osobitnú pôstnu bohoslužbu s prípravou katechumenov na Paschu a krst.

Štruktúra bohoslužieb *asmatiki akoluthia* bola iná ako dnes, pozostávala najmä z antifonálnych spevov žalmov prerušovaných ekténiami s modlitbami kňaza, ktoré sa čítali vždy nahlas, z biblických čítaní, zo slávnostného vchodu do chrámu a z modlitby s požehnaním pri sklonení hláv.

⁵¹ Slovenské a cirkevnoslovenské slovo *panychida* sa používa v inom význame, označuje bohoslužbu za zosnutých, ktorá nepatrí do denného okruhu bohoslužieb. Vyhýbam sa tiež použitiu termínu *povečerie*, ktorý prináleží k mníšskej forme bohoslužieb (resp. k neskoršej syntéze).

⁵² Čifľanov neuvádza takzvané malé časy, keďže nie sú v typikone Agie Sofie z 10. storočia. Takisto J. Mateos sa domnieval, že sa nepoužívali. Pozri k tomu aj Arranzovu poznámku v diele АРРАНЦ, М.: Как молились Богу древние византийцы. Суточный круг богослужения по древним спискам византийского евхология. Ленинград : Ленинградская Духовная Академия 1979, s. 174-175, 239. Arranz sa domnieva, že zmienka o nich v typikone nebola potrebná, no slúžili sa. Takisto tzv. malé časy pokladá za problém G. Hanke, ktorý tvrdí, že neboli súčasťou *asmatiki akoluthia* (pozri nižšie).

⁵³ Ak počítame aj 1. čas, ktorý však podľa Arranza asi nebol plnohodnotnou bohoslužbou denného okruhu, dostaneme symbolické číslo sedem – podľa žalmu 118, 164. Pozri М. Арранц, Как молились Богу древние византийцы, s. 133-134.

⁵⁴ АРРАНЦ, М.: Избранные сочинения по литургике. Т. 3. Евхологий Константинополя в начале XI века и Песенное последование по требнику митрополита Киприана. Москва–Рим : Институт Философии, Теологии и Истории св. Фомы – Папский Восточный Институт 2003, s. 18, 20.

⁵⁵ Na základe dvoch rukopisov z 11. storočia a jedného z konca 13. storočia. Z týchto troch rukopisov len jeden má modlitbu τριτοέκτη, teda rekonštrukcia vychádza len z jedného rukopisu z 11. storočia. Pozri М. Арранц: Избранные сочинения по литургике. Т. 3. Евхологий Константинополя в начале XI века и Песенное последование по требнику митрополита Киприана, s. 7-9, 16. K jednotlivým relevantným rukopisom pozri М. Арранц, Как молились Богу древние византийцы, s. 165-173.

⁵⁶ HANKE, G. M.: Vesper und Orthros der Cathedralritus der Hagia Sophia zu Konstantinopel. Eine strukturalanalytische und entwicklungsgeschichtliche Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung der Psalmodie und der Formulare in den Euchologien. Inauguraldissertation zur Erlangung des akademischen Grades eines Doktors der Theologie. Doktorská práca obhájaná na Philosophisch-Theologische Hochschule St. Georgen, Frankfurt am Main v roku 2002.

⁵⁷ G. M. Hanke, Vesper und Orthros der Cathedralritus der Hagia Sophia zu Konstantinopel, s. 177-180.

⁵⁸ Dôvody vidí Hanke najmä v tom, že 1. v synaxári ani v antifonároch niet o nich nijakej zmienky (musela by tam byť zmienka o pridelených žalmoch), 2. ak by sa pravidelne slávili, viedlo by to k časovej kolízii s procesiami a sláveniami stacionárnej liturgie, a v pôste by sa križovali s tret'ošiestym časom a s večierňou vopredposvätených, 3. v Jeruzaleme sa síce už v 4. storočí slávi 6. a 9. čas, ale Jeruzalem je výnimočný prípad, lebo tam prúdili zástupy pútnikov a na oficiu sa výrazne podieľali mnísi. Okrem toho Konštantínopol, čo sa bohoslužieb týka, vychádzal najmä z antiochijskej tradície. Pozri G. M. Hanke, Vesper und Orthros der Cathedralritus der Hagia Sophia zu Konstantinopel, s. 174-176.

Od začiatku 9. storočia sa formuje aj nový podtyp mníšskej formy bohoslužieb – studitský typ, ktorý bol akousi syntézou palestínskej mníšskej formy a konštantínopolskej tradície. Palestínsky mníšsky typ bohoslužieb sa prispôboval typikonu Chrámu svätej Múdrosti (Agie Sofie).⁵⁹

Výpočet bohoslužieb, ktoré preložili svätí bratia a ktorý sa uvádza v Živote Konštantína-Cyrila v 15. kapitole, sa v jednotlivých rukopisoch odlišuje: „Čoskoro preložil [sv. Konštantín-Cyri] celý cirkevný poriadok, naučil ich utierni, časom [inde *časū*], (obednici), večierni, povečernici a tajnej službe.“⁶⁰ Vo viacerých rukopisoch je čas (hodinka) v jednotnom čísle, v niektorých chýba úplne. Obednica v mnohých rukopisoch chýba. Výpočet preložených bohoslužieb zodpovedá skôr Čiffanovovej a Hankeho schéme bohoslužieb, z Arranzovej schémy tu chýba polnočnica (nie je ani v jednom rukopise). Použitie množného čísla *časom* (hodinkám) je pravdepodobne korektúra niektorého redaktora, ktorý už nepoznal *asmatiki akoluthia*, iba schému s 1., 3., 6. a 9. časom. Takisto použitie termínu *povečernica* (či *pavečernica*) môže byť spôsobené tým, že redaktor už nepoznal *παννυχίς* (doslova *celonočná*) a logicky mu po večierni nasledovalo povečerie.⁶¹ Problémom ostáva obednica, ktorá by poukazovala na mníšsku formu bohoslužieb, hoci v mnohých rukopisoch chýba. Je nepravdepodobné, že ide o doplnok redaktora, lebo potom by bol doplnil aj polnočnicu, ktorá však nie je ani v jednom z rukopisov.

Blagoj Čiffanov sa pokúsil urobiť rekonštrukciu všetkých textov, ktoré sa používali pri *asmatiki akoluthia* v 9. storočí. Tento tropár sa medzi používanými zrekonštruovanými textami nikde nenachádza, hoci tropáre v treťošiestom čase sú. Takisto ani téma zostúpenia Svätého Duha sa v kňazských modlitbách treťošiehistého času nevyskytuje.

Zásadná otázka je, ako vyzeral bohoslužobný život cyrilo-metodskej misie na Veľkej Morave. Žiaľ, na túto otázku stále nevieme dať uspokojivú odpoveď. Na základe zmienky v 15. kapitole Života Konštantína-Cyrila len môžeme dedukovať, že vychádzal z *asmatiki akoluthia*, ale keďže mnohí (ak nie všetci) členovia misie boli mnísi, je možné, že čiastočne zachovávali aj mníšsky poriadok (modlili sa napr. tzv. malé časy).

Zmienka o modlitbe na poludnie s citáciou tropára tretieho času poukazuje na to, že učenici sa vo väzení modlili *τρίτοεκτη* podľa *asmatiki akoluthia*. Ak by sa modlili tretí čas podľa mníšskeho poriadku, autor by nenapísal, že sa tak stalo na poludnie. A ak by sa modlili šiesty čas, citoval by sa tropár šiesteho času. Treťošiesty čas sa slúžil len v čase 40-nice, z čoho vyplýva, že udalosť sa stala v období Veľkého pôstu. Citácia samého tropára je možno len „vylepšením“ autora či niektorého redaktora; namiesto zmienky o treťošiestom čase, ktorý už autor či redaktor ako bohoslužbu nepoznal a pokladal ho jednoducho za tretí čas, dosadil tropár charakteristický pre túto modlitbu. Niet nijakého dôvodu pokladať zmienku o modlitbe tejto bohoslužby na poludnie za „vylepšenie“ autora či redaktora. Každý gramotný človek z cirkevného prostredia (a takým autor nepochybne bol) v dobe vzniku textu vedel, že tretí čas sa správne modlí o devia-

⁵⁹ ПЕНТКОВСКИЙ, А. М.: Студийский устав и уставы студийской традиции. In: Журнал Московской Патриархии, 2001, ч. 5, s. 69-80.

⁶⁰ K rozdielom v jednotlivých rukopisoch pozri П. А. Лавров, Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности, s. 28, 60; Magnae Moraviae fontes historici. II. Textus biographici, hagiographici, liturgici. Brno : Universita J. E Purkyně 1967, s. 102. Tajná služba je eucharistická liturgia. Tá netvorí súčasť denného okruhu bohoslužieb; aj tí, ktorí používali *asmatiki akoluthia*, aj tí, ktorí používali mníšsky typ bohoslužieb, slávlili eucharistickú liturgiu jednotnou formou. Preklad triody do staroslovienciny (ktorá v *asmatiki akoluthia* neexistovala) urobil zrejme až sv. Kliment v Bulharsku krátko pred svojou smrťou: „A tušiac svoju smrť, obdaroval bulharskú cirkev posledným darom, a pridal k triodi to, čo mu chýbalo, lebo práve v tom čase dokončil to, čo sa spieva od Novej nedele (Tomášovej) po Päťdesiatnicu“ (ŽKlim XXVI, 73). Rovnako tak oktoich a mineu preložil podľa B. Čiffanova až Kliment v Bulharsku. Pozri Б. Чифлянов, О λειτουργικός τύπος μεταφρασμένος υπό των αγίων αδελφών Κυρίλλου και Μεθοδίου εν αρχή της αποστολής των εις την Μοαβίαν, s. 103-104.

⁶¹ Nemožno však vylúčiť ani to, že sa na Veľkej Morave názov *povečernica/pavečernica* používal pre *παννυχίς*, keďže nasledovala po večerni, resp. po večere. Nasvedčuje tomu aj ženský rod rovnako ako v gréčtine, kým *ἀπόδειπνον* je stredný rod (rovnako ako povečerie).

tej ráno. Táto zmienka o modlitbe „tretieho času“ na poludnie tiež naznačuje, že cyrilo-metodská misia používala *asmatiki akoluthia*.

Existuje aj iné vysvetlenie – učenici sa vo väzení modlili tret'ošiesty čas podľa *asmatiki akoluthia* a doňho primiešali, resp. za ním pridali⁶² tropár z mníšskeho časoslova. Podobné javy mimochodom nie sú v tomto období zriedkavé a dnešná forma bohoslužieb byzantského obradu je určitou syntézou týchto dvoch foriem (i keď s neporovnateľnou prevahou mníšskej formy).

Z vyššie povedaného možno uzavrieť, že k uväzneniu a k vyhnaniu Metodových učeníkov z Veľkej Moravy prišlo v období Veľkého štyridsaťdňového pôstu v roku 886. Začiatok Veľkého pôstu r. 886 pripadol na 7. februára, Pascha na 27. marca, koniec Štyridsiatnice teda pripadol na 18. marca. Zo Života Klimenta Ochridského vieme, že udalosť zemetrasenia sa udiala tri razy, druhý raz tri dni po prvom zemetrasení a tretí raz s odstupom desiatich dní.⁶³ K vyhnaniu teda mohlo dôjsť najskôr 20. februára a najneskôr koncom marca roku 886.⁶⁴ Ten istý prameň potvrdzuje, že k vyhnaniu prišlo v chladnom období, pretože učenici trpeli okrem násilia a potupy (vyhnali ich nahých) aj „od mrazivého vetra, ktorý neustále duje v podunajských krajoch.“⁶⁵ Stanovenie dátumu vyhnania učeníkov z Veľkej Moravy je iste veľmi cenným poznatkom, ktorý prináša Tretí slovanský život Nauma.

The Third Slavonic Life of St. Nahum of Ochrid and the Date of Expulsion of Method's Disciples

Andrej Škoviera

The Third Slavonic Life of St. Nahum of Ochrid is known only from two editions arranged by P. A. Lavrov. The only manuscript burnt down during the World War II in the National library in Beograd. The text is very close to the Short Greek Life of St. Nahum, but it is not an exact translation of it (there are several differences). The Slavonic Life was probably translated from Greek in the 17th or 18th century. This short hagiography has a strong polemic dimension, the polemic against Latin Church arises especially in the Filioque question. The author or the compiler of the original text used more sources. Some of them are very old, certainly written before 13th century, as they have a very positive relation to the Roman pope, who is perceived in the whole text as very positive. Especially the description of the imprisonment and miraculous liberation of Method's disciples is overlain with similar biblical events from the Acts of Holy Apostles. There is a very interesting passage, where the author says, that disciples in prison sung the troparion of the third hour at noon. This is not a mistake. Disciples prayed in the prison the τριτοεκτη, an old service that belongs to ἁσματικὴ ἀκολουθία. In the 9th century there were two forms of horologion in Byzantine rite – monastic and ἁσματικὴ ἀκολουθία (sometimes called the cathedral type). The question which of these two forms was used by cyrillo-methodian mission remains open. However, it seems clear that the text mentions the τριτοεκτη. This service was celebrated only during the Great Lent, so according to this we can specify the date of expulsion of Method's disciples from Great Moravia, which happened during the Great Lent of 886 (between 20th February and end of March).

---

⁶² Tak by to vyplývalo zo ŽKlim XII (36): „...prespevujúc piesne tretej hodinky, vyspievali potom ešte dodatok k žalmom, v ktorom vyzývame presväteho Ducha, zoslaného v tretiu hodinu apoštolom, aby nás obnovil.“

⁶³ ŽKlim XII, 36-39.

⁶⁴ Medzi udalosťou tretieho zemetrasenia a vyhnaním mohlo azda uplynúť ešte niekoľko dní: „Keď potom uplynulo desať dní, znova, po tretí raz boli bojovníci osvietení Vychádzajúcim z výsosti a bezcitní bludári zotrvali v tej istej zatvrdilosti... Keď potom dosiahli od kniežaťa povolenie konať podľa svojho rozumu, vyváždzajúc ich zo žalára týrajú takrečeno neľudskými údermi...“ (ŽKlim XII, 39).

⁶⁵ ŽKlim XIII, 41.

SVORAD ZAVARSKÝ*

**„Dematur nobis Latina cultura, videbimus, quid erimus!“¹
Obdobie národného obrodzenia z pohľadu latinskej filológie**

ZAVARSKÝ, S.: „Dematur nobis Latina cultura, videbimus, quid erimus!“ The problem of the Slovak national revival from the point of view of Latin philology. *Slavica Slovaca*, 42, 2007, No. 2, pp. 124-130. (Bratislava)

Leaning on authentic literary testimonies, the author discusses the problem of the linguistic and cultural change in the former multinational Hungarian state in the early 19th century. The period of the Slovak national revival (approx. 1790-1848) thus appears in a new perspective, as the author suggests that this period be investigated within the context of and with respect to the classical Latin cultural tradition then being gradually pushed out of life and superseded by national languages.

Slovak national revival, early 19th century, Latin, apology, Andrej Rác, Ján Feješ, Andráš Chazár, linguistic change, cultural continuity.

Tento príspevok predstavuje náčrt niektorých aspektov latinsko-vernakulárneho vzťahu aktuálnych v období od roku 1791 do roku 1848.² Pravdaže, ide o prvý pokus, takže formulácie obsiahnuté v tomto texte treba vnímať skôr ako podnety pre ďalší výskum tematiky. Výskum latinskej literatúry a kultúry a jej vzťahu k rozvíjajúcej sa slovenskej národnej kultúre v uvedenom období možno pokladať za perspektívny už aj z toho dôvodu, že domáca literárna produkcia v latinskom jazyku bola ešte aj v prvej polovici 19. storočia veľmi bohatá a latinskej kultúre ešte stále patrilo nezanedbateľné miesto v spoločenskom živote obdobia. Períódou národného obrodzenia sa tiahne niť jazykového zápasu podmieneného národnosťou a konfesionalne. Maďarizačný tlak počnúc zákonným článkom 16 z roku 1791, ktorým sa začal proces postupného uprednostňovania maďarského jazyka pred latinčinou, a to na úkor iných národných jazykov v Uhorsku, vyvolal obranné reakcie v podobe literárnych apológií latinského jazyka, dovtedy bežného a tradičného spoločenského média. Doposiaľ vieme o štyroch textoch takéhoto obsahu od našich domácich autorov, z ktorých sú nám zatiaľ k dispozícii len tri.³ Autori textov pochádzajú z katolíckeho aj protestantského prostredia, ich spoločnou platformou je teda mimokon-

* Mgr. Svorad Zavorský, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

¹ Citát pochádza z knihy Andreja Ráca. Pozri pozn. 3.

² Obdobie vymedzujeme vynesením zákonných článkov týkajúcich sa používania maďarského jazyka v Uhorsku: 16/1791, 7/1792, 4/1805, 8/1808, 11/1827, 8/1830, 3/1836; 6/1840 a 2/1844.

³ Ide o tieto práce: 1) [Andrej Rác]: *Reflexiones privatae de linguae Latinae in sacris Ecclesiae Catholicae usu, ejusque apud Hungaros in occasum vergentis inclinatione*. Lipsiae, apud O. Wigand. 1845. 94 s. 2) Anonymná práca *Über den Verfall der lateinischen Sprache und dessen nachteilige Folgen in Ungarn. Eine freundlich-warnende Rede*. Leipzig, bei Georg Wigand 1836. 57 s. 3) Matej Holko: *Oratio ad Juventutem Hungarum de studio linguae Hungaricae cum studio linguae Latinae, ejusque classicorum autorum conjungendo, propulsandoque contemptu et odio concivium diversas linguas loquentium, utpote ad provehendam culturam linguae Hungaricae summe necessariis remediis*. In: *Solennia XVIII memoriae anniversariae Bibliothecae Kis-Honthanae publicae senioratus evang. a. c. die 13. Sept. anno 1825*. Alsó-Szálnokini celebrata. Pestini 1825, typis nobilis Matthiae Trattner de Pétróza, s. 109-120. 4) Ján Feješ: *De lingua, adminiculis, et perfectione ejus, in genere, et de lingua Hungarica in specie, commentatio historico-politica, Hungarorum ruminationi dicata*. Túto poslednú prácu sme nemali k dispozícii a jej obsah poznáme len z polemickej reakcie A. Chazára. Pozri pozn. č. 18.

fesionálna sféra. Je zaujímavé, no celkom prirodzené, že „latinský“ pohľad na jazykovú otázku v Uhorsku nás vovádza do širšej problematiky medzijazykových vzťahov a kultúry vôbec. Domáca apológia možno porovnať s dvoma textami nemeckej proveniencie z 18. storočia, ktoré majú podobný apologetický obsah a zámer.⁴

Prvá polovica 19. storočia predstavuje v našich dejinách nesporne prelomové obdobie, v ktorom vznikala moderná slovenská kultúra. Myslíme si, že určitý problém tohto obdobia spočíva v tom, že slovenská kultúra nemohla integrovať celé bohatstvo predchádzajúceho kultúrneho vývoja na Slovensku, čoho dôsledky sa prejavujú a pociťujú ešte aj dnes. Hoci už roku 1948 Andrej Mráz vo svojich Dejinnách slovenskej literatúry zdôraznil nevyhnutnosť rozšíriť úzke národnojazykové vymedzenie obsahu literárnej histórie u nás,⁵ dosiaľ zostáva staršia latinská alebo nemecká literatúra slovenskej proveniencie takmer nepoznaná a vývin slovenskej literatúry sa ešte stále interpretuje v určitom zmysle negatívne vo vzťahu k latinskej (a inojazyčnej) literatúre, ako keby išlo o proces vymaňovania sa, oslobodzovania sa od inojazykových súvislostí, ako keby latinské prostredie hatilo rozvoj národnej kultúry.⁶ V dejinách našej literatúry sa vyskytuje aj taká interpretácia, ktorá korene tohto literárnohistorického pohľadu vidí v Tablicových Pamätiach,⁷ pretože si všímajú len jazykovo slovenských autorov a nevnímajú si latinskú tvorbu, čo potom vraj slúžilo ako vzor aj jeho nasledovníkom v oblasti dejín slovenskej literatúry.⁸ Myslíme si, že tento pohľad nie je celkom oprávnený. Bohuslav Tablic totiž veľmi citlivo vníma jazykovú situáciu slovenskej literatúry, určite aj preto, že jazyková otázka bola v čase vzniku Pamätí veľmi živá. Prostredníctvom referencií svoje dielo jasne včleňuje do kontextu uhorskej *historiae litterariae*, v životopisoch viacerých autorov poukazuje na ich viacjazyčnosť, precízne rozlišuje pôvodnú a prekladovú literatúru a, čo je z nášho pohľadu najzaujímavejšie, ak sa vyskytne príležitosť, vždy vyzdvihne aj latinské dielo toho-ktorého autora, čo by istotne nerobil, keby tento fakt nevnímal ako jeho prednosť.

Objavovanie latinského dedičstva jednotlivých európskych národov sa vo väčšom rozsahu začalo len pred niekoľkými desaťročiami, zároveň s príchodom nového interdisciplinárneho odboru – neolatinistiky. Ako jednu z aktuálnych úloh neolatinistiky definovali odborníci aj bádanie v oblasti latinsko-vernakulárnych vzťahov.⁹ Moderný výskum už priniesol cenné poznatky o spoločenských a politických (teda mimoliterárnych) funkciách latinského jazyka v novovekých dejinách európskych štátov a národov.¹⁰ Dôležité je uvedomiť si, že až do 18./19. storočia sa antické dedičstvo (sprostredkované literárne) vnímalo nielen ako historický, ale najmä ako kultúrny a spoločenský fenomén, a malo tak nezastupiteľné miesto pri formovaní celého spoločenského života, nielen v literárnej tvorbe. Potreba odkrývať latinské dedičstvo je teda aktuálnym problémom všetkých európskych národov, je to nielen slovenské špecifikum. Súčasne však deficit začleňovania latinskej (a tiež inojazyčnej) tvorby do dejín slovenskej kultúry pociťujeme ťaživejšie než západoeurópske národy, pretože jazyky týchto národov majú dlhšiu literárnu tradíciu a rozsiahla tvorba v národnom jazyku u nich vznikala ešte v čase, keď aj národná kultúra

⁴ Predslov Johanna Laurenza Mosheima v lexikóne: Johann Friedrich Nolte, *Lexicon Latinae linguae antibarbarus quadrupartitum*. Lipsiae, Helmstadii, apud Christian. Frideric. Weygand 1744. Friedrich Platner: *Pro Latinae linguae utilitate in republica litteraria defensio*. Lipsiae 1832 (prvé vydanie 1753).

⁵ MRÁZ, Andrej: *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení 1948, s. 9.

⁶ Por. ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry*. I. Bratislava : Literárne informačné centrum 2002, s. 20-21.

⁷ TABLIC, Bohuslav: *Pamäti česko-slovenských básnikov alebo veršovcov, ktorí sa alebo v Uhorsku narodili, alebo aspoň v Uhorsku žili (1806, 1807, 1809, 1812)*. Preložil, poznámky a doslov napísal Rudo Brtáň. Bratislava : Slovenský Tatran 2000. 291 s.

⁸ ŠMATLÁK, s. 26.

⁹ Porovnaj napr. diskusiu o aktuálnom stave novolatinistiky v periodiku *Symbolae Osloenses*, vol. 76, 2001.

¹⁰ HELANDER, Hans: *Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620-1720. Stylistics, Vocabulary and Characteristic Ideas*. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Latina Upsaliensia 29.) Uppsala Universitet 2004, najmä s. 13-28. Takisto LUDWIG, Walther: *Latein im Leben: Funktionen der lateinischen Sprache in der frühen Neuzeit*. In: *Germania latina – Latinitas teutonica I* (ed. Eckhard Kessler, Heinrich C. Kuhn). München : Wilhelm Fink Verlag 2003, s. 73-106.

prirodzeným spôsobom prijímala a osvojovala si klasické európske kultúrne dedičstvo. Práve výskum jazykových vzťahov, najmä latinskej kultúry v období národného obrodenia, môže byť na jednej strane kľúčom na lepšie pochopenie špecifik a charakteru modernej slovenskej kultúry a na strane druhej akýmsi vodidlom pri začleňovaní latinského dedičstva do našej národnej kultúry a pri jeho interpretácii v jej kontexte.

Možno práve „latinský“ pohľad na problematiku ukáže jej širšie súvislosti. Ak máme uvažovať o vzťahu latinskej a národnej kultúry, musíme zohľadniť špecifickú situáciu v našom domácom prostredí. Máme totiž dostatok dokladov, ktoré svedčia o istom „národnom“ charaktere latinského jazyka v Uhorsku. V mnohonárodnostnom štáte sa latinský jazyk vnímal ako univerzálny spoločenský jazyk používaný od čias sv. Štefana, ktorý zabezpečoval administratívny chod a právny poriadok. Alexius Horáni vo svojom beletristickom zhodnotení reforiem Jozefa II. hovorí o latinčine ako o zdomácnenom, teda – dalo by sa interpretovať – „uhorskom“ jazyku (*a novem retro saeculis tota in Hungaria civitate donata*).¹¹ Tu môžeme poukázať na výskum, ktorý v susednom Poľsku pred niekoľkými rokmi inicioval varšavský profesor Jerzy Axer. Na základe širokospektrálneho výskumu latinských písomností formuloval Axer tézu o latinčine ako o druhom „národnom“ jazyku poľských elit a tvrdí, že latinské písomníctvo Poľska je nositeľom poľskej národnej identity.¹² Vzhľadom na ostatnú Európu ide v našom geografickom priestore o úplne špecifickú kultúrno-jazykovú situáciu.

Od konca osemnásteho a intenzívnejšie v prvej polovici 19. storočia pozorujeme u maďarských predstaviteľov stotožňovanie pojmu „maďarský“ (v úzkom národnom zmysle) s pojmom „uhorský“ (v štátnom, spoločenskom význame). Problém spočíva v tom, že tak latinčina ako aj maďarčina používali v obidvoch významoch jeden termín: *hungar(ic)us, magyar*. (Podobnú dichotómiu poznáme v používaní pojmu *Slavus*.) V tom istom období však môžeme v literatúre (nemeckej, anglickej, ba aj latinskej) úplne bežne sledovať cieľavedomé rozlišovanie obidvoch významov, pričom na označenie maďarského národa sa používa ich vlastné etnonymum (*Magyaren / magyarisch, Magyars / magyar, Magyari / magyaricus*). Postupujúca maďarizácia v Uhorsku, ktorá vyvrcholila v roku 1848 a spôsobila fúziu pojmov „maďarský“ a „uhorský“, mohla mať za následok isté odcudzenie sa uhorskému, a teda najmä latinskému dedičstvu u predstaviteľov slovenskej kultúry. Až v období romantizmu sa u našich autorov stretávame s negatívnym postojom voči latinskej tvorbe.¹³ Môžeme si všimnúť, že ide o obdobie, v ktorom mladá nastupujúca generácia formulovala aj tézu o „tisícročnom útlaku“ slovenského národa. Máme teda do činenia s problémom, ktorý má kultúrne, politické a historické súvislosti. V tomto kontexte je zaujímavé pozorovanie, že averzia voči latinskému jazyku má hlboké korene v minulosti. Už Friedrich Platner¹⁴ (2. pol. 18. stor.) polemizuje s názorom spoločenskej skupiny v Nemecku, ktorá interpretuje zanechávanie latinčiny ako vymaňovanie sa z neslobody, v ktorej sa vraj ľudstvo nachádzalo v čase rímskeho impéria a pápežskej nadvlády. Neskôr L. Košút podobne vysvetľoval odstraňovanie latinčiny v Uhorsku ako ničenie prekážky, ktorá cez stáročia hatila slobodný národný rozvoj obyvateľov Uhorska.¹⁵ Táto predstava sa, paradoxne, ujala aj v slovenskom myslení. Napríklad D. Chrobák v literárnej rukoväti z roku 1936 nazýva stredoveké obdobie dejín slovenskej literatúry „panstvom latinčiny.“¹⁶

¹¹ [HORÁNYI, Alexius]: Josephus II. in Campis Elysiis. Somnium Eleutherii Panonii. B. m. a r., s. 57.

¹² AXER, Jerzy: Latein als Sprache der Adelsnation in der polnisch-litauischen Konföderation (16. bis 18. Jahrhundert). Eine These. In: Latein und Nationalsprachen in der Renaissance (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung. Band 17.) Wiesbaden : Harrassowitz Verlag 1998, s. 131-135; AXER, Jerzy: Latin as the Language of the Elites. In: *Camoenae Hungaricae*. 2. 2005, s. 143-148.

¹³ Pozri MRÁZ, s. 148-150. Taktiež PALLOVÁ, Viera: Antika v literárnych teóriách Jonáša Záborského. Trnava : Fr. Urbánek a spol. 1944, s. 11-14.

¹⁴ Pozri pozn. 4.

¹⁵ Podľa Košútovho prejavu pre newyorskú tlač. In: HEADLEY, P. C.: The Life of Louis Kossuth, Governor of Hungary, including notices of the men and scenes of the Hungarian revolution. Auburn: Derby and Miller 1852, s. 431-432.

¹⁶ CHROBÁK, Dobroslav: Rukoväť dejín slovenskej literatúry. Praha : L. Mazáč 1936, s. 9-10.

Ústredný problém národného hnutia Slovákov, ako aj ostatných slovanských národov, predstavovala jazyková otázka. Hoci súvislosti, ktoré bežne reflektuje naša historiografia – slovensko-česká jazyková konfrontácia, fenomén maďarizácie – zobrazujú už aj tak zložitú prostredie vývinu modernej slovenskej kultúry, jednako sa nám vidí, že bude potrebné rozšíriť náš pohľad aj o ďalšie historické súvislosti. Tým sa obraz stane síce ešte zložitejším, no v konečnom dôsledku celkom iste zaujímavejším a zrozumiteľnejším. Jozefínske reformy a ohlasy francúzskej revolúcie sa stali v Uhorsku akcelerátorom národných hnutí a s tým spojenej otázky národných jazykov a kultúr. Obdobie, ktoré môžeme vymedziť približne posledným desaťročím osemnásteho a polovicou 19. storočia, nám v literárnej podobe zanechalo veľmi zaujímavý a zložitý obraz medzijazykových vzťahov v našom prostredí. Stačí sa letmo oboznámiť s dobovou literárnou produkciou, aby sme si uvedomili jazykovú pestrosť textov, v ktorých sa, pravdaze, odzrkadľuje jazyková a kultúrna situácia vtedajšej spoločnosti. Nielen že sú tu zastúpené singulárne texty latinské, maďarské, nemecké (jedna knižná jednotka – jeden jazyk), ale aj súborné viacjazyčné vydania (jedna knižná jednotka obsahujúca texty v rozličných jazykoch, pričom tieto texty úzko súvisia a treba ich vnímať ako jeden literárny celok), dokonca nájdeme aj texty, v ktorých sa plynulo prechádza z jedného jazyka do druhého (zmena jazykového kódu v rámci jedného prehovoru).¹⁷ Okrem toho je popri pôvodnej tvorbe vo vysokej miere zastúpená prekladová literatúra (hojne z nemčiny). Pravdaze toto všetko bolo v našej kultúre prítomné už v predchádzajúcom období, no v 19. storočí sa tento fakt stáva oveľa viditeľnejším vďaka rýchlemu nárastu literárnej produkcie v národných jazykoch a vďaka politickému kontextu jazykovej otázky, v dôsledku čoho spoločnosť zrejme citlivejšie vnímala medzijazykové vzťahy. Práve prvá polovica 19. storočia je pre svoju materiálovú bohatosť vhodným obdobím na skúmanie vzťahov medzi jednotlivými jazykmi v našom priestore. Určite by bolo prínosom zostaviť klasifikačnú schému domácich textov z pohľadu medzijazykových vzťahov a sledovať vývin slovenskej tvorby aj v takýchto súvislostiach.

Obráťme však už pozornosť k apológiám latinského jazyka spomenutým na začiatku tohto príspevku. Predovšetkým treba poukázať na rozdiely medzi nemeckými a domácimi (uhorskými) textami, aby tak lepšie vynikla špecifickosť našej kultúrnej situácie. Nemecké texty kritizujú prehnaný patriotizmus (*amor patriae; ingens linguae vernaculae amor*), ktorý sa usiluje eliminovať latinčinu zo života kultúrneho spoločenstva (*respublica litteraria*), a poukazuje aj na jeho neblahé spoločenské dôsledky. Obidvaja autori pokladajú za nebezpečné, ak sa prístup do všetkých oblastí „vzdelaneckej obce“ (*respublica litteraria*) poskytuje širokým vrstvám spoločnosti. Advokáti latinskej kultúry uvažujú v celoeurópskych súvislostiach, v ktorých nemeckej vzdelanosti a literatúre patrí nie bezvýznamné miesto. Preto zanechanie latinského kultúrneho média posudzujú ako pretrhnutie väzieb s európskym spoločenstvom a ako stratu možnosti spolupôsobiť pri tvorbe trvalých európskych kultúrnych hodnôt, no zároveň aj ako ochudobnenie domácej kultúry o vonkajšie vplyvy, resp. ako sťaženie pôsobenia takýchto vplyvov. V celej argumentácii Mosheima a Platnera ide jednoznačne o vysokú kultúru, o zachovanie európskeho kultúrneho a vzdelanostného spoločenstva (*respublica litteraria*) spočívajúceho na antických základoch. Obidvaja autori sa pohybujú skôr vo sfére abstraktných pojmov, dalo by sa povedať, vo svete zašifrovanom na stránkach kníh (*arx litteraturae*).

Naopak u našich domácich autorov, hoci sú ich texty o storočie mladšie než Mosheimova apológia, vystupuje do popredia spoločenský rozmer latinčiny, ich argumentácia má, na rozdiel od starších nemeckých apológií, paradoxne, konkrétnejší charakter, je úzko spätá s aktuálnymi problémami spoločnosti. Aj tento fakt svedčí o špecifickej jazykovej a kultúrnej situácii v Uhor-

¹⁷ Napr. MOTSÁRY, Antonius: In Diem XIII. Septembris 1825. Solennitatis XVII. Bibliothecae publicae Alsó-Szálnokiensis sincera valedictio. In: Solennia XVII. Pestini 1826, s. 89-102. Ide o rozlúčkovú reč, v ktorej autor, rozvíjajúce svoje myšlienky, plynule prechádza z latinčiny do nemčiny a maďarčiny, pričom každému z jazykov venuje rovnaký textový rozsah.

sku. V textoch sa hovorí o bežne používanej, neštylizovanej podobe latinčiny v našom prostredí (*usus vulgaris, usus communis, stylus culinaris*), čo dokazuje živosť tohto jazyka u nás ešte aj v prvej polovici 19. storočia. Zatiaľ čo nemeckí autori seabedomo hodnotia nemecký prínos do európskej kultúry, v domácich textoch pozorujeme istý komplex menejcennosti Uhorska voči západnej Európe. Podľa našich autorov je uhorská kultúra výsledkom vonkajších vplyvov a skutočnosť, že aj uhorskí vzdelanci ako-tak prispeli do pokladnice európskej kultúry, sa pripisuje ich latinskej literárnej produkcii. Jedným z *topoi* našich obrán latinského jazyka je zdôrazňovanie kultúrneho oneskorovania národov Uhorska voči vyspelým národom ostatnej Európy (Francúzi, Taliani, Angličania, Nemci), ktoré spočívajú práve v nízkej úrovni kultivácie domácich národných jazykov a v nerozvinutosti národných literatúr.

Zaujímavá je historická interpretácia kultúrno-jazykového vývinu v domácich apológiách. Obdobie vlády Márie Terézie (1740-1780) sa označuje za zlatý vek uhorskej kultúry, v ktorom najväčšie zásluhy patria jezuitskému školstvu. Spolu so zrušením Spoločnosti Ježišovej nastáva aj literárny úpadok. (Ide pravdaže o katolícky pohľad.) Neskôr, v roku 1791, počnúc prvým zákonom o maďarskom jazyku, začína sa v Uhorsku boj proti latinčine (*lateinische Kriege*), ktorý kulminuje roku 1805, v dôsledku zdrvivúcej porážky rakúskych vojsk pri Slavkove. V tomto roku, tvrdia autori, dostala latinská kultúra v Uhorsku (*ehrwürdiges Latium in Ungarn*) smrteľný úder. (Toto je už pohľad, ktorý zastávajú predstavitelia oboch konfesií.) V tejto súvislosti si môžeme pripomenúť, že práve od roku 1805 prestali rakúski panovníci používať titul rímskeho cisára. Vidíme, že otázka latinčiny sa od začiatku spája s kultúrou v širokom zmysle slova, čo je úplne prirodzené, ak berieme do úvahy fakt, že používanie latinského jazyka súvisí so školstvom, štátnou administratívou, katolíckou cirkvou, so spoločenským životom atď. Problém jazyka v sebe imanentne obsahuje problém kultúry a diskusia o jazyku je vlastne diskusiou o podobe kultúry. Túto skutočnosť môžeme veľmi dobre demonštrovať na polemike, ktorá prebehla roku 1807 medzi Jánom Feješom, predsedom Malohontskej učenej spoločnosti a obrancom domácej latinskej kultúry, a Andrášom Chazárom, gemerským stoličným úradníkom a ohnivým zástancom maďarizačného procesu.¹⁸ Feješov text sme dosiaľ nemali možnosť čítať, no vďaka Chazárovej polemike ako aj kontextu ďalších obrán latinského jazyka je možné urobiť si celkom jasný obraz o Feješovej apológii.

Ján Feješ argumentuje, že maďarský jazyk nemôže byť oficiálnym jazykom Uhorska už pre svoj charakter (*indoles*) a nerozvinutosť (*imperfectio*), pre rôznosť národov v uhorskom štáte a z politických a právnych dôvodov. Latinskému jazyku pripisuje prvenstvo pre samu jeho povahu (*lingua docta, fecunda, brevis, concinnata*), no najmä preto, že v Uhorsku zabezpečuje právny a politický poriadok (*vinculum unionis monarchiae politicae*), predstavuje spojenie s okolitým svetom (*vehiculum ad fovendum nexum cum tota Europa*) a prostredie pre rozvoj národných literatúr (*adminiculum cujusvis litteraturae*). Chazárova argumentácia je protirečivá, lebo na jednej strane je preňho jazyk (maďarský) výlučným znakom národného charakteru (uhorského), no na druhej strane zastáva koncepciu úplnej arbitrárnosti jazykového znaku: Slová nie sú viazané na mentálne objekty, je možné vymyslieť ľubovoľný počet nových jazykov, a preto jazyk nie je nositeľom kultúry. Tvrdí, že kultúra si tvorí svoj jazyk (ide o zušľachtovanie maďarského jazyka). Pestovanie maďarského jazyka sa zaobíde aj bez latinského dedičstva, ak môže čerpať z moderných európskych jazykov. No zdá sa, že Chazárovi nejde v konečnom dôsledku o vzťahy k inonárodným literatúram, keďže napr. románske jazyky vníma ako (vzhladom k maďarčine) menejcenné, lebo tieto reči sú preňho len pokazenou latinčinou (*abortivae*). Vystupujú tu teda do popredia najmä dva aspekty: vzťah jazyka a národného charakteru a vzťah

---

¹⁸ CHAZÁR, Andreas: Analysis opellae: De lingua, adminiculis, et perfectione ejus, in genere, et de lingua Hungarica in specie, commentatio historico-politica, Hungarorum ruminatiōni dicata, per Joannem Fejes, complurius II. Comitatum tabulae judicariae assessorem, quam, concivibus suis sacram facit Andreas Chazár, Gömöriensis, et aliorum II. Comitatum assessor. Rosnaviae 1807.

jazyka a kultúry. Vo vyostrení protimaďarského postoja zohrával určite nie bezvýznamnú úlohu aj maďarský jazykový purizmus, čo sa pociťovalo ako pretrhnutie väzieb a odmietanie predošlého kultúrneho vývinu.

Roku 1826, teda v čase, keď uhorský snem prijal zákon o zriadení maďarskej akadémie, uverejnil Matej Holko v periodiku Malohontskej učenej spoločnosti reč adresovanú uhorskej študujúcej mládeži.¹⁹ Kladne hodnotí snahu maďarského národa o pestovanie svojho jazyka a kultúry, no zároveň upozorňuje na veľké nebezpečenstvo, ktoré spočíva v zanedbávaní klasickeho vzdelania a latinskej kultúry. Uvádza viacero príkladov zo súčasnej európskej kultúry, ktorými dokladá význam klasickej literatúry pre rozvoj národného písomníctva (literárny klasicizmus). Ide tu o takú koncepciu, podľa ktorej sa mladšia kultúra rodí v prostredí staršej, vyspelejšej kultúry. Prototypom takéhoto vzťahu je rozvoj latinskej kultúry v úzkej nadväznosti na grécku kultúru. Oproti takejto predstave kultúry sa neskôr postavila romantická koncepcia, v slovenskom prípade so silným folkloristickým zameraním.

V anonymnom texte *Über den Verfall der lateinischen Sprache in Ungarn* z roku 1836²⁰ možno zreteľne pozorovať niekoľko aspektov jazykovej otázky v Uhorsku. Latinskému jazyku sa pripisuje privilegované postavenie v uhorskej spoločnosti, lebo uhorské zákonodarstvo (štátne i súkromné právo) je zakotvené v latinskom jazyku a uhorská historiografia, nevyhnutný prostriedok na pochopenie uhorských ústavných dejín, je takisto latinská. V tejto súvislosti autor rozoberá problém prekladu, upozorňuje na neadekvátnosť sekundárnych prameňov a z nich vyplývajúci možný zmätok v budúcnosti. Problém prekladu sa vyskytuje vo všetkých textoch venovaných latinskej otázke v Uhorsku. Vidieť, ako vážne a citlivo sa vnímala problematickosť prenosu kultúrnych hodnôt a informácií z jedného jazyka do druhého, teda nebezpečenstvo straty kultúrnej kontinuity. Pozoruhodne sa autor vyjadruje k otázke uhorského národného charakteru (táto otázka – *character nationalis, Nationalcharakter* – bola v sledovanom období veľmi živá). Tvrdí, že Cicero (*De officiis, De re publica, De legibus*), Tacitove politické axiomy, Horáciova praktická životná múdrosť, Senekova filozofia a pôsobivé reči obsiahnuté v dielach Livia a Salustia sú pre uhorský národný charakter dôležitejšie než to, aby všetci obyvatelia Uhorska rozprávali po maďarsky. Tu vidíme pretrvávajúcu staršiu tradíciu, ktorá vnímala antické dedičstvo ako aktuálny kultúrny fenomén, nielen ako historickú skutočnosť, starožitnosť. Čo sa týka vzťahu národa k jazyku, autor zastáva ten názor, že jazyk nie je výlučným znakom národa. Podľa neho národ konštituuje viaceré znaky: zákonná hlava (*gesetzliches Oberhaupt*), vlastné územie, vlastná ústava a zákonodarstvo, spoločné zvyky a vlastný jazyk. Autor explicitne neuvádza, či podľa jeho myšlienky tieto požiadavky existencie národa spĺňa uhorské spoločenstvo, no zdá sa, že celkové ladenie textu tomu nasvedčuje.

Z roku 1845, teda zo samého konca sledovaného obdobia, máme k dispozícii cenný a pomerne rozsiahly text Andreja Ráca.²¹ Ako naznačuje titul práce, autorovi ide najmä o pestovanie latinského jazyka v cirkvi, čo určite súvisí so zákonnými článkami z roku 1836 a 1840, ktoré zavádzali maďarčinu aj do cirkevnej agendy v Uhorsku. Napriek tomu viac než polovicu svojej práce venuje všeobecným kultúrnym a spoločenským otázkam. Definuje štyri činitele, ktoré podľa neho sprevádzajú úpadok latinského jazyka: pokles vzdelanostnej úrovne, uvoľnenie mravov, protirakúsky politický postoj a protináboženské tendencie. Veľmi zaujímavé sú jeho úvahy o školstve, keď rozoberá neblahé dôsledky zavádzania maďarčiny do výučby, a to z čisto kultúrneho hľadiska: neadekvátnosť novej terminológie, nedostatok odbornej literatúry v maďarčine, stratu identity celých vedných odborov. Vo vzťahu k vzdelávaniu a školstvu autor vlastne kritizuje rýchlu, nepripravenú zmenu nadiktovanú zákonnými úpravami. Z dnešného pohľadu môže byť prekvapivé Rácovo spájanie jazykového problému s úpadkom mravov. Ak však pozorne

¹⁹ Pozri pozn. 3.

²⁰ Pozri tamtiež.

²¹ Pozri tamtiež.

čítame jeho text, pochopíme, že ide vlastne o problém vysokej kultúry. Domáce národné jazyky tým, že zanechali latinské dedičstvo, v určitom zmysle prišli o vysokú kultúru. Vysoká latinská kultúra so svojimi silnými autoritami, ktorú sa usilovala napodobňovať aj nižšia kultúra širších vrstiev spoločnosti, implicitne obsahovala určité obmedzenia, normy, nachádzali sa v nej silné, autoritatívne vzory. A ak si uvedomíme dôležitú spoločenskú funkciu latinčiny (príležitostná próza a poézia, verejné prejavy a pod.), lepšie pochopíme, čo má na mysli Andrej Rác, keď hovorí o úpadku mravov v spoločenskom živote.

Reflexiones veľmi podrobne analyzujú náboženské pozadie postoja k jazyku z katolíckeho stanoviska. Domnievame sa, že aj z dnešného pohľadu sú náhľady obsiahnuté v Rácovom texte veľmi moderné. Vychádzajúc z patristickej tradície (Augustín, Origenes) rozlišuje autor vnútorný a vonkajší jazyk (*lingua animi* a *lingua intellectus*), pričom vnútorný jazyk zahŕňa mimorozumové aspekty komunikácie – vnímanie obrazov, gest a pod. Túto stránku problému treba brať vážne, veď kultúra pred nástupom všeobecnej sekularizácie bola úzko spätá s kresťanstvom. Aj v písomnej kultúre starších období má práve literatúra náboženského charakteru bohaté zastúpenie. Sakrálny, náboženský jazyk mal isto silný vplyv aj na literárnu tvorbu v staršom období, a preto je potrebné poznať koncepcie sakrálneho jazyka v jednotlivých konfesiaciach.

Môžeme povedať, že v textoch, o ktoré sa opiera tento príspevok, sa vlastne definujú kultúrne, spoločenské a politické funkcie, ktoré latinský jazyk plnil v uhorskom štáte počas niekoľkých storočí. Ide do istej miery aj o historickú reflexiu kultúrneho vývinu uhorského spoločenstva a o otázku zachovania jeho kontinuity. Dnes je úlohou historického bádania osvetliť procesy kontinuity a diskontinuity práve v prelomovom období národného obrodovania, ak chceme plne pochopiť vývin našej národnej kultúry. Ide určite o zložitú sieť vzťahov. Kľúčové miesto v nej však, ako sa domnievame, patrí latinskej, teda klasickej európskej kultúre, s ktorou sa vo svojich začiatkoch musela vyrovnávať každá národná kultúra európskeho spoločenstva.

Pokúsili sme sa načrtnúť problematiku vzťahu latinčiny a národných kultúr v Uhorsku v období národného obrodovania na základe podnetov, ktoré sme získali pri štúdiu uvedenej pramennej literatúry. Pravdaže ide len o niektoré aspekty tohto vzťahu. K spomenutým apológiám sa bude treba vracieť aj v budúcnosti, lebo najmä Rácov text predstavuje hodnotný dokument z oblasti myslenia o jazykovej kultúre. Výskum domácej latinskej literatúry prvej polovice 19. storočia v jej bohatom kultúrno-jazykovom kontexte môže v budúcnosti priniesť mnohé cenné a isto aj nečakané zistenia.

„Dematur nobis Latina cultura, videbimus, quid erimus!“

The problem of the Slovak national revival from the point of view of Latin philology

Svorad Zavarský

This study examines three early 19th century texts that aimed to advocate preservation of the usage of Latin in Hungary against the background of the proceeding magyarizing tendencies of the period. One contemporaneous anti-Latin polemical response and several minor relevant literary testimonies are included in the discussion, too. In the early 19th century, Latin still played an important role in the multinational Hungarian state not only as a literary language but also in administrative, education and social life. The long-prevailing Latin culture produced in the mentioned territory a specific linguistic and cultural situation: during the relatively short period of the national movement comprising a few decades, it was impossible to integrate the cultural heritage of the previous centuries that was preponderantly Latin, for the language situation in Hungary changed considerably in a very short time. In this way, the cultural continuity, or at least some aspects of it, was interrupted and this state of affairs has been since carried on and its consequences are felt even today. Therefore, the author proposes research into the 19th century Latin literature of the Slovak (or Hungarian) provenance which, he believes, will help define the origins of the modern Slovak culture.

SLOBODAN PAVLOVIĆ*

Prilog rekonstrukciji geneze slovenskog kvalifikativnog genitiva

PAVLOVIĆ, S.: An addition to the reconstruction of the genesis of Slavic qualitative genitive. *Slavica Slovaca*, 42, 2007, No. 2, pp. 131-135. (Bratislava)

This paper looks into the establishment of the qualitative genitive (of the type *čovek visokog rasta*) in the domain of Slavic languages. The author presupposes that this syntactic-semantic means has developed in the course of history of Slavic languages as a reflection of the revitalized possessive genitive blocked by the compulsory determinant. The analysis is illustrated by examples from historic grammars of Slavic languages.

Slavic languages, historic syntax, restrictive instrumental, qualitative genitive, possessiveness, qualification.

1. Slovenski kvalifikativni genitiv tipa *čovek sede brade* označava „stanje odnosno osobinu karakterističnu za izvestan pojam,“ što se „postiže otkrivanjem kvaliteta nekog integralnog dela tog pojma (tj. nečega što s tim pojmom čini jedinstvenu celinu), ako je samo u pitanju takav kvalitet čije vezivanje za odgovarajući integralni deo znači neposredno određivanje samog datog pojma“ (Ivić 1956, 263). U formalnom smislu ova padežna konstrukcija uvek je blokirana eksplicitnom odredbom pridevskog tipa, što je i razumljivo s obzirom na semantičku restrikciju koja ne dopušta pripisivanje integralnog dela celini.

Na osnovu rečenog može se zaključiti da kvalifikativni genitiv pripada semantičkoj sferi inkluzivne fizionomijske kvalifikativnosti parcijalnog tipa (up. Pavlović 2006, 396-407) koja upućuje na ono što determinisani pojam ima u datom momentu kao svoj integralni deo. Bazirajući se na značenju ‘imati’ ovaj tip kvalifikativnosti polazi od iste relacije kao i semantička kategorija posesivnosti – up. kvalifikativno *čovek sede brade* ← *čovek ima sedu bradu* s posesivnim *brada onog čoveka* ← *onaj čovek ima bradu*. Budući, međutim, da determinativnu funkciju kod fizionomijske parcijalne kvalifikativnosti po pravilu ima objekat posedovanja, odnosno posesum, a kod posesivnosti subjekat posedovanja, odnosno posesor, moglo bi se reći da fizionomijska kvalifikativnost parcijalnog tipa istupa zapravo kao inverzivna posesivnost (Pavlović 2007, 436). U tom bi smislu granica između posesivnosti i kvalifikativnosti u načelu bila definisana voluminoznošću determinativnog člana sintagme. Ako je determinativnim članom označen inherentni entitet determinisanog pojma, govoriće se o kvalifikativnosti, a ukoliko je determinativnim članom obuhvaćen determinisani pojam, govoriće se o posesivnosti. Na granici između ove dve semantičke kategorije stajali bi primeri tipa *čovek plemenita roda*, gde je determinisani član kvalifikovan pripadnošću specifičnom entitetu kao klasi. Ovde se radi o interferenciji posesivnosti i kvalifikativnosti, odnosno o kategorijalnoposesivnom ili posesivno-kvalifikativnom značenju.

2. Kvalifikativni genitiv poznat je inače svim savremenim slovenskim jezicima,¹ ali za njega znaju i neki neslovenski indoevropski jezici – up. latinsko *homines ... magnaē uirtutis; nec (uir-*

* Doc. Dr. Slobodan Pavlović, Odsek za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Dr Zorana Đinđića 2, 21000 Novi Sad, Srbija.

¹ Up. rusko *moj kňaz byl čelovek duši dobroj, no peremenčivoj* (Zolotova 1988, 32), poljsko *blagosławieni czystego serca* (Vondrák 1928, 234), češko *bieše ten král smysla múdrého a hlahola jasného* (Gebauer 1929, 363), slovačko *Mišo bol človek dobrého srdca* (Stanislav 1973, 201).

tus) *tantarum uirium est ut...*; *uir magni ingenii summaque prudentia* (Ernout i Thomas 1953, 44), gotsko *in mannam gōdis wiljins* (Vondrák 1928, 234), te sasvim neuobičajeno starogrčko ου' πολλοι τῆς αὐ' τῆς γνώμης ἤσαν; εἶναι ἀλλου τρόπου (Dukat 1983, 218-219).² Komparativnom analizom iznesenih fakata dolazi se do stava o praslovenskom poreklu ove sintaksičko-semantičke kategorije. Tako znameniti Ján Stanislav podvlači da je „kvalitativny genitív známy aj z ostatnych slovanských jazykov“ te da „jeho všeobecné rozšírenie v slovančine svedčí o tom, že je to väzba, ktorá siaha do dávnej predpisomnej doby“ (1973, 201). Po R. Večerki, „sowohl Gen. als auch Instr. *gualitatis* kommen im Aksl. zwar nur selten vor, sind jedoch auch in anderen slav. Sprachen seit ältester Zeit sicher bezeugt, so daß sie allem Anschein nach ein bereits (spät-)ursl. Ausdrucksmittel sind“ (1993, 189). Iz ovog bi dalje logično proizilazilo da kvalifikativni genitiv na slovenskom jezičkom prostoru ima kontinuitet od (bar poznog) praslovenskog do danas. Stanje u starim slovenskim pismenostima u tom pogledu izrazito je, međutim, neujednačeno.

U staroslovenskim spomenicima kvalifikativni genitiv vezan je manje-više za slučajeve kada determinisani pojam ima status objekta posesije, odnosno posesuma, što primarnu posesivnost ovako upotrebljenog genitiva čini sasvim prozirnom. Prema primerima datim u radovima iz staroslovenske sintakse (up. Večerka 1963, 192-193; Večerka 1993, 189), ovom se konstrukcijom deo determiniše kvalitetom celine, a ne celina svojim sastavnim delom – up. *čĕkĕ eterĕ dobra roda ide na stranĕ daleče* Lk 19.12 Zogr., Mar.; *postavišĕ... presvitera kojego mitrodora věry markianĕskyje* Supr. 141.8 – pa se u primerima ovog tipa ni ne može govoriti o inkluzivnoj fizionomijskoj kvalifikativnosti kao inverzivnoj posesivnosti (za koju bi bilo karakteristično pripisivanje integralnog dela determinisanom pojmu) već o posesivno-kvalifikativnoj interferenciji, odnosno o kategorijalnoj posesivnosti.³

U starosrpskoj pismenosti kvalifikativni genitiv može se pratiti tek od XIV veka. Tokom XIV i XV veka radilo se, međutim, o sasvim perifernom sintaksičkom sredstvu potvrđenom tek pojedinačnim primerima: *ako u nikoje vrieme prĕde g/d/nĕ banĕ stefanĕ u dubrovnikĕ ili negovi sinove ili negovo sieme do zgorenja svieta muške glave da mu damo polače zidane prĕbivati* 1333; *g/d/nĕ hercegĕ tadai bĕše zdrave pameti i cĕla razuma* 1467 (Pavlović 2006, 402). Tokom XVI i XVII veka frekvencija kvalifikativnog genitiva raste tako da u Ljetopisu crkvnom Andrije Zmajevića, na primer, ova sintaksičko-semantička kategorija fungira kao najfrekventniji formalizator karakteristične pojedinosti: *tĕla ubo velika jels/ i dĕbĕla i jak/a/ nĕ gnila* XVI (Marinković i Jerković 1985, 193r.10), *Bi s. Petar stasa visoka, okošta, obraza pobljeda i bijela, kosa glave i brade rudijeh, ne mnogo duzijeh, nosa poduga, ne ostra, malo zakučĕna, oči crnijeh, krvju poštrapanijeh, radi velikijeh suza njegovijeh, obrva golijeh* XVII (Zmajević 1996, 199).

U staroruskim sintaksama kvalifikativni genitiv s obaveznom odredbom uopšte se ne pominje (up. Borkovskij 1949, 351-361; Morozova 1968, 151-178),⁴ što može značiti (a) da je izmakao pozornosti istraživača, ili (b) da za njega staroruski jezik nije ni znao. Ako je, međutim, ovaj padežni model zaista i postojao, pa je uprkos tome ostao nefiksiran u odgovarajućim opisima, to može značiti samo da je bio izrazito redak, budući da je u savremenom ruskom jeziku sasvim uobičajen (Zolotova 1988, 32).

² Nije bez značaja uočiti da naspram staroslovenskih genitivnih konstrukcija, tretiranih kao *genitivus qualitatis*, stoji (prost ili složen) pridevski determinator – up. Luk 19.12 *čĕkĕ? eterĕ dobra roda* : α'νθρωπός τις ε'υ'γενής (Večerka 1989, 189).

³ U primeru *vsĕkĕ mladĕnĕsĕ m o,žĕska polou razvrĕzajĕ ložesna* Lk 2.23 Zogr., Mar., As., Sav. determinisani genitiv *m o,žĕska polou* mogao bi se tretirati kao tipično kvalifikativna kategorija pod uslovom da se *polĕ* shvati kao integralni deo *mladĕnĕsa*. Valja, međutim, imati na umu da *m o,žĕskysi polĕ* može biti konceptualizovan i kao kategorijalna klasa (pogotovu zbog upotrebe kategorijalnog prideva na sufixs *-*bsk*) kojoj determinisani pojam *mladĕnĕsĕ* pripada.

⁴ U okviru kategorije tzv. kosog objekta S. E. Morozova (1968, 177) daje staroukrajinski primer *a v tomĕ odinĕ, pobožnogo serdca i umyslu filosojskogo i bogoslovskogo razumu polnyj... prišĕdši do nego, movil...* iz XVI veka, u kojem je kvalifikativni genitiv već sasvim nedvosmislena sintaksičko-semantička kategorija.

Na slovenskom zapadu, prema podacima koje daju istorijske sintakse češkog i slovačkog jezika, ova se konstrukcija može pratiti od XIV veka – up. češko *Judáš, člověk všie přeleti* (XIV), *bieše ten král smysla múdrého a hlahola jasného* (XV), *starý byl sedláček široké hlavy, na niž měl naraženu mrazovku opelichaného beránku a mašli zle již zvedených, tváři vráskami rozsekaných, obrostlých šedým strniskem* (XIX) (Gebauer 1929, 363); ili slovačko *ja vravím, že toho xlapca škoda pri tom statku, to vizerá bistríeho rozumu xlapec; Domáca pani, vysokej postavy a sivých pekných očí, bola čierno odetá* (Stanislav 1973, 202).

3. Mada je još V. Vondrák (1928, 233-234)⁵ primetio da bi kvalifikativni genitiv valjalo dovesti u vezu s posesivnim genitivom, u slavistici ova opaska nije imala značajnijeg odjeka verovatno stoga što u kvalifikativnim konstrukcijama determinativnu funkciju ima posesum (*čovek sede brade* ← *čovek ima sedu bradu*), a u posesivnim posesor (*brada onog čoveka* ← *onaj čovek ima bradu*). Sučeljavanje s posesivnošću inkluzivnu fizionomijsku kvalifikaciju parcijalnog tipa predstavlja kao inverzivnu posesivnost, te u tom smislu i kvalifikativni genitiv valja izvoditi iz posesivnog genitiva i to revitalizovanog determinativnog blokiranog posesivnog genitiva⁶ razvijenog (a) iz dvočlanih posesivnih pridevskih obrazovanja tipa *dvór králóv Václavóv* u kojima je subjekat posesije identifikovan prisvojnim pridevima izvedenim i od apelativa (*králóv*) i od antroponima (*Václavóv*) (Gebauer 1929, 158; Stanislav 1973, 193)⁷ i (2) iz posesivnih konstrukcija tipa **krbstь kbnežb velikajego* u kojima je subjekat posesije identifikovan prisvojnim pridevom a determinisan opisnim pridevom (up. Marojević 1983, 54).⁸ Dodirne tačka između posesije i kvalifikativnosti bili su upravo primeri takozvane kategorijalne posesije tipa staroslovenskog *čkě eterь dobra roda* Lk 19.12 Zogr., Mar. u kojima se determinisanim posesorom kvalifikuje posesum (*čovek pripada dobrom rodu*). Iz svega rečenog proizilazi da je kvalifikativni genitiv mlađi od revitalizovanog posesivnog genitiva blokiranog neispustivom odredbom, te ga hronološki tako valja i posmatrati.

Budući da je u staroruskom jeziku „posesivni genitiv imao ograničenu upotrebu,“ te da se revitalizuje tek od XV veka (Marojević 1983, 50, 150), sasvim je razumljivo odsustvo ove sintaksičko-semantičke kategorije u ruskim istorijskim gramatika, pa u vezi s tim verovatno i u ruskim spomenicima.

4. Pre uključivanja determinativno blokiranog genitiva u sferi inkluzivne fizionomijske kvalifikativnosti parcijalnog tipa, ova semantička kategorija mogla se po svojoj prilici formalizovati makar (a) nominalnom rečenicom i (b) restriktivnim instrumentalom.

4.1. Kvalifikativne nominalne rečenice tipa *a ona mlada, lepa, duga crna kosa, vitak stas...*, svojstvene i savremenom srpskom jeziku, predstavljaju ostatke praslovenske govorne sintakse⁹

⁵ Up. „er [der Gen. qualitatis] tritt gewöhnlich nur mit Attribut auf und kann mit Gen. possess. in Zusammenhang gebracht werden.“

⁶ Posesivni genitiv u praslovenski jezik nesumnjivo ulazi kao deo praindoevropskog nasleđa (Meillet 1934, 465-466) da bi – sudeći po stanju u severnoslovenskim jezicima, a posebno u staroruskom (Stanislav 1973, 193-194; Marojević 1983, 50-56) – u određenoj etapi razvoja praslovenskog jezika dospelo u izrazitu defanzivu u odnosu na konkurentna sintaksička sredstva i to prvenstveno u odnosu na posesivne prideve, ali i posesivni dativ. Prisvojni pridevi doživljavaju, pri tom, takvu ekspanziju i stabilnost da „na izvestan način ulaze u paradigmu imenica“ od kojih su izvedeni, zadržavajući pridevska kategorijalna obeležja (Marojević 1983, 9-10), koja su se na datom stadijumu razvoja praslovenskog jezika učinila kao prednost u identifikaciji jedne adnominalnodeterminativne relacije.

⁷ Up. starorusko *po starcovu Epifanievu povelenuju* (Sannikov 1968, 85), staročeško *na ciesařově Diokletianově dvořě* (Gebauer 1929, 158), staroslovačko *pravo oddalo pol domu Benowho Loynikowho panu Petrowy Huoranskemu* (Stanislav 1973, 196), starosrpsko *ere mi ste pisali za solb za kalugerovu za Nikonovu* 1265-1266 (Pavlović 2006, 366-369).

⁸ Up. starorusko *knjažini Olga sestra Vsevolža velikogo* (Marojević 1983, 54), staročeško *ode krve Abelovy spravedlivého* (Gebauer 1929, 157), staroslovačko *zastane pred starého otcovou drevenicou tamže* (Stanislav 1973, 197), starosrpsko *ljubse stogo ti čřstva ili petrovi visokogo* (Pavlović 2006, 366-369).

⁹ Nominalnu rečenicu praslovenski nasleđuje iz indoevropskog (Večerka 1957, 33) da bi potkraj praslovenske epohe njena upotreba bila svedena uglavnom na slučajeve kada nije bilo neophodno iskazati gramatičku kategoriju vremena i modusa (Meľničuk 1966, 132).

– up. staroslovensko *dhč bo bьdrь a plьtь nemoštna* Zogr. 67, Mat 24.41 (Meřničuk 1966, 132), starosrpsko *Bi djeвица slavna srednjega stasa ... ruke i prsti duge* (Zmajević 1996, 168), starorusko *a rastom gorjaška nevelikь, volosomь rusь, oči černy* (Borkovskij 1965, 475), staročeško *Muž. Dľúha brada* (Večerka 1993, 189); slovačko *Hlava porúbaná, šátek skrvený, ktož ťa porúbal, moj milý, premilý* (Stanislav 1973b, 36). Sintaksičke strukture ovoga tipa doživljavaju defanzivu u pisanom jeziku pod pritiskom intenzivirane međuzavisnosti sintaksičkih elemenata, što je naročito podstaknuto razvojem pismenosti. Tako, na primer, već u prvim sačuvanim starosrpskim spomenicima nominalne rečenice u sferi inkluzivne fizionomijske kvalifikativnosti parcijalnog tipa predstavljaju sasvim marginalno sredstvo pisanog jezika.

4.2. Restriktivni instrumental (tipa *visok rastom*), leksikalizovan oznakom integralnog dela determinisanog pojma a realizovan kao limitativ pridevske odredbe tog pojma, registrovan je na širokom slovenskom prostoru već u najstarijim spomenicima te se njegovo praslovensko poreklo ne može dovesti u pitanje – up. staroslovensko *blaženi ništi douhom ěko těhь estь ěsarstvo nebesьnoe* Mt 4.25 As.; starorusko *bě že mьstislavь debelь tělomь ěrmenь licem* P. vr. I. 100; staročeško *Panna myslí kak by se libila Bohu a byla svatá tělem a duchem* Št. O. v. 114; staropoljsko *Ten psalm powyada ysz xps kraszný oblyczym mymo syny lyudzke, od boga oycza przyłączon czerekvy blagoslawyony* P. P. 77.12. (Gadolina 1958, 304-310). Restriktivni instrumental u praslovenskom jeziku, po svoj prilici, fungira kao praindoevropska kategorija (up. M. Ivić 1954, 111) budući da je poznat i klasičnim jezicima bilo direktno, bilo kroz odogovarajuće kontinuantne – up. staroindijsko *akšā kāṇaḥ*; grčko homersko *εῦρύτερος ὄμοιοι* (s dativom kao kontinuantom starog instrumentala), latinsko *pedibus mobilis* (s ablativom kao kontinuantom starog instrumentala); te gotsko *unlĕds ahmin* (s dativom kao kontinuantom starog instrumentala) (Brugmann 1922, 430).

S obzirom na činjenice da je restriktivnom instrumentalu konkurisao restriktivni lokativ s predlogom *u* na srpskom jezičkom prostoru već početkom istorijskog perioda,¹⁰ te da je ova sintaksička forma u sferi inkluzivne fizionomijske kvalifikativnosti parcijalnog tipa registrovana i u starim pismenostima na slovenskom severu,¹¹ može se pretpostaviti da je postupna defanziva restriktivnog instrumentala otpočela verovatno još krajem praslovenskog perioda.

5. Posmatranje pomenutih sintaksičkih formi u kontekstu šireg semantičkog sistema uz uvažavanje empirijske građe starih slovenskih pismenosti upućuje na pretpostavku da se restriktivni instrumental kao najfrekventnija praslovenska kategorija u sferi karakteristične pojedinosti, odnosno inkluzivne fizionomijske kvalifikativnosti parcijalnog tipa našao na udaru kvalifikativnog genitiva po svoj prilici tokom istorijskog razvoja pojedinačnih slovenskih jezika. U vezi s ovom pretpostavkom nameću se bar dva pitanja, i to (a) na bazi kog potencijala genitiv ulazi u sferu inkluzivne fizionomijske kvalifikativnosti parcijalnog tipa i (b) čime je to restriktivni instrumental privukao ovu padežnu konstrukciju koja će ga, budući vitalnija, vremenom nadmašiti.

Genitiv u sferu inkluzivne fizionomijske kvalifikativnosti parcijalnog tipa ulazi na bazi posesivnog značenja i to kao revitalizovani posesivni genitiv koga je u formalnom smislu karakterisala obavezna odredba. Dodirna tačka između posesivnosti i kvalifikativnosti bili su primeri tzv. kategorijalne posesivnosti tipa *čkč eterь dobra roda* u kojima je determinativni član sintagme šireg obima od determinisanog člana. Kada su jednom sintagme ovog tipa prodrle u sferu kvalifikativnosti, povoljne sintaksičko-semantičke okolnosti dovele su do ekspanzije determinativno blokiranog genitiva na račun restriktivnog instrumentala.

Restriktivni instrumental otvorio je prostor za upotrebu kvalifikativnog genitiva po svoj prilici zbog intenziviranja instrumentativnog značenja, ili preciznije sprovedničkog značenja, što

¹⁰ Up. *udvorila se běše ptica sladьkoglasnaja . krotьka vь sěděnii . tĭha vь pěsnehь . vesela vь štucanii . ěsna vь štъpъtanii* (Pavlović 2006, 401).

¹¹ Up. staroukrajinsko *pravda že on esi vь srьcju nečistь*; staročeško *Měj se vžďy ěistě i krásně v skutku v mysli, v každěm diele*; poljsko *Kobieta zdr̩owa byla jak rydz, szeroka w plecach i w biodrach, smukla w stanie* (Gadolina 1958, 219).

je podrazumevalo marginalizaciju drugih značenja slobodnog instrumentala i njihovo lagano gašenje (up. Ivić 1954, 113). Restriktivni instrumental je, inače, svojom formom, odnosno formalnim okruženjem podstakao ekspanziju kvalifikativnog genitiva. Naime, restriktivni instrumental funkcioniše kao limitator privedske odredbe koja kongruira s determinisanim pojmom, a upravo revitalizovani posesivni genitiv ima obaveznu odredbu pošto je razvijen iz konstrukcija tipa *dvór králóv Václavón*, odnosno **krьstь kьnežь velikajego*. Širenje kvalifikativnog genitiva na račun restriktivnog instrumentala značilo je zapravo preusmeravanje kongruentnosti privedske odredbe s determinisanog pojma (tip *čovek lep licem*) na determinativni pojam (tip *čovek lepog lica*).

Literatura

- BORKOVSKIJ, V. I.: Sintaksis drevnerusskich gramot. Prostoje predloženiye. Lvov 1949.
- BORKOVSKIJ, V. I.: – KUZNECOV, P. S.: Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka. Moskva : Akademija nauk SSSR 1965.
- BRUGMANN, K.: Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Berlin – Leipzig 1922.
- DUKAT, Z.: Gramatika grčkoga jezika. Zagreb : Školska knjiga 1983.
- ERNOUT, A. – THOMAS, F.: Syntaxe latine. Paris : Librairie C. Klincksieck 1953.
- GADOLINA, M. A.: Tvoritel'nyj ograničenija. In: Tvoritel'nyj padež v slavianskikh jazykach. Moskva : Akademija nauk SSSR 1958, s. 201-221.
- GEBAUER, J.: Mluvnice jazyka českého. Díl IV. Skladba. Praha 1929.
- IVIĆ, M.: Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj. Sintaksičko-semantička studija. Beograd : SANU 1954.
- IVIĆ, M.: Odnos između kvalitatívno genitiva i kvalitatívno instrumentala. Naš jezik. Nova serija. Knj. VII. Beograd : Srpska akademija nauka 1956.
- MARINKOVIĆ, R. – JERKOVIĆ, V.: Srpska Aleksandrida. Sveska druga. Kritička izdanja srpskih pisaca. II. Beograd : Srpska akademija nauka i umetnosti 1985.
- MAROJEVIĆ, R.: Posesivne kategorije u ruskom jeziku (u svome istorijskom razvitku i danas). Monografije, Knjiga LV. Beograd : Filološki fakultet Beogradskog univerziteta 1983.
- MELNIČUK, O. S.: Rozvytok struktury slov'janskoho rečeňha. Kyjiv : Akademija nauk ukrainskoj RSR 1966.
- MOROZOVA, S. E.: Roditel'nyj padež. Sravnitel'no-istoričeskij sintaksis vostočnoslavianskikh jazykov. Členy predloženiya. Moskva : Akademija nauk SSSR 1968.
- PAVLOVIĆ, S.: Determinativni padeži u starosrpskoj poslovnopravnoj pismenosti. Novi Sad : Matica srpska 2006.
- PAVLOVIĆ, S.: Starosrpski kvalifikativni genitiv u svetlu posesivnih relacija. In: Zbornik Matice srpske za slavistiku. 71-72. Novi Sad 2007, s. 435-444.
- STANISLAV, J.: (a) Dejiny slovenského jazyka. IV. Syntax 1. Bratislava : Slovenská akadémia vied 1973.
- STANISLAV, J.: (b) Dejiny slovenského jazyka. V. Syntax 2. Bratislava : Slovenská akadémia vied 1973.
- VEČERKA, R.: Sintaksis bespredložnogo roditel'nogo padeža v staroslavianskom jazyke. In: Issledovanija po sintaksisu staroslavianskogo jazyka. Sbornik statej. Praga 1963, s. 183-223.
- VEČERKA, R.: Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax. II. Die innere Satzstruktur. Freiburg 1993.
- VONDRÁK, V.: Vergleichende slavische Grammatik. II Band. Formenlehre und Syntax. Göttingen 1928.
- ZMAJEVIĆ, A.: Ljetopis crkveni. Tom I. Priredio Mato Pižurica. Cetinje : Obod 1996.
- ZOLOTOVA, G. A.: Sintaksičeskij slovar. Repertuar elementarnych jedinich russkogo sintaksisa. Moskva : Akademija nauk SSSR 1988.

An addition to the reconstruction of the genesis of Slavic qualitative genitive

Slobodan Pavlović

This paper looks into the establishment of the qualitative genitive (of the type *čovek visokog rasta*) in the domain of Slavic languages. The author presupposes that this syntactic-semantic means has developed in the course of history of Slavic languages as a reflection of the revitalized possessive genitive blocked by the compulsory determinant. It has happened at the expense of the restrictive instrumental (of the type *čovek visok rastom*). Spreading of the qualitative genitive at the expense of the restrictive instrumental means shifting of the agreement of the adjectival phrase from the determined element (*čovek visok rastom*) to the determining element (*čovek visokog rasta*).

KATARÍNA SEDLÁKOVÁ*

Osobnosť a práca Martina Hattalu v oblasti slovakistiky a slavistiky na základe archívnych prameňov

SEDLÁKOVÁ, K.: The personality and work of Martin Hattala in the field of Slovak and Slavic studies based on archival fonts. *Slavica Slovaca*, 42, 2007, No. 2, pp. 136-140. (Bratislava)

Martin Hattala has become widely known as a codifier of standard Slovak and significant Slavist. His contacts with European scholars, a creative university environment, his study of Slavic languages and linguistic works in the field of Slavic studies, Czech, Bulgarian, Serbian or Russian, the support and confidence he received from the Catholic intelligentsia were his starting point for the standard Slovak language codification. The historical meaning of Martin Hattala's work can be seen in his synthetic efforts for the Slovak language benefit and his analytical approach to particular Slavic languages.

Martin Hattala, Slovak studies, Slavic studies, language codification, Old Church Slavonic, spelling, synthesis, analysis, correspondence, V. D. Stoyanov.

Osobnosti a práci Martina Hattalu venovali pozornosť Katarína Habovštiaková i Eugen Jóna, ale spomínajú ho aj zahraniční autori, napr. Jan Petr a Kina Vačková. Rozsiahlejšou publikáciou o M. Hattalovi je zborník z vedeckej konferencie o Martinovi Hattalovi, konanej 21. a 22. októbra 1970 v Trstenej, ktorý pripravil a zredigoval Jozef Ružička.¹ Heslo *Martin Hattala* však v Encyklopédii slovenských spisovateľov z roku 1984 chýba. Nebyť Vlastného životopisu M. Hattalu by zrejme aj mnohé významné informácie spojené s touto osobnosťou ostali dosiaľ neznáme alebo v rovine dohadov.² Základné životopisné údaje o M. Hattalovi nachádzame v Biografickom slovníku.³

Líniu rodu Hattalovcov môžeme sledovať v katolíckej matrike obce Trstená (okres Dolný Kubín) uloženej v Štátnom archíve MV SR v Bytči.⁴ Priezvisko rodu Hattalovcov sa v týchto dokumentoch uvádza s jedným *t*. K zdvojeniu spoluhlásky v mene došlo pravdepodobne pod vplyvom nemčiny v neskoršom období.

Martin Hattala svoj prvý samostatný spis *Grammatica linguae slovenicae collatae cum proxime cognata bohémica*, ktorý vyšiel v roku 1850, písal v spolupráci s Ondrejom Radlinským. O návrhu slovenského pravopisu vo svojej gramatike hovorí, že na rozdiel od českého sa v ňom spoluhlásky *d, t, n, l* nielen pred *i a ě*, ale aj pred pôvodným *e* prirodzene zmäkčujú. Grafému *ě* pokladá v slovenčine za zbytočnú, preto ju vynecháva.⁵

Navrhnutého pravopisu a prezentovaných názorov sa M. Hattala pridržal aj vo svojich nasledujúcich prácach. Hoci sa autor Krátkej mluvnice slovenskej (Bratislava 1852) priamo neuvádza a s menom Martina Hattalu sa nestretávame ani v Predmluve (pravdepodobne pre

* PhDr. Katarína Sedláková, PhD., Koceľova 7, 036 01 Martin.

¹ RUŽIČKA, J.: Martin Hattala 1821-1903. Bratislava 1971.

² JÓNA, E.: Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej. Bratislava : SPN 1985. 172 s.

³ Biografický slovník. Zv. II. Martin: Matica slovenská 1987, s. 294.

⁴ Štátny archív MV SR Bytča, matrika Dolný Kubín, evidenčné číslo 167.

⁵ Literárny archív Památníka národného písemníctví v Prahe (ďalej PNP), fond Martin Hattala.

Hattalov mladý vek, keďže medzi spisovateľmi a národovcami sa ukázal ešte ako študent, prípustné je však aj vysvetlenie, že chcel ostať v anonymite z taktických príčin, aby sa nedostal do konfliktu s Viedňou), autorstvo sa podľa údajov v životopise a na základe literárnych prameňov pripisuje Martinovi Hattalovi. Akiste ide o novšie zistenie, pretože ešte v roku 1968 Katarína Habovštiaková v knihe *Bernolákovo jazykovedné dielo* uvádza, že *Krátka mluvnica slovenská* z roku 1852 je kolektívnym dielom, a ani v poznámke sa autor neuvádza.⁶

Rozsahom neveľká *Krátka mluvnica slovenská* je rozdelená na Predmluvu, v ktorej sa vyjadruje radosť nad výsledkom hlasovania o pravopise „po dlhotrvanlivom síce, ale prirodzenom, bo k vývinu každej veci a myšlienky vôbec nevyhnutne potrebnom boji.“ Na adresu „Vys. Vlády“ sa vysvetľuje, prečo sa tento krok urobil v prospech slovenčiny a v neprospech češtiny a jej zástancov. Mluvnica sa ďalej delí na tri tzv. „oddiely“ tvoriace praktickú časť a podávajúce opis slovenského jazyka. Prvý oddiel obsahuje kapitolu *O hláskach*, v ktorej sa hovorí aj o výslovnosti hlásky *y* a o používaní tejto hlásky v slovenských nárečiach. Druhý oddiel, ktorý má názov *O čiastkach reči vôbec*, je rozdelený na sklonné a nesklonné čiastky reči. Gramatické termíny sa viac-menej zhodujú s dnešnými. Rozdiel nachádzame len pri pomenovaní zámene, ktoré sa uvádza pod názvom *všemen* alebo *námestok*, ďalej číslovky, ktorá sa uvádza pod názvom *číselné meno*, a citosloviec, ktoré sa nazývajú *výkrikníky*. Rod sa nazýva ako *pohlavie* a rozdeľuje sa na mužský, ženský a nijaký. Z archívnych materiálov o Hattalovi sa dozvedáme, že napr. v *Mluvnici ilýrskej* (1854) alternácie označuje ako *stupňovanie* – „o se stupňuje v a: badať – bodem, karati – koriti, zaklapati – zaklopiti.“ Neskôr tento jav nazýva aj zámenou alebo striedaním. Najrozsiahlejšia kapitola Sklonnej čiastky reči je venovaná slovesu. Pri „neurčitom obsahu slovesa“ sa spomína aj v slovenčine zaniknuté supinum. Autor *Mluvnice* vyjadruje ľútosť nad zánikom formy prechodníka na *-ši* v ženskom a nijakom rode, v množnom počte pre všetky tri pohlavia na *-še: dav, -še; piv, -ši, -še ...* – „v slovenčine škoda, že zaniknul.“ V inej časti sa uvádzajú aj dnešné formy prechodníka. Tretí oddiel má podtitul *Nekteré pravopisné pravidlá*, v ktorom sa venuje pozornosť najmä rozdielom pri písaní písmen *i/i* a *y/y*, písaniu veľkých písmen, zavedeniu *y/y*, tvarov typu *ruce, noze* atď.

Martin Hattala vo svojej *Krátkej mluvnici slovenskej* uplatnil v pravopisnej kodifikácii etymologický a historický princíp a jeho gramatika bola platnou normou pre širokú kultúrnu verejnosť až do roku 1902, keď ju nahradila Cambelova *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*. Historický význam *Krátkej mluvnice slovenskej* je v tom, že bola prvou príručkou novodobého slovenského spisovného jazyka, schválenou kolektívom zástupcov vedúcich vrstiev národa.⁷

Všetky vydania Hattalovej gramatiky (z roku 1850, 1852, 1857, 1864-1865) sa pokladali za normatívne. Na M. Hattalu nadväzovali ďalší autori slovenských gramatík (V. Málik 1851, J. Viktorin 1860, 1862, 1865, F. Mráz a i.) až po S. Cambela. Posledné spracovanie predložil autor schváleniu Matice slovenskej. O slovenčine sa rokovalo už na I. výborovom zasadnutí Matice slovenskej v roku 1864 a potom ešte niekoľkokrát; matičný jazykový úzus sa ustaloval podľa Hattalovej kodifikácie spisovnej slovenčiny. Tak sa Martin Hattala stal kodifikátorom noriem spisovnej slovenčiny v 50. a 60. rokoch 19. storočia a podstatne prispel k jej dnešnému normotvornému jazykovému ustáleniu.⁸

O pôsobení M. Hattalu na univerzite v Prahe sa dozvedáme z korešpondencie Konstantína Jirečka, ktorý na niekoľkých miestach svojich listov D. Načovi písal o živote bulharských študentov v Prahe a o stretnutiach s profesorom M. Hattalom.⁹ Korešpondencia s významnými slovanskými jazykovedcami, písaná nielen po slovensky, ale aj po česky, srbsky a nemecky, uložená v Pamätníku národného písennictví v Prahe, je dokumentom o tom, že profesor

⁶ HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Bernolákovo jazykovedné dielo. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1968, s. 356.

⁷ JÓNA, E.: Martin Hattala. In: Jazykovedný časopis, 1953, roč. 7, s. 25.

⁸ Tamže.

⁹ MIJATEV, P.: Iz archiva na Konstantin Jireček. Sofia 1959, s. 89-90.

slovanskej filológie na pražskej univerzite venoval pozornosť aj češtine, srbčine, bulharčine, ruštine, staroslovienčine a iným slovanským jazykom. Podľa informácie Milana Radivoeva v biografii Ivana Nikolova Momčilova sa v Prahe nachádzala aj korešpondencia medzi „českým učencom Hatalom“¹⁰ a Momčilovom, ktorú sa nám však ani po značnom úsilí a hľadaní v archívoch v Sofii, Prahe a vo Viedni nepodarilo objaviť. Spomedzi mnohých bulharských študentov M. Hattalu, ktorí na pražskú univerzitu začali prichádzať ešte pred jej rozdelením v roku 1882, spomenieme aspoň Atanasa Ilieva, Georgia Beneva, A. Teodorova-Balana a L. Georgieva Miletiča.¹¹ V knižnici V. D. Stojanova, bulharského študenta v Prahe, bola aj Hattalova publikácia *Zvukoslovie* (Praha 1858). V jeho korešpondencii sa nachádza aj informácia o prednáške M. Hattalu venovanej problematike staroslovianskych nosoviek v dnešnej bulharčine, na ktorú mu poskytol materiály práve V. D. Stojanov.¹²

Hattalov list Jánovi Palárikovi z 23. júna 1860,¹³ teda už z pražského obdobia, keď sa tlačila jeho po česky napísaná „kantorčina“ známa dnes ako *Výklad počátků mluvnice československé* (Viedeň 1860) bol odpoveďou na vtedajšiu jazykovú situáciu na Slovensku. Andrej Radlinský sa v tom čase veľmi usiloval o to, aby sa táto školská príručka objavila na verejnosti po slovensky, čo by bol aj M. Hattala privítal, no práve iniciatíva A. Radlinského urýchlila činnosť viedenského nakladateľstva školských kníh a vydanie jej českej podoby. M. Hattala sa pohoršuje nad vtedajšou jazykovou politikou kompetentných, ktorí podľa jeho slov „češtinu doma nohama dajú šliapať a na Slovensku žiadajú, aby bola panujúcou.“ Verí, že aj vďaka J. Palárikovi sa podarí vybudovať slovenčine pevnejšie miesto. Odpor osobnosti v českom prostredí sa vraj už podarilo odraziť, keď sa v Besede meštiackej verejne vyjadril, že v opačnom prípade sa postaví na slovenskú stranu. To údajne zapôsobilo aj na Riegra. Vyjadruje sa aj k otázke purizmu a prostredníctvom J. Palárika odkazuje J. K. Viktorinovi, aby v Lipe používali menej germanizmov a bohemizmov. Sledujúc aj vtedajšie slovenské literárne dianie vyjadruje názor, že *Drotár* sa mu viac páči ako *Incognito*. Odporúča Palárikovi a ostatným, aby si z jazykovej stránky preštudovali národné spievanky, ktoré pokladá za kľúč k ovládaniu slovenského jazyka.

Je známe, že M. Hattala venoval pozornosť aj češtine. V roku 1855 mu v Prahe vyšla *Skladba jazyka českého* a v roku 1877 *Brus jazyka českého*, no možno menej známa je skutočnosť, že tieto publikácie vznikli vďaka finančnej pomoci („deset kusů císařských dukátů“), ktorú roku 1850 doručil pán Kamenár dôstojnému pánu opátovi Jozefovi Kozáčkovi, aby túto sumu odovzdal podľa vlastného vedomia a svedomia jednému zo slovenských spisovateľov, ktorý by nejakú, najmä školským potrebám zodpovedajúcu knihu vydal. Na základe tohto splnomocnenia sa dôstojný pán J. Kozáček z Prešporka rozhodol sumu venovať profesorovi slovanskej filológie na univerzite v Prahe M. Hattalovi.¹⁴

Štúdium vo Viedni, živé vzťahy s európskymi jazykovednými autoritami a pražské obdobie boli pre M. Hattalu podnetmi na napísanie početných analytických prác o slovanských jazykoch. Pri klasifikácii slovanských jazykov, ktorých je podľa M. Hattalu desať, na prvé miesto umiestnil staroslovienčinu a na druhé bulharčinu, ďalej slovinčinu, chorvátčinu, srbčinu, ruštinu a do ďalšej skupiny slovenčinu, češtinu, poľštinu a lužickú srbčinu. Počas svojho života sa intenzívne venoval srbčine. Na pražskej univerzite prednášal staroslovienčinu, ktorú nazýval cyrilčinou alebo starou bulharčinou. Bol proti akýmkoľvek progresívnym zmenám v bulharčine. Bulharský spisovný jazyk sa mal podľa neho formovať na základoch staroslovienčiny. Venoval pozornosť aj niektorým osobitostiam bulharského jazyka, ako je postpozitívny člen či zánik deklinácie.

¹⁰ RADIVOEV, M.: Biografia na Ivana Nikolova Momčilova. Sofia 1912, s. 38.

¹¹ PETR, J.: Přínos Univerzity Karlovy k rozvoji slovanské jazykovědy na univerzitě Klimenta Ochridského v Sofii od doby jejího založení do současnosti. Práce z dějin slavistiky. XIII. Ed. Jan Petr. Praha 1989, s. 7-41.

¹² VAČKOVA, K.: Archívát na Vasil D. Stojanov v Muzeja na Naprstek kato iztočnik za istorijata na novobálgarskija knižoven ezik. Práce z dějin slavistiky. XIV. Ed. Jan Petr. Praha 1990, s. 95-107.

¹³ PNP

¹⁴ PNP

Bol presvedčený, že súčasný bulharský spisovný jazyk si aj napriek početným morfológickým zmenám zachoval veľa prvkov zo staroslovienčiny. M. Hattala je aj autorom štúdie venovanej bulharčine v Riegrovom slovníku naučnom (Praha 1860, s. 974-977).¹⁵

V Literárnom archíve Památníku národného písennictví v Prahe je zachovaná jeho *Mluvnice ruská a starobulharská* napísaná po česky, štúdia *Kousek čtení o srbštině u korunního prince Rudolfa* v nemčine a *Mluvnice chorvátská* napísaná po česky.¹⁶ Vo všetkých týchto gramatikách vyjadruje názor, že staroslovienčina je východiskom všetkých slovanských jazykov.¹⁷

Podobne ako F. J. Čelakovský a F. Miklošič, aj M. Hattala bol toho názoru, že v dôsledku prevládajúceho analytizmu a menného skloňovania, zániku infinitívu a prídavia činného predstavuje bulharčina pokazený slovanský jazyk. Tento názor, založený viac na emocionálnom ako na racionálnom základe, sa objavuje aj v iných dobových prácach (napr. v šesťjazyčnom slovan-skom slovníku J. F. Šumavského z rokov 1857-1858, v úvode krátkej zbierky bulharských prí-sloví a porekadiel od I. J. Hanuša, ba aj v neskorších slavistických prácach V. Hrubého a S. For-mana).¹⁸

V úvode *Mluvnice chorvátskej*¹⁹ M. Hattala poukazuje na počty príslušníkov jednotlivých južnoslovanských národov a tým ako jedným z argumentov podopiera svoj postoj ku kodifikácii srbčiny, chorvátčiny, slovinčiny a bulharčiny. Odvolávajúc sa na údaje P. J. Šafárika uverejnené v *Slovan-skom národopise* (Praha 1842) uvádza, že Srbov je takmer šesť miliónov. Tento počet nedosahujú Bulhari, Chorváti a Slovinci ani všetci spolu zrátaní. Podľa M. Hattalu Srbi navyše vynikajú nad ostatnými uvedenými národmi charakterom svojej reči. Povedľa srbčiny najhoršie obsto-jí bulharčina. Ten, kto obidve tieto reči počuje, jednoznačne uprednostní srbčinu, v ktorej môže počuť čisté a jasné hlásky častejšie ako v ktoromkoľvek inom južnoslovanskom „nárečí.“ Svoj názor podopiera M. Hattala tvrdením, že v bulharčine sa podnes používa mútne a nečisté ъ, napríklad aj v národnom pomenovaní „Blъгарin alebo Вългарин,“ kým v srbčine je *Bugarin*. Bulharčina podľa M. Hattalu „vzala největší škázu,“ pretože si zachovala len zvyšky bývalej deklinácie, teda na rozdiel od ostatných slovanských jazykov vyznačuje sa analytickou štruktúrou. Na rozdiel od srbčiny je bulharčina spolu so slovinčinou navyše preplnená cudzou lexikou, ktorá sa objavuje najmä v novšej spisbe.

V poznámke na okraji *Mluvnice ilýrskej* M. Hattala uvádza, že ešte stále nie je definitívne ukončená. Ako hlavnú príčinu uvádza náboženské rozdiely. Cyriliku ako jazykový systém kladie na jednu úroveň so srbčinou a bulharčinou, pričom cyrilikou M. Hattala nazýval staroslovienčinu alebo starú bulharčinu.²⁰ O srbčine sa tvrdilo, že je to zlá, tureckými slovami a spôsobmi (pravopisom) ovplyvnená cyrilika, ktorá sa do hovorovej srbčiny dostávala prostredníctvom inteligen-cie. Podľa M. Hattalu len zásahom Vuka Karadžića nadobudla hovorová srbčina, zbavená prvkov cyriliky, spisovnú podobu.²¹

Princípy jazykovej kodifikácie a postupy, ktoré sa uplatnili pri kodifikácii spisovnej slo-venčiny osvetľuje M. Hattala na príkladoch z dejín národných jazykov. Podľa neho ani medzi živými, ani mŕtvymi jazykmi nie je taký, ktorý by bol vznikol svojvoľným miešaním rozličných nárečí. Základom (dušou) každého spisovného jazyka je jedno z existujúcich nárečí, napríklad rímske nárečie latinského jazyka, saské nemeckého, parížske francúzskeho, toskánske vlašské-ho, pražské českého, moskovské ruského.²² M. Hattala teda nepodopiera výrok L. Štúra, ktorý sa

¹⁵ PETR, J.: *Istoriija na ezikovata bǎlgaristika v Ćechoslovakia. Ezikovedska bǎlgaristika v Ćechija*. Sofia 1987, s. 28-33.

¹⁶ PNP

¹⁷ J. Petr, c. d., s. 32.

¹⁸ J. Petr, c. d., s. 32-33.

¹⁹ PNP

²⁰ J. Petr, *Istoriija na ezikovata bǎlgaristika v Ćechoslovakia. Ezikovedska bǎlgaristika v Ćechija*, s. 28.

²¹ PNP

²² PNP

o slovenčine vyjadruje ako o kľbku všetkých slovenských nárečí (pozri štúdiu *Známky slovenčiny jako nářečí*).

Martin Hattala má svoj podiel na kodifikácii slovenského spisovného jazyka, bol vo svojom čase významným slavistom, na ktorého sa žiaľ akosi zabúda. Mal živé kontakty s európskymi vedeckými autoritami, účinkoval v tvorivom univerzitnom prostredí,²³ nachádzal podporu a dôveru u slovenskej inteligencie.

Pramene:

Štátny archív MV SR Bytča, matrika Dolný Kubín, evidenčné číslo 167.
Literárny archív Památníka národního písemnictví v Prahe (ďalej PNP), fond Martin Hattala.
Österreichische Nationalbibliothek in Wien. Handschriften-, Autographen- und Nachlass-Sammlung. Fond Martin Hattala, sign. 342/38-1, 120/50-1, 120/50-2.

Literatúra:

Biografický slovník. Zv. II. Martin : Matica slovenská 1987, s. 294.
HABOVŠTIÁKOVÁ, K.: Bernolákovo jazykovedné dielo. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1968. 443 s.
JÓNA, E.: Martin Hattala. In: Jazykovedný časopis, 1953, roč. 7, s. 25.
JÓNA, E.: Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej. Bratislava 1985.
Krátka mluvnica slovenská. Prešporok 1852.
MIJATEV, P.: Iz archiva na Konstantin Jireček. Sofia 1959.
PETR, J.: Přínos Univerzity Karlovy k rozvoji slovenské jazykovedy na univerzitě Klimenta Ochridského v Sofii od doby jejího založení do současnosti. In: Práce z dějin slavistiky. XIII. Ed. Jan Petr. Praha 1989, s. 7-41.
PETR, J.: Istorija na ezikovata bálgaristika v Čechoslovakia. Ezikovedska bálgaristika v Čechija. Sofia 1987, s. 9-84.
RADIVOEV, M.: Biografía na Ivana Nikolova Momčilova. Sofia 1912, s. 38.
ŠKULTÉTY, J.: Slovenské pohľady, 1902, roč. 22, s. 55.
VAČKOVA, K.: Archívát na Vasil D. Stojanov v Muzeja na Naprstek kato iztočník za istorijata na novobálgarskija knižoven ezik. Práce z dějin slavistiky. XIV. Ed. Jan Petr. Praha 1990, s. 95-107.
ŽIGO, P.: Výročie Martina Hattalu. In: Kultúra slova, roč. 17, č. 9, s. 289-291.

The personality and work of Martin Hattala in the field of Slovak and Slavic studies based on archival fonts

Katarína Sedláková

Martin Hattala has become widely known as a codifier of standard Slovak and significant Slavist. He is accredited the authorship of the codifying work „*Krátka mluvnica slovenská*“ [A Short Grammar of Slovak] (1852) that became a valid and obligatory standard up to 1902 when it was replaced by Cambel's „*Rukoväť spisovnej reči slovenskej*“ [A Compendium of Standard Slovak Language]. He is the author of some Slavistic works such as „*Mluvnica ruská a starobulharská*“ [A Grammar of Russian and Old Bulgarian] written in Czech, the study „*Kousek čtení o srbčine u korunního prince Rudolfa*“ [A Piece of Reading on Serbian at Crown Prince Rudolf of Austria] written in German and „*Mluvnica chorvátska*“ [A Grammar of Croatian] written in Czech and stored at the Literary Archives of the Memorial of National Literature in Prague. All these works express his opinion that Old Church Slavonic is a starting point of all Slavic languages. Hattala's contacts with European scholars, a creative university environment, his study of Slavic languages and linguistic works in the field of Slavic studies, Czech, Bulgarian, Serbian or Russian, the support and confidence he received from the Catholic intelligentsia were his starting point for the standard Slovak language codification. The historical meaning of Martin Hattala's work can be seen in his synthetic efforts for the Slovak language benefit and his analytical approach to particular Slavic languages.

---

²³ Na Martina Hattalu si po rokoch spomína aj A. Teodorov-Balan, ktorý sa na jeho prednáškach zúčastňoval spolu s L. Miletičom. V liste z roku 1932 píše, že prednášky profesora Hattalu sa mu páčili svojou slobodou myslenia, ale nepáčili sa mu „zádrapky“ učiteľa. O prednáškach profesora Gebauera píše, že si vyžadovali pozornosť, učili presnosti vo vyjadrovaní. Pozri PETR, J.: Istorija na ezikovata bálgaristika v Čechoslovakia. Ezikovedska bálgaristika v Čechija. Sofia 1987, s. 33.

MIKULÁŠ NEVRLÝ*

Viedenské aktivity Ivana Franka

NEVRLÝ, M.: Ivan Franko's Activities in Vienna. *Slavica Slovaca*, 42, 2007, No. 2, pp. 141-146. (Bratislava)

The study reports on the activities of Ivan Franko, a prominent Ukrainian writer, scholar and politician during his stay in Vienna, an important cultural centre of the period with a strong Slavic background. It is based on author's in-depth investigation of Franko's relationships with renown scholars and politicians of the late 19th century whose influence on afterward Franko's life and work is revealed.

Ivan Franko in Vienna, Ivan Franko's relationships and cooperation with T. Herzl, T. Masaryk, F. Ščerbatsky, P. Blaho, V. Adler.

Pre každodennú zaneprázdnenosť a najmä pre trojnásobné uväznenie za šírenie socializmu nemohol Ivan Franko (1856-1916), známy už ako spisovateľ a vedec, završiť v zaostalej Haliči štúdiá doktorátom filozofie. Preto cestuje r. 1892 do Viedne, aby v seminári Vatroslava Jagića obhájil doktorát, potrebný pre *veniam legendi* ukrajinskej literatúry na Ľvovskej univerzite. S mladším Vasyľom Ščuratom (1871-1948) býval v spoločnej izbe v centre Viedne na Wipplingerstrasse 27, neďaleko univerzity. V tomto byte sa I. Franko neraz zastavoval počas svojich návštev Viedne. Život v polyetnickom hlavnom meste Rakúska značne obohatil obzor obidvoch Haličanov, sprístupnil im žriedla európskej kultúry, rozšíril ich vedecké a kultúrne kontakty v srdci Európy.

Deväťmesačná účasť v seminári slovanskej filológie Vatroslava Jagića umožnila I. Frankovi obhájiť doktorskú dizertáciu *Varlaam a Joasaf. Starokresťanský román*, ktorá mu otvorila cestu k univerzitnej katedre. Po promócií 1. 7. 1893 usporiadal V. Jagić pri tejto príležitosti *Commers Slavicus*, priateľský večierok, na ktorom boli prítomní profesori Karlovej univerzity v Prahe K. Jireček a F. Král, významný byzantológ z Mníchova prof. K. Krumbacher a iní významní slavisti, ako V. Vondrák, F. Pastnek, M. Speranskij a ďalší. No osud nebol k Ivanovi Frankovi žičlivý. Po úspešnej habilitácii na Ľvovskej univerzite v roku 1894 bola žiadosť európsky erudovaného Ivana Franka o miesto na univerzite zamietnutá – pre nesúhlas haličského námestníka grófa Badeniho, ktorý I. Frankovi pripomenul jeho „politisches Vorleben.“

Pobyt vo Viedni, v priaznivom kultúrno-historickom ovzduší silne poznačenom slovanškými vplyvmi, kde sa Ivan Franko zoznámil s významnými rakúskymi politikmi (V. Adlerom, F. S. Kraussom, H. Konnerom a inými), najmä však s teoretikom sionizmu Teodorom Herzlom (1860-1904), s významným českým filozofom a politikom T. Masarykom, s ruským orientalistom F. I. Ščerbatským a s inými vynikajúcimi osobnosťami, sa zreteľne odrazil v ďalšej činnosti a tvorbe tohto ukrajinského spisovateľa, vedca a politika.

O tom, že Frankova známosť s Herzlom bola silným impulzom pri vzniku arcidiela ukrajinskej literatúry, básnickej skladby v 20-ich piesňach *Mojžiš* (1905), sa písalo vo viacerých monografiách a iných prácach o I. Frankovi. Bude iste zaujímavé upozorniť na niektoré ďalšie podrobnosti o tejto známosti. Vo svojich spomienkach o Ivanovi Frankovi zaznamenal jeho pria-

* PhDr. Mikuláš Nevrlý, CSc., akademik Národnej akadémie vied Ukrajiny, Dankovského 2, 811 03 Bratislava.

teľ Vasyľ Ščurat: „Keď sme bývali v spoločnej izbe na Wipplingerstrasse,¹ obedovali sme spolu v reštaurácii a každý deň sme navštevovali kaviareň *Central* na Herrengasse. Pri čiernej káve sme čítali tucet výlačkov čerstvej tlače – pokiaľ nám to nik tretí neprekazil. A tým tretím bol zvyčajne niekto z Frankových známych (...). Čoskoro došlo k zblíženiu I. Franka s človekom, o ktorom som počul veľa takého, čo by mohlo mať nádych senzácie. – Bolo to určite vo februári r. 1893. Keď sme vyšli zo seminára prof. Jagiáca, zašli sme s Frankom do kaviarne *Central*, kde nás mal čakať Dr. Monat, Frankov spolužiak z drohobyčského gymnázia. Namiesto neho vidíme pri našom stálom stolíku Dr. Frederika Samuela Kraussa, ktorý ako tajomník Izraelskej aliancie bol súčasne aj redaktorom folkloristického mesačníka *Am Ugruel*. Zoznámili sme sa s ním pred dvoma mesiacmi. Preto by sme boli mohli k nemu prisadnúť, keby nebol sedel v spoločnosti neznámeho človeka. Pozdravili sme ho kývnutím hlavy a sadli si k vedľajšiemu stolíku. – Ale, páni, prisadnite si k nám! – volá doktor Krauss, prichádza k nám a predstavuje svojho priateľa. Bol to Teodor Herzl.

Musím spomenúť, že po zoznámení sa s Kraussom sme boli k nemu spolu s Frankom pozvaní na návštevu v decembri r. 1892. Už vtedy bola reč aj o Herzlovi. Na podrobnosti tohto rozhovoru si už nespomínam, no dobre si pamätám, že jeho podstatou bola idea, ktorú Herzl vysvetlil o štyri roky neskoršie v monumentálnom diele *Judenstaat*. Táto idea bola tiež témou prvého dôverného Frankovho rozhovoru s Herzlom. – Veľmi sa mi zapáčila myšlienka obnovenia židovského štátu, povedal Franko. Veľmi ma zaujala, veď ako keby bola rodnou sestrou našej idey obnovenia ukrajinského štátu. No sú jedna alebo druhá dnes reálne? – Prečo by nemali byť reálne, odpovedal Herzl. – Na svete sa môže uskutočniť všetko, čo sa zrodí v ľudskej hlave. – V rozumnej hlave, dodal Franko. – Áno, v rozumnej hlave (...), pokračoval Herzl. – Idea zrodená v múdrej a rozvážnej hlave, dokonca i tá najhoršia, bude reálna, keď nadchne široké vrstvy národa a nájde vo svojom prostredí stúpencov pripravených na martyrium. Keď sa nám kedysi vďaka Mojžišovi podarilo zhodiť jarmo a dobyť Palestínu, prečo by niečo také nebolo možné dnes? – Vtedy, poznamenal Franko, ste mali Mojžiša a jedno jarmo, ale my Ukrajinci máme dnes tri jarmá a vy ich máte vari desaťkrát viac, lebo ste roztrúsení po celom svete. – Mojžišovia sa nerodia každý deň, to je pravda; rodia sa pod vplyvom vonkajších okolností, pričom ten vonkajší tlak na nás je desaťkrát väčší ako na vás. Ak ho však raz budete aj vy pociťovať tak ako my, potom sa aj vy začnete obzerať po svojom Mojžišovi a istotne ho nájdete, hoci dnes by ste boli schopní ho aj zlikvidovať. Ostatne, čas môže všetko urýchliť. – Uznávam, že by ste mohli mať pravdu, – súhlasil po krátkom odmlčaní Franko a úprimne stisol Herzlovi ruku.

Nechápal som, čo mal Herzl na mysli, keď povedal, že všetko môže urýchliť čas. Neskoršie mi Franko povedal, že urýchliť to môže zmena politickej situácie v Európe. Následky veľkej vojny nepredvídal, lebo ju ani neočakával (...). Napokon môžem dodať, že pri každom stretnutí sa ma Herzl vypytoval, nad čím Franko pracuje. O Frankových prácach o judaizme som ho mohol informovať iba povrchno. Teraz, keď prof. Kudriavcev vydal v Kyjeve na túto tému osobitnú štúdiu, môže všeličo vyzerat' inakšie. Avšak ani takému svedomitému bádateľovi, ako bol prof. Kudriavcev,² sa nemohlo ani prisnúť, že idea najvýznamnejšej Frankovej poémy *Mojžiš* sa zrodila z uvedeného rozhovoru Franka s Herzlom. Touto myšlienkou sa Franko zaoberal dlho, veľmi dlho. Už r. 1893 si vo Viedni načrtával nárys poémy, v ktorej sa usiloval predstaviť židovského Mojžiša tak, aby ukrajinský čitateľ v ňom spoznal ukrajinského vodcu. Keď sa mu prvé pokusy nepodarili, hodil ich do koša. Až po rokoch, po trpkých osobných zážitkoch, ktoré vyúsťovali do známych konfliktov s ukrajinským aj poľským prostredím, silnejšie precítil životnú tragédiu židovského vodcu a daroval nám poému, ktorá je historická iba na prvý pohľad. V skutočnosti je to aktuálne dielo o osude vodcu ukrajinského národa. Stalo sa to v roku 1905

¹ Спогади про Івана Франка. Львів : Каменяр 1997, s. 276-298.

² КУДРЯВЦЕВ, П.: Єврейство, євреї та єврейська справа в творах І. Франка. Збірник праць Євр. істор.-археограф. комісії. Т. 2. Київ 1929.

a nevedno, či tu ide o nejakú súvislosť s Herzlovou smrťou... – Moje rozprávanie o genéze Frankovej poémy by potvrdzovala aj skutočnosť, že o rok neskoršie začal Franko písať svoje spomienky o Židoch, s ktorými mal priateľské vzťahy. Žiaľ, doviedol ich iba do obdobia príchodu na Ľvovskú univerzitu a navyše zostali v rukopisoch, ktoré pred rokom na svetlo božie vytiahol M. Vozňak.³ Je veľká škoda, že Franko nedotiahol svoje zaujímavé spomienky aspoň do čias svojej známosti s autorom *Judenstaatu*.“

Spomienky V. Ščurata, ktoré tu takmer v úplnosti uvádzame, značne obohacujú naše vedomosti o priateľských vzťahoch I. Franka s T. Herzlom; dielo *Judenstaat* (1896) recenzoval I. Franko na výslovné želanie autora. Svoju víziu o židovskom štáte Izrael, ktorý vznikol až r. 1948, vyslovil T. Herzl v utopistickom románe *Alt neue Land* (Staronová krajina [1902]). Hoci prevažná väčšina Židov myšlienku židovského štátu privítala, ultraortodoxní Židia boli proti, pretože právo utvoriť také dielo prisudzovali len Stvoriteľovi.

Približne v tom istom čase sa I. Franko zoznámil vo Viedni aj s významným českým filozofom a politikom Tomášom Masarykom (1850-1937), ktorý bol od neho o šesť rokov starší. V kaviarni *Central* ich zoznámil slovenský slavista Matija Murko (1861-1952), s ktorým sa I. Franko poznal zo seminára V. Jagiča. Obidvoch zbližovala hlboká erudícia, kritický duch a pevné demokratické názory. T. Masaryk daroval I. Frankovi svoju knihu *Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení* (Praha 1896). Na revanš mu I. Franko venoval knihu vlastných prekladov z diela tohto známeho českého básnika, satirika a epigramistu, ktorá vyšla vo Ľvove r. 1901 s podrobným životopisom Karla Havlíčka-Borovského. Do venovania I. Franko napísal: „Vaša kniha o Havlíčkovi mi dala podnet oboznámiť ukrajinskú verejnosť s týmto spisovateľom. Veď všetko to, na čo zamieroval svoje strely, nie je podnes porazené, ani to, čo ho zraňovalo, nestratilo svoje ostne (...). Som presvedčený, že z tých rán, ktoré priskoro zahnali do hrobu veľkého českého vlastenca, ostane ešte dosť na prekladateľa jeho diela a zástancu jeho myšlienok.“

Do jubilejného zborníka *T. G. Masarykovi k šedesátym narodeninám* (Praha 1911) napísal I. Franko spomienky *Moje styky s Masarykom*, kde o. i. píše: „Osobne jsem se seznámil s profesorem Masarykem v r. 1893 ve Vídni, přibyv tam na vlastní útraty, abych tu dokončil své universitní studie po dvanáctiletém jejich přerušení. Hned v prvních dnech seznámil jsem se s dr. Murkem a jedného dne v kavárně *Central* představili mne českým říšským poslancům profesorovi Masarykovi a dr. Kramářovi, kteří tehdy oba zastupovali víc ideovou nežli skutečně stranickou opozici, a to jak vůči českému klubu, tak i vůči vládě. Od té doby často jsem vídal oba poslance v kavárně *Central*, zdravil se s nimi a hovořil s nimi často o všeličemž. Jednou ve společnosti dr. Murka a mladého ruského knížete Fedora Ščerbatského byl jsem na večírku české mládeže a seděl u téhož stolu s Masarykem, takže jsem mohl rozhovořit se s ním o svém životě a zblízka slyšet jeho nadšenou a rozumnou řeč k shromážděné mládeži. Nepamatuji se již, odkud a jakým způsobem jsem dostal dvě významné politické studie profesora Masaryka: *Naše nynější krize, pád strany staročeské a počátkové směrů nových* a *Česká otázka, snahy a tužby národního obrození*, obě vytištěné v jeho politickém orgánu *Čas*, první roku 1895 a druhá v roce 1896, a vydané také jako samostatné knížky. Čtu obě tyto práce, které svého času vyvolaly značnou pozornost netoliko v Čechách, ale i za hranicemi, našel jsem brzy nápadnou podobu myšlenek profesora Masaryka s myšlenkami a názory Mychajla Drahomanova o nejvážnějších otázkách národních i politických.“

Do zborníka vydaného r. 1916 na poctu Ivana Franka mal prispieť svojimi spomienkami aj T. Masaryk, no bohužiaľ k tomu nedošlo; Masaryk bol vtedy v cudzine.

Popri Masarykovi a Macharovi sa I. Franko zoznámil vo Viedni aj s Adolfom Černým (1864-1952), zakladateľom revue *Slovanský přehled* (prvé číslo vyšlo r. 1892), do ktorého prispieval aj I. Franko, V. Hnaňuk, B. Lepkyj, I. Bočkovskij a veľa ďalších Ukrajincov. A. Černého možno pokladať za špičku českej odborne informovanej slavistickej publicistiky. Jeho *Slovanský přehled* je už 90 rokov spoľahlivým mostom medzi kultúrnymi a vedeckými snahami Slovanov.

³ ФРАНКО, І.: Мої знайомі жиди. – Діло 1936, с. 117-119.

Nemenej zaujímavú a tvorivú známosť nadviazal I. Franko vo Viedni aj s ruským orientalistom, kniežaťom Fedorom Ippolitovičom Ščerbatským (1866-1942), vymenovaným potom v roku 1918 za akademika AV SSSR. Podľa jeho spomienok⁴ sa ich zoznámenie uskutočnilo tak isto v kaviarni *Central* na Herrengasse (teraz je tam lekáreň). „Moje prvé stretnutie s Ivanom Jakovyčom“ – spomína po rokoch F. I. Ščerbatskij – „sa uskutočnilo vo Viedni pred mnohými rokmi, ešte za čias jestvovania Rakúsko-Uhorskej monarchie. Vtedy som pricestoval do viedenskej univerzitnej knižnice študovať vo svojom odbore. Ako vtedy ešte mladý bádateľ som vo voľnom čase rád navštevoval kaviareň *Central*, veľmi obľúbenú medzi viedenskými študentmi a mladými adeptmi vedy. Raz ma pri jednej takej návšteve kaviarne zoznámil môj známy profesor slavistiky s Frankom. Bol to človek nižšej útlej postavy, ryšavých vlasov. Vyznačoval sa nápadnou skromnosťou. Pri svojom prvom rozhovore s Frankom som sa dozvedel, že len nedávno pricestoval do Viedne zo Lvova, kde vtedy pracoval v jedných poľských novinách. Pobadal som, že Franko vtedy žil biedne, z drobných honorárov, ktoré dostával za svoje literárne práce. – Pri ďalšom stretnutí v kaviarni *Central* vyjadril Franko svoje sympatie k ruskému národu a daroval mi knižku svojich beletristických prác pod názvom *V potu tváre*, s osobným venovaním. Kniha, ktorá iba nedávno bola vyšla, sa mi veľmi zapáčila a doteraz ju opatrujem vo svojej knižnici ako relikviu. – Vo Viedni som sa potom s Frankom stretol ešte niekoľkokrát. Porozprával mi, že je závislý od poľských vydavateľov, ktorí ho veľmi vykorisťujú. Takýto postoj ho veľmi rozhorčoval a vôbec neskrýval svoj odpor k poľskej šľachte. – Malá kuriozita: v cudzine človeka zvyčajne oslovujú podľa mena, no v Rusku podľa mena i krstného mena jeho otca. Franko o tom vedel a pri jednom našom rozhovore žartovne povedal, že sa menuje Jean-Jacques Roussaux. – Prečo tak, spýtal som sa ho. – Nuž teda – Jean-Jacques v preklade znamená Ivan Jakovyč... – Na svoje stretnutia s veľkým ukrajinským vzdelancom, spisovateľom a básnikom si uchovávam tie najkrajšie spomienky.“

Úprimné priateľstvo I. Franka s potomkom ukrajinských cirkevných hodnostárov 17. a 18. storočia F. I. Ščerbatským sa prejavilo aj v ich spoločnom záujme o pradávnu a svojráznu kultúru Orientu, najmä o bohatú literatúru Indie. Jeden budhistický motív z tejto literatúry spracoval I. Franko podľa staroindickej legendy vo filozofickej poéme *Cár a asket* (1893), ktorú venoval svojmu ruskému priateľovi. Vo venovaní v piatich slohách spomína I. Franko Viedeň, kde sa stretol s F. I. Ščerbatským, a v ďalších slohách mu vyjadril úprimnú úctu a lásku:

В непривітній, далекій чужині,
 В наддунайській столиці шумній,
 Мов криницю посеред пустині,
 Я знайшов, друже ти мій.
 .....
 .....
 Про індійську країну чудову,
 Про індійського духа розвій
 Ми не раз заводили розмову –
 Тут уважний слухач я був твій.
 Так прийми ж отсю вбогую пісню,
 Одну вітку з індійських дібров,
 Яко спомин далекого друга,
 Наших ширих, братерських розмов.

V bohatej epištolarnej pozostalosti I. Franka sa častejšie stretáme s menom F. I. Ščerbatskij, ktorý vo Viedni „увлѣкся“⁵ Masarykom a jeho prednáškami v spolkoch. Svojím najvýznamnej-

⁴ ЩЕРБАТСЬКИЙ, Ф. І.: Зустрічі. – Іван Франко у спогадах сучасників. Львів 1956, s. 239-240.

⁵ Tento ruský výraz uvádza I. Franko vo svojom liste M. Drahomanovovi z 20. 6. 1893. Pri príležitosti prejazdu M. Drahomanova cez Viedeň na jar r. 1894 ho I. Franko zoznámil s F. I. Ščerbatským.

ším dielom *Filozofia budhizmu* (1919) sa F. I. Ščerbatskij stal zakladateľom ruskej indologickej školy a čestným členom orientalistických spoločností v Anglicku, Nemecku a Francúzsku. Na konci svojich poznámok k Cárovi a asketovi I. Franko o Ščerbatskom s úctou napísal: „Nech sú tieto slová spolu s venovaním k tejto poéme úprimnou spomienkou na tohto prírodou a fortunou bohato obdarovaného a pritom v správaní skromného, úprimného a čestného človeka.“

V druhej polovici 19. storočia študovalo vo Viedni veľa študentov zo slovanských krajín. Na schôdzkach klubov sa nadväzovali známosti a utužovala sa slovanská spolupatričnosť. Ukrajinskí študenti sa združovali v spolku *Sič*, založenom vo Viedni ešte r. 1868, slovenskí študenti mali svoj *Tatran*. Jeho predseda, študent medicíny Pavol Blaho (1867-1927), s ktorým sa I. Franko zoznámil ešte v Prahe r. 1891, pracoval aj v tamjších českých spolkoch.⁶ Bohatý program a zaujímavú spoločnosť na zasadnutí jedného takého spolku opísal I. Franko v liste M. Draho-manovovi z 13. 6. 1893: „Včera som bol na večierku českého akad. spolku, kde boli predstavitelia všetkých slovanských akademických krúžkov. Predsedal Masaryk. Boli tam aj Ščerbatskij a Moskovčan Severianov z múzea Rumianceva. Zoznámil som sa tam aj s českým básnikom Macharom, ktorý ma pozval k sebe domov.“ Treba pripomenúť, že I. Franko prekladal aj básne J. Sv. Machara (1864-1942) a písal o ňom články.

Vidíme, že do slovanského okruhu viedenských priateľov I. Franka patril aj Slovák Pavol Blaho, ktorý po štúdiách medicíny bol nielen lekárom, ale aj významným slovenským hospodárskym a kultúrnym dejateľom, novinárom, redaktorom a politikom. Práve vo Viedni sa prejavili jeho mimoriadne organizačné schopnosti. Keď rozhodnutím uhorskej vlády bola zastavená činnosť akademického spolku *Tatran*, P. Blaho založil spolok *Národ*, v ktorom sa popri študentoch stretávali aj mladí remeselníci a robotníci. A práve tu, v sociálnom chápaní čulej práce pre národ, sa prejavil konkrétny vplyv ukrajinského revolucionára a spisovateľa I. Franka, ktorý r. 1891 na prvom zjazde slovenskej pokrokovej mládeže v Prahe odsúdil bezprogramovosť, anarchizmus a hejslovanstvo českej Omladiny⁷ a vyzýval slovanskú mládež na aktívnu každodennú prácu podloženú sociálnym humanizmom. Ešte predtým zaútočil I. Franko proti planému hejslovanstvu a zneužívaniu tradičnej lásky k Rusku v temperamentnom článku *Do wiadomości panów Czechów*, publikovanom r. 1887 v demokratickom denníku *Kurjer Lwowski*. Ostro v ňom odsúdil poklonkovanie českých liberálov pred ruskými cárofilskými slavianofilmami M. Katkovom, V. Meščerským a inými.⁸

Je známe, že na spomínanom zjazde v Prahe r. 1891 po prednáške I. Franka ako delegáta haličskej Radikálnej strany vystúpil slovenský delegát Pavol Blaho. Slúži mu ku cti, že podporil temperamentné vystúpenie I. Franka a aplikoval jeho požiadavky na aktívnu politiku slovenskej mládeže Rakúsko-Uhorska. Z lídera slovenského študentského hnutia vyrástol Pavol Blaho na významného predprevratového a poprevratového slovenského politika. Ešte ako študent bol dopisovateľom Americko-slovenských novín, r. 1893 navštívil USA, kde nadviazal živé kontakty so slovenskými robotníckymi spolkami. Roku 1896 bol spoluzakladateľom Československej jednoty. Po promócií na doktora medicíny (1898) sa vrátil do rodnej Skalice, kde r. 1907 založil Obchodnú banku. Bol zakladateľom okolo stovky potravinových, úverových a svojpomocných družstiev. Spolu s Vavrom Šrobárom a Fr. Votrubom založil časopis *Hlas*, ktorý publikoval aj diela haličských realistov I. Franka, V. Stefanyka, B. Lepkého a iných. V rokoch 1903-1916 vydával P. Blaho časopis *Pokrok*, v rokoch 1907-1910 viedol redakciu Ľudových novín. Roku 1906 bol zvolený za Moravský Sv. Ján za poslanca uhorského snemu, v ktorom ostro odsúdil maďarizátorský Aponiho školský zákon. Roku 1918 sa P. Blaho stal signatárom Martinskej deklarácie a toho istého roku aj členom Dočasnej vlády pre Slovensko; bol poverený vedením administra-

⁶ Pozri Slovenský biografický slovník. I. A–D. Martin : Matica slovenská 1986.

⁷ Bližšie pozri NEVRLÝ, M.: I. Franko a pokrovové hnutí v Čechách v 70-ých letech XIX. stol. In: Z dejin československo-ukrajinských vzťahov. Bratislava : Vydavateľstvo SAV 1957, s. 123-162.

⁸ FRANKO, I.: Na vedomí pánům Čechům. In: Věčná družba. Praha 1955, s. 460-469.

tívy, poľnohospodárstva a zásobovania. V roku 1919 bol predsedom Národnej a republikánskej strany roľníckej, neskoršie známej ako Agrárna strana. Bol jej poslancom od r. 1920 až do smrti. Jeho živé a plodné vzťahy s ukrajinským spisovateľom, vedcom a politikom I. Frankom tvoria osobitnú kapitolu v novších slovensko-ukrajinských vzťahoch.

Pobyť ukrajinského spisovateľa, vedca a politika Ivana Franka vo Viedni v rokoch 1892-93 a 1894 sa významným spôsobom odrazil v jeho živote a tvorbe. Tam pokračoval v písaní lyrickej drámy *Zvädnuté listie* (Зів'яле листя), román *Pre rodinný kozub* (Для домашнього вогнища), tam dokončil filologickú prácu *Varlaam a Joasaf. Starokresťanský román*, tam vznikla koncepcia jeho geniálneho diela *Mojžiš* a filozofickej poémy *Cár a asket*, tam dokončil svoju ostrú psychologickú drámu *Ukradnuté šťastie* (1893), tam sa oboznámil s novými európskymi filozofickými a politickými myšlienkami i s významnými osobnosťami vtedajšieho európskeho sveta, tam sa spriatelil s vedúcimi činiteľmi rakúskeho socialnodemokratického hnutia Adolфом Adlerom a Ed. Perenstorferom, tam sa stal spolupracovníkom viacerých rakúskych periodík – denníka *Die Presse*, týždenníka *Die Zeit*, novín *Arbeiter Zeitung*, *Neue Revue*, *Die Waage*, *Aus fremden Zungen* a i. Veľmi mu to pomohlo aj materiálne, lebo vo Lvove zostala jeho manželka s tromi nezaopatrenými deťmi. Vo Viedni, ktorá vtedy bola strediskom robotníckeho hnutia, sa zúčastňoval na verejných zhromaždeniach a na jednom z nich rečnil.

Tam, vo Viedni, mu bol z iniciatívy Rakúsko-ukrajinskej spoločnosti a veľvyslanectva Ukrajiny v Rakúsku 28. 5. 1999 odhalený pomník. Inštalovali ho vedľa gréckokatolíckeho kostola sv. Barbory na Postgasse 8. Na tejto slávnosti sa zúčastnili poprední predstavitelia rakúskeho vedeckého a politického života, zástupcovia veľvyslanectva Ukrajiny v Rakúsku a početní domáci i zahraniční hostia.⁹ V mene rakúskej vlády prehovoril na slávnosti minister financií Rudolf Edlinger, ktorý o. i. povedal: „Teší ma, že sa podarilo odhaliť pomník veľkému ukrajinskému spisovateľovi, filozofovi a politikovi Ivanovi Frankovi. Hoci bol počas svojho života rakúskym občanom, pokladá sa za ideologického tvorcu ukrajinskej sociálnej demokracie. Úzko spolupracoval so svojím súčasníkom Viktorom Adlerom, zakladateľom rakúskej sociálnej demokracie. V. Adler charakterizuje Franka stručne a výstižne: «Bol to významný spisovateľ, človek veľkého srdca a veľkého intelektu».“¹⁰

Die Wiener Aktivitäten von Ivan Franko

Mikuláš Nevrlý

In der neuen Arbeit über die Wiener Aktivitäten von Ivan Franko, dem bedeutenden ukrainischen Schriftsteller, Wissenschaftler und Politiker, befaßt sich der Autor mit dessen Beziehungen zum Begründer und Theoretiker des Zionismus T. Herzl, zu dem tschechischen Philosophen und Politiker T. Masaryk, zu dem russischen Orientalisten F. I. Ščerbatskij, zu dem slowakischen Arzt und Politiker P. Blaho und zu anderen bedeutenden Europäern dieser Zeit. Er untersucht den Einfluß des Wiener Milieus, den stark geprägten slawischen Einfluß auf das weitere Leben und Werk von I. Franko. Am Schluß der Arbeit erfahren wir von den wechselseitig erfolgreichen Beziehungen dieses großen Ukrainers zum Führer der österreichischen Sozialdemokratie V. Adler und von der Enthüllung des Denkmals von I. Franko in Wien, wo er am Ende des 19. Jh. studierte und arbeitete.

⁹ Pozri Österreichisch-ukrainische Rundschau. Sonderausgabe. Wien, Mai 1999, s. 20 i NEVRLÝ, M.: Pomník Ivanu Frankovi ve Vídni. In: Slovanský přehled, 1999, roč. 85, č. 4, s. 574.

¹⁰ Pozri pozn. 9.

JANA PLESKALOVÁ*

Nabodenička v české lingvistické terminologii¹

PLESKALOVÁ, J.: So-called „nabodenička“ in Czech linguistic terminology. *Slavica Slovaca*, 42, 2007, No. 2, pp. 147-151. (Bratislava)

The author traces the development of Czech linguistic terms „nabodeničko krátké“ and „nabodeničko dlouhé“ (diacritic marks placed above the letters; „nabodeničko krátké“ having the form of a dot, „nabodeničko dlouhé“ having the form of an acute, indicating length) and deals with their position in Czech linguistic terminology. The main part of the study focuses on the explanation why these marks were later erroneously connected with the Latin tractate *Orthographia Bohemica* (Czech orthography), whose author – probably Jan Hus – provides a suggestion of an orthographic system using diacritic marks.

Linguistics, terminology, Czech language, orthography using diacritic marks, Jan Hus, nabodeničko krátké, nabodeničko dlouhé.

Počátky české lingvistické terminologie spadají do doby velmi vzdálené. Její zárodky lze snad předpokládat již pro dávné období písemnictví česko-církevněslovanského (srov. např. stč. *hlahol* 'řeč, jazyk' a stsl. *glagolъ* 'slovo, řeč') a česko-latinského; v druhém případě jde o časové rozmezí 12.-13. stol., z něhož zůstaly dochovány české glosy a mezi nimi i první historicky doložené české termíny jazykovědné: např. *bilinguis* - *duogazichnj*, tj. *dvojjazyčný*, v glosách k homiliáři Opatovickému ze 13. stol. (Patera, 1880, 118). Jako soustava se však české lingvistické termíny objevily poprvé až v druhé polovině 14. století, v Kletrových slovnících určených studentům nedávno založené Karlovy univerzity, a máme k dispozici dostatek důkazů o jejím dalším vývoji. Ve starších vývojových fázích češtiny (do národního obrození, tj. do druhé třetiny 18. stol.) byla jazykovědná terminologie zachycována především ve slovnících a využívána v gramatikách a podobně zaměřených školských příručkách.

Nepřekvapuje tedy, že tento bohatý a vzácný jazykový materiál se těšil a dodnes těší zájmu lingvistů. Nejsoustavněji se uvedenou problematikou zabývají publikace J. Jílka, J. Poráka, N. Bayerové a J. Vintra. J. Jílek (*Kletrovo české názvosloví mluvnické*, 1950) se podrobně věnoval nejstarší fázi české jazykovědné terminologie. Na výsledky jeho výzkumů tematicky navázaly přínosné stati V. Kyase a E. Michálka. E. Michálek (1974) se zabýval specifickými rysy staročeské terminologie, V. Kyas (1976) upozornil na další významný zdroj filologické terminologie 14. stol. – na tzv. biblické prology. J. Porák (1974) si již vytkl cíle vyšší. S oporou o Jílkovu studii, která podává obraz formující se lingvistické terminologie staročeské, a o studii Jedličkovu, jež zobrazuje se stejnou důkladností počáteční fázi jazykovědné terminologie novočeské (*Josef Jungmann a obrozenská terminologie literárně vědná a lingvistická*, 1948), popsal vývoj české lingvistické terminologie od 14. stol. do poloviny 18. století a obohatil tak naše dosavadní znalosti o její vývoj v tomto rozsáhlém časovém rozmezí. Na základě české jazykovědné terminologie získané z mluvnic češtiny a latiny, slovníků, učebnic latiny a němčiny a dalších jazykových příruček

* Prof. PhDr. Jana Pleskalová, CSc., Ústav českého jazyka FiF Masarykovy univerzity, Arna Nováka 1, 602 00 Brno.

¹ Studie vznikla v rámci Výzkumného centra vývoje staré a střední češtiny (od praslovanských kořenů po současný stav) – LC546.

16.-17. stol. představuje základní jazykové termíny a jejich využití ve vývojové posloupnosti od Klareta k Doležalovi (1746) a srovnává je s terminologií jungmannovskou. Jeho výzkumy vedou k závěru, že „ve vývoji české lingvistické terminologie pozorujeme...nepřetržitou linii, novější období vždy navazovalo na své předchůdce, i když některé starší termíny nebyly přijímány.“ (Porák, 1974, 152) Porákovo dílo dále rozvíjela N. Bayerová, a to především svou monografií *Gramatická terminologie předbrozenecká* (1979). V ní se věnovala vybraným gramatickým termínům téhož období: sledovala jejich utvářenost a podala jejich věcně systematické uspořádání, jež doložila konkrétními doklady ze soudobých slovníků, mluvnic a jazykových příruček. J. Vintř (1985) ve studii *Česká gramatická terminologie do r. 1620* zachytil v relativní úplnosti termíny staročeské a upozornil na překvapující množství českých terminologických jednotek v tištěných příručkách latinského školství v 16. stol. Po přehledu české gramatické terminologie podle jednotlivých památek období předbělohorského následuje index latinsko-český a česko-latinský. Stojí za zdůraznění, že studie zachycuje zhruba 650 českých jazykových termínů.

Ve staré a střední češtině (v souvislosti s terminologií jde o období od 14. stol. do druhé třetiny 18. stol.) byla nejvíce propracována terminologie z oblasti grafiky, pravopisu a hláskosloví a zřejmě také byla i vžitá už od nejstarších dob, neboť tyto disciplíny měly značný význam a dosah praktický: výcvik písařů, pravopis a jeho úpravy, základní pojmy školního vyučování ve čtení a psaní, výslovnost při cizojazyčném vyučování. Z těchto oblastí se do dnešní doby dochovala řada termínů, počestěných i domácích (např. *litera*, dř. 'písmeno i hláska,' *čárka* 'znaménko označující kvantitu,' *hláska* 'vokál'), ale na druhé straně se mnohé starší termíny přestaly užívat (*čtena*, *čtidlo* 'litera,' *dvojité puňkt* 'dvojtečka,' *hlasice*, *hlasa* 'vokál' atd.). I z tohoto malého množství příkladů je zřejmé, že terminologie nebyla do první poloviny 18. století ustálena. Často se stávalo, že autoři uváděli synonymní termíny paralelně nebo je střídali, jako např.: „[ciendum, quod litera dicitur ctena neb ctidlo, quia litera dicitur qualj legitera“ (*Orthographia Bohemica* z počátku 15. stol., podle Schröpfera, 1968, 86). Z uvedeného vyplývá, že období předbrozenské bylo obdobím hledání vhodných termínů a jejich postupného ustalování.

Mezi termíny starobylého původu má specifické postavení *nabodeničko* (*nabodeničko dlúhé*, *nabodeničko krátké*). Přestože se v novočeské terminologii neužívá, je povědomí o jeho někdejší existenci pevně zakotveno v širokých vrstvách rodilých mluvčích všech generací. Je to zásluhou školní výuky češtiny, v níž má *nabodeničko* své významné místo ve výkladu o diakritickém pravopisu a jeho tvůrci – Janu Husovi.

Je obecně rozšířeno, že Jan Hus je autorem originální pravopisné reformy, kterou navrhl ve svém latinsky psaném traktátu *De orthographia Bohemica*. Základem tohoto pojednání je myšlenka opuštění spřežkového pravopisu a jeho nahrazení grafickou soustavou, v níž se hlásky latině cizí označují pomocí diakritik kladených nad znaky pro hlásky příbuzné (výslovností blízké). K zachycení měkkých konsonantů a tvrdého *l* se nad příslušné písmeno klade tečka (tzv. nabodeničko krátké, punctus rotundus) – *ž, š, č, ř, ď, ě, ň, l*, k označení dlouhých vokálů čárka (tzv. nabodeničko dlúhé, virgula) – *á, é, í, ó, ú, ý*. Tento výklad se (včetně nepřesného názvu) v menších obměnách traduje téměř ve všech dílech 2. poloviny 20. století, jež se nějakým způsobem dotýkají vývoje českého pravopisu (např. Havránek, 1936, 38; Cuřín, 1974, 109; Křístek, 1978, 697-698; Šlosar-Večerka, 1982, 68).

Při této příležitosti nebudu řešit otázku autorství onoho latinského traktátu ani problematiku jeho nejednoznačné datace (1406, 1410, 1411, 1412, 30.-40. léta 15. stol.) či nepřesného označování (spis vyšel dvakrát, a to vždy pod názvem *Orthographia Bohemica*: Šembera, 1857; Schröpfer, 1968). Zaměřím se na sledování osudu termínů nabodeničko krátké, nabodeničko dlúhé v dějinách české jazykové terminologie.

V první řadě je třeba zdůraznit, že termíny *nabodeničko krátké*, *nabodeničko dlúhé* se v latinském výše citovaném traktátu *Orthographia Bohemica* vůbec nevyskytují. Diakritika jsou v něm označovány pouze termíny latinskými jako *punctus rotundus* (diakritické znaménko ve funkci dnešního háčku) a *gracilis virgula* (diakritické znaménko ve funkci dnešní čárky). V zá-

věru spisu se sice několik českých jazykovědných termínů uvádí, ale nabodeničko mezi nimi není. Vyvstává otázka, jak a kdy se tyto termíny dostaly do takové blízkosti *Orthographie*, že s ní začaly být spojovány. Např. Flajšhans (1924, 229) konstatuje: (Hus) „... přijal soustavu značek rozlišovacích, čárek a teček, jak jsme viděli již u skladatele Legend. Jenže Hus soustavu provedl veskrze a důsledně; dlouhou, tenkou čárkou (říkal jí 'nabodeničko dluhé') označoval dlouhé samohlásky..., tečkou ('nab. krátké') označoval souhlásky znění od latiny odchylného... – a všechny ty své zásady uložil v latinském traktátě o pravopise...“ O 50 let později se podobně vyjadřuje Porák ve výše zmiňované studii (1974, 139): „Velmi staré jsou termíny pro diakritická znaménka. Husovy termíny nabodeničko, resp. znameníčko... se neujaly...“ a další v tomto duchu pokračují. Např. Křístek (1978, 697-698) tvrdí: „... Jinak navrhuje Hus užívat pro zachycení hlásek, které latinská abeceda neobsahuje, znaků pro hlásky příbuzné, odlišných diakritickým znaménkem. Je jím tečka nad písmenem, tzv. nabodeničko krátké (punctus rotundus)... Délku samohlásek navrhoval Hus označovat čárkou nad písmenem (tzv. nabodeničko dlouhé, virgula)...“ Formulace spojující oba termíny (latinské i české) mohou být chápány tak (a jak mi mnozí studenti potvrdili, opravdu tak chápány jsou), že *nabodeničko krátké* i *dluhé* se v *Orthographii* vyskytují, a to jako staročeské ekvivalenty lat. termínů *punctus rotundus* a *virgula*.

O diakritickém pravopise se zmiňují všechny gramatiky 16.-18. století, ale žádná z nich *nabodeničko krátké* či *dluhé* neuvádí. Např. B. Optát (1533) a později J. Blahoslav (1571) užívají termínů *tenká čárka* (diakritické znaménko nad vokály) a *vršek* (diakritické znaménko nad konsonanty), příp. *puňkt*, *puňktíček*, M. V. Štejer (1668) hovoří o proužku, čárečkách (diakritické znaménko nad vokály) a puňktíčku či puňktíku (nad konsonanty), Tomsa (1793, 5) k nim přidává kolečko nad *ů* apod. Z uvedeného vyplývá, že termíny se základem *nabodeničko* nemohly být v té době rozšířené. Je tedy více než pravděpodobné, že k jejich spojení s (Husovou) *Orthographií* muselo dojít nejdříve v 19. stol. A opravdu tomu tak bylo.

V roce 1827 (podle Zibrta, 1903, a Flajšhans, 1927) objevil Fr. Palacký v třeboňském archivu anonymní latinský traktát, který obsahoval originální návrh na diakritickou úpravu pravopisu. Nazval jej *Orthographia Bohemica* a po důkladném studiu přisoudil Husovi. V roce 1855 jej opsal a svůj opis postoupil k vydání Šemberovi. Při této příležitosti mu poslal i své výpisky z tematicky blízkého doslovu k bibli Šafhauzské (dále Doslov), jenž obsahoval zajímavé údaje o zásadách revize překladu a o jeho pravopise. Mezi nimi jsou poznámky vysvětlující užití diakritických znamének: „... Také věz, kdož čteš v této bibli, kdež nalezneš nad i krátké nabodeničko, žeť má spěšně to slovo řčeno býti, jako takto: město latině civitas; a kde dluhé, že to slovo s prodlužením má řčeno býti, jako takto: miesto, latině locus etc.“ (Výbor z české literatury doby husitské 2, 1964, 524). Šembera tento Doslov omylem pokládal za Husovu předmluvu k bibli a takto nazvaný (10. *Z bible Šafhauzské, ... Z položené tu předmluvy Husovy...* Šembera, 1857, 44-45) jej vydal zároveň s *Orthographií* pod souhrnným názvem *Mistra Jana Husi Ortografie česká* (1857). Doslov tvořil část Příkladu k Ortografii, kam byly zahrnuty všechny tehdy známé úryvky z Husových děl dokládajících jeho zájem o jazyk. Oba texty (*Orthographii* i *Doslov*) pak převzal Erben (1868, 260) jako vydavatel do sebraných spisů Husových a od té doby začaly být oba texty, jejichž autorství bylo přisuzováno Husovi, spojovány. Přestože se nabodeničko krátké vztahovalo v *Doslovu* pouze ke krátkému *i* jakožto protějšku *i* dlouhého, bylo později vztahováno především k termínu *punctus rotundus* užívanému nad konsonanty.

Podle mínění některých badatelů (J. Vlčka, F. M. Bartoše aj.) je *Doslov* dílem Husovým a vznikl v souvislosti s Husovým podílem na revizi českého biblického překladu (druhá redakce české bible). Je zachován ještě v tzv. Nymburské bibli z r. 1462. – Ale je třeba připomenout, že dodnes nebylo Husovo autorství jednoznačně prokázáno ani v případě *Orthographie*, ani v případě *Doslovu* (Vidmanová, 1982, 88; Kyas, 1997, 73, 100-101).

Na počátku 20. století nalezl V. Flajšhans v pražském kapitulním rukopisu excerpta pořizená z jiného (nám neznámého) opisu tohoto traktátu, ale ani v těchto textech se nabodeničko neobjevilo. Opis byl zpřístupněn až ve vydání A. Vidmannové (1982).

Ti badatelé, kteří o Husově autorství obou děl nepochybuji, začínají svá pojednání o spisku *Orthographia Bohemica* doplňovat údaji z Doslovu k bibli Šafhauzské, protože jej považují za součást Husových pravopisných bádání. Velmi názorná jsou v tomto ohledu díla Flajšhansova (1901, 155; 1924, 229), v nichž se oba texty dokonce volně prolínají. Tak se postupně vytváří a upevňuje spojení obou děl až do té míry, že se nabodeničko krátké/dlouhé klade s termíny v Orthographii užívanými na stejnou úroveň: punctus rotundus, tzv. nabodeničko krátké... Ještě Gebauer (1871, 1894), znalý těchto faktů, nabodenička v souvislosti se spiskem *Orthographia Bohemica* neuvádí, ale heslo *nabodeničko* v jeho Slovníku staročeském ke správnému pochopení původu tohoto termínu mnoho nepřispělo. Zhuštěný text hesla znovu navozuje dojem, že oba termíny (nabodeničko – punctus rotundus) patří k sobě, neboť jako pramen dokladu *nabodeničko krátké* je uvedeno: „HusE. 3, 260 (z HusOrth).“ (Gebauer, 1904, 438). Autoři historických mluvnic F. Trávníček (1935, 35–36) a později též i M. Komárek (1958, 65) se ve svých stručných exkurzech o vývoji pravopisu opřených o Gebauerovo Hláskosloví (1894) o nabodeničku vůbec nezmiňují, zato díla věnovaná vnějším dějinám češtiny je už uvádějí téměř pravidelně. První tak učinil B. Havránek (1936, 38) a ostatní v tom pokračují (Cuřín, 1974, 109; Křístek, 1978, 697–698; Šlosar–Večerka, 1982, 68). Jak bylo ukázáno výše, nikde v nich sice není explicitně řečeno, že se nabodenička v Husově Orthographii vyskytují, ale stejně tak v nich nikde není konstatováno, že v Orthographii nejsou.

Není mnoho publikací, které se o nabodeničkách zmiňují přesněji. Z 20. století jsou to např. K. Novák (1934, 68) odvolávající se na vydání Erbenových sebraných spisů Husových, dále *Staročeský slovník* (1968, 17), který v hesle *nabodeničko* uvádí zmíněný doklad z bible Nymburské, a J. Vintr (1985, 163) citující jako pramen těchto termínů zase jen bibli Šafhauzskou. (V obou biblích, Šafhauzské a Nymburské, se text až na drobné lexikální a syntaktické odchylky shoduje; srov. ediční poznámku ve Výboru z české literatury doby husitské II, 1964, 531.) N. Bayerová (1979), opírající svou monografii o gramatické terminologii předobrozenské výhradně o historické prameny a mezi nimi i o spis *Orthographia Bohemica*, se o nabodeničku – v souladu s těmito prameny – vůbec nezmiňuje.

Vyjdeme-li z toho pravděpodobnějšího předpokladu, že Hus je autorem spisku *Orthographia Bohemica*, pak se zdá, že nemohl být autorem Doslovu, a tedy ani tvůrcem termínů *nabodeničko dlouhé, krátké*. Jak jinak bychom vysvětlili, že je nevedl v závěru Orthographie mezi jinými českými termíny, a co je ještě závažnější, proč by se ve svém traktátu *Výklad viery, desatera božieho prikázanie a modlitby Páně* (podle Šembery, 185, 41, a Vintra, 1985, 174) uchyloval k obecnému opisu znameničko svrchu, kdyby už jednou vymyslel a v Doslovu k bibli uvedl nabodenička.

Tak se stalo, že navzdory anonymitě děl *Orthographia Bohemica* a *Doslov k bibli Šafhauzské* a díky souhře různých náhod přežily termíny *nabodeničko dlouhé* a *nabodeničko krátké*, doložené pouze v jediném textu uchovaném ve dvou biblích, až do 19. století, kdy byly pevně spojeny s Husovým jménem a zároveň s touto významnou osobností se vryly do paměti českého národa.

Prameny

DOLEŽAL, P.: Grammatica Slavico-Bohemica, in qua Praeter Alia, Ratio Accvrata Scriptionis & Flexionis, quae in hac Lingua magnis difficultatibus laborat, ex genuinis fundamentis, demonstratur vt et discrimen inter dialectvm Bohemorum & cvltiorvm Slavorum in Hvangaria insinuatur; cvm appendice, Quae, tum modum multiplicandi vocabula per Motionem, Derivationem Compositionem que; tum quaedam ad elegantiam sermonis spectantia, cvm Catonis Dystichis exhibet: Quae omnia, Partim ex aliis Grammaticis accepta, partim propria industria inuestigata, atque a VIRIS, linguae huius haud imperitis, examinata, omnibus eiusdem Cultoribus ad usum proponit PavlvS Doleschalius, Szakolcza-Hung.: Matias Belius, Posonii 1746.

ERBEN, K. J.: Předmluva z bible Šafhausské. In: Jan Hus – Sebrané spisy české. Praha 1868.

- GEBAUER, J.: (1904): Slovník staročeský. Praha, 2. vyd. Praha : Academia 1970.
- Gramatika česká Jana Blahoslava (1571). Ed. M. Čejka – D. Šlosar – J. Nechutová. Brno : Masarykova univerzita 1991.
- V ní je text první české mluvnice (B. Optát, P. Gzell, V. Philomates, 1533) a Blahoslavův komentář otištěn paralelně.
- NOVÁK, K. : Slovník k českým spisům Husovým. Praha : Česká akademie věd a umění 1934.
- PATERA, A. : Staročeské glosy XIII. stol. v tak zvaném homiliáři Opatovickém. In: Časopis Musea Království českého, 1880, 54, s. 109-123.
- SCHRÖPFER J. : Hussens Traktat „Orthographia Bohemica.“ Die Herkunft des diakritischen Systems in der Schreibung slavischer Sprachen und die älteste zusammenhängende Beschreibung slavischer Laute. Slavistische Studienbücher. 4. Wiesbaden : Otto Harrassowitz 1968.
- Staročeský slovník, Sešit 1. Praha : Academia 1968.
- ŠEMBERA, A. V.: Místra Jana Husi Ortografie česká. Zvláště výtisk z Biblioteky slovanské vydávané Františkem Miklošičem. Vídeň : Leopold Sommer 1857.
- ŠTEJER, M. V. (1668): Žáček aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti. 4. vyd. D. Nečas (ed.). Praha : Akropolis 2001.
- Výbor z české literatury doby husitské. II. K vydání připravili B. Havránek aj. Praha : ČSAV 1964.
- TOMSA, F. J.: Naučení, jak se má dobře česky psát. Pro české školy... Praha : Nákladem císař. král. normální školy 1793.

Literatúra

- BAYEROVÁ, N.: Gramatická terminologie předobrozenecká. Praha : SPN 1979.
- CURŮN, F. a kol.: Vývoj českého jazyka a dialektologie. 4. vydání. Praha : SPN 1974.
- FLAJŠHANS, V.: Pisemnictví české slovem i obrazem od nejdávnějších dob až po naše časy. Praha : Nakl. Grosman a Svoboda 1901.
- FLAJŠHANS, V.: Náš jazyk mateřský. Dějiny jazyka českého a vývoj spisovné slovenštiny. Praha : Nákladem České grafické unie A. S. 1924.
- FLAJŠHANS, V. : Zlomek Husova traktátu o pravopise. In: Časopis Národního musea, 1927, 101, s. 6-9.
- GEBAUER, J.: Příspěvky k historii českého pravopisu a výslovnosti staročeské. Praha : E. Grégr 1871.
- GEBAUER, J.: Historická mluvnice jazyka českého. I. Hláskosloví. Praha a Vídeň : Nákladem F. Tempského 1894.
- HAVRÁNEK, B.: Vývoj spisovného jazyka českého. Československá vlastivěda. Rada II. Praha : Sfinx, Bohumil Janda 1936.
- JEDLIČKA, A.: Josef Jungmann a obrozená terminologie literárně vědná a lingvistická. Praha : Česká akademie věd a umění 1948.
- JÍLEK, F.: Klaretovo české názvosloví mluvnické. In: Věstník královské společnosti nauk, 1950, oddíl IV.
- KOMÁREK, M.: Historická mluvnice česká. 1. Hláskosloví. Praha : SPN 1958.
- KŘÍSTEK, V.: Staročeské pravopisné systémy. Dodatek. In: J. Bělíč – A. Kamiš – K. Kučera, Malý staročeský slovník. Praha : SPN 1978, s. 693-698.
- KYAS, V.: K staročeským termínům z oblasti filologie. In: Listy filologické, 1976, 99, s. 86-102.
- KYAS, V.: Česká bible v dějinách národního pisemnictví. Praha : Vyšehrad 1997.
- MICHÁLEK, E.: K specifickým rysům stč. odborné terminologie. In: Listy filologické, 1974, 97, s. 235-239.
- PORÁK, J.: Starší česká lingvistická terminologie. In: Slavica Pragensia XVII, Acta Universitatis Carolinae – Philologica, 1974, 3-4, s. 133-153.
- ŠLOSAR, D. – VEČERKA, R.: Spisovný jazyk v dějinách české společnosti. Praha : SPN 1982.
- TRÁVNÍČEK, F.: Historická mluvnice československá. Praha : Melantrich A. S. 1935.
- VIDMANOVÁ, A.: Ke spisku Orthographia Bohemica. In: Listy filologické, 1982, 105, s. 75-89.
- VINTR, J.: Česká gramatická terminologie do r. 1620. In: Wiener slavistisches Jahrbuch 31, 1985, s. 151-185.
- ZÍBRT, Č.: Šafhauská bible. In: Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1903, 12, s. 41-46.

Die so genannten „nabodenička“ in der tschechischen linguistischen Terminologie

Jana Pleskalová

Nach einer kurzen Einleitung in die Geschichte der tschechischen linguistischen Terminologie konzentriert sich die Autorin auf die Etablierung der orthographischen Termini „nabodeničko krátké“ (= ein Punkt als diakritisches Zeichen über dem Buchstaben) und „nabodeničko dlouhé“ (= ein Strich als diakritisches Zeichen über dem Buchstaben) unter besonderer Berücksichtigung ihrer nachträglichen Verbindung mit dem Traktat „Orthographia Bohemica“, für dessen Autor Johannes Hus gehalten wird.

ROZHĽADY

VINCENT BLANÁR*

O osobnom pomenúvaní v Zakarpatskej Ukrajine

(Na okraj monografie *Pavlo Čučka: Prizvyšča zakarpatskych ukrajinciv. Istoryko-etymolohičnyj slovnyk*. Lviv : Vydavnyctvo Svit 2005. XLIII + 703 s.)

BLANÁR, V.: On Personal Names in Transcarpathian Ukraine. (Comments on *Prizvyšča zakarpatskych ukrajinciv* by Pavlo Čučko). *Slavica Slovaca*, 42, 2007, No. 2, pp. 152-162. (Bratislava)

In the first part, general theoretical principles of Čučko's book are analyzed and the author of the present paper states the latter represents the fundamental work of the Slavic diachronic onomastic research. In the second part, the author tries to suggest how to step beyond the actual anthroponyms now existing in Transcarpathian Ukraine toward an earlier anthroponymic system by means of the onomastic theory that has recently been developed in the Slovak onomastics.

Onomastics. Onomastic system. Historical and ethymological dictionary. Cognomen. Surname.

Úvodom. Vlastné mená charakterizuje dvojaké začlenenie do lexiky daného jazyka. Vlastné mená tvoria významnú zložku celonárodného jazyka a zároveň sa pomenovania druhových jedincov zaraďujú do príslušnej triedy vlastných mien. S tým súvisí ich dvojaký – lingvistic-ký a onomastický – status. Pre komplexný opis napr. osobného pomenúvania je ďalej dôležitý fakt, že reálna onymia, ktorá je predmetom vonkajšieho pozorovania, je realizáciou vnútorných zákonitostí a vnútornej štruktúracie antroponymického systému. Vo vzájomnej jednote sa tu stretávajú javy a vzťahy na rovine komunikácie a textu (parole) a hĺbkovej štruktúry (langue). Predpokladom poznania vzťahov v hĺbkovej štruktúre je dôkladná analýza fungovania antroponymického systému vo verbálnej komunikácii. Cez spoločenské normy bežnej komunikácie sa konštituuje, modifikuje a vyvíja antroponymický systém, ktorý uspokojuje v historicky sa meniacich spoločenských podmienkach rozmanité komunikačné úlohy. Preto majú tieto dve stránky osobného pomenúvania svoju dynamiku. Ich poznanie sa musí opierať o komplexnú analýzu rozličnými metodickými prístupmi.

Čučkove úvodné zovšeobecňujúce východiská a výklady o vývine starších mien a o formovaní priezvisk v zakarpatskej ukrajínčine, ako aj bohaté faktografické údaje v dobre premyslenej lexikografickej koncepcii historicko-etymologického slovníka poskytujú možnosť nazrieť od analýzy reálnej onymie do vzťahov v hĺbkovej štruktúre zakarpatskoukrajinského osobného pomenúvania. V nasledujúcich výkladoch podáme najprv charakteristiku pozoruhodnej Čučkovej monografie (1) a potom sa pokúsime naznačiť niektoré podstatné zákonitosti vo vývine staršieho antroponymického systému v tejto oblasti (2).

(1) V široko koncipovanom úvodnom pohľade na problematiku priezviska Č. osvetľuje tieto otázky: priezvisko ako jednotka reči a jeho právny status; všeobecné, národné a krajové znaky priezviska; charakteristika priezvisk Ukrajincov; pojmy „priezviská Ukrajincov“ a „ukrajinské priezviská“; variantnosť priezviska na Ukrajine; sémantika a informatívnosť priezviskových názvov; slovotvorba priezviskových názvov; formanty priezviska a ich funkcie; etymológia priezvisk; pravopis a flexia priezvisk.

* Prof. PhDr. Vincent Blanár, DrSc., Grösslingova 67, 811 09 Bratislava.

Vo výkladoch o teórii priezviska Č. vychádza z lingvistického statusu vlastného mena (a tak aj priezviska). Pripomína, že dnešné priezvisko nemá lexikálny význam (má len etymologický význam a ako „väčšina vlastných mien“ dnes nevyjadruje pojem, iba nazýva rodinu, „každého z jej členov a individualizuje ich v pomere k iným rodinám.“ Bližšie sa nezaobera integratívnymi funkciami (čiže všeobecnými príznakmi) spoločensky podmienenej identifikácie a diferenciácie a osobitnostiam propriálnej nominácie venuje len okrajové poznámky z historického hľadiska. Preto nedospel k podstatnému poznatku o dvojacom začlenení vlastného mena (a tak aj priezviska): jednak do lexiky národného jazyka a zároveň do príslušného onymického podsystému. Primeraný je poukaz na sociálno-právnu povahu priezviska, ktorého právna stabilizácia sa v karpatskej oblasti uskutočnila koncom 18. storočia. Č. správne pripomína, že termín *prizvyšče* nemal do 19. stor. taký sémantický obsah, aký má dnes. Najstaršie doklady v zakarpatskej ukrajčine zo 14. stor. (1366: *Kostb prouzvyščemъ Soročičъ*) a zo zač. 15. stor. (1401: *Stefanъ po prozvyšču Vinc*) ukazujú, že lexéma *prizvyšče* bola neoficiálnym pomenovaním, ktoré sa v živej reči pridávalo ku krstnému menu osoby. Išlo o prímeno, prípadne prezývku. Do času právnej stabilizácie priezvisk prešlo pomenovanie osôb dlhším vývinom. Časť pomenovaní, ktoré dnes majú platnosť priezvisk, pôvodne charakterizovali svojho nositeľa vzhľadom na jeho telesné alebo duševné vlastnosti, mnohé ho pomenovali podľa jeho otca, matky alebo iného príbuzného. Priezviskové antropomorfémy mali aj osobitné slovotvorné formanty, napr. *-yk*, *-ecъ*; pôvodná deminutívna funkcia sufixov *-jat*, *-čat*, *-juk*, *-čuk* a atributívna funkcia sufixov *-an*, *-yn* sa časom zmenila na patronymickú. Autor hovorí o genezionymnej (všeobecne príbuzenskej) funkcii. V období formovania štandardných priezvisk sufixy, ako *-juk*, *-čuk*, *-enko*, *-jak*, *-čak*, *-ovecъ*, *-inecъ*... ukazujú, že pomenovaná osoba je synom otca či matky s príslušnou antropomorfémou; porov. otec *Fedor Kostur* – syn *Jacko Kosturak*. U zakarpatských Ukrajincov rakúska štátna administratíva ustálila za úradné priezvisko to meno, ktoré používalo miestne obyvateľstvo ako pomenovanie (prímeno) tejto rodiny. Teda doterajšie priezviskové názvy začali plniť úlohu oficiálnych dedičných priezvisk. Dôležitá je okolnosť, že (zväčša) individuálne príméná sa tým neprestali používať. Autor hovorí o živej „antroponymickej triede osobných mien.“ Ide vlastne o celú sústavu živých (neoficiálnych) osobných mien. Čím sa odlišilo toto prímeno (*prizvyško*) od úradného priezviska (*prizvyšče*)? Napr. na prímeno sedliaka sa v Zakarpatsku pýtame otázkou, ako sa osoba volá, a na priezvisko, ako sa píše. Obidva funkčné členy sa odlišovali týmito diferenčnými znakmi: prímeno bolo fakultatívnym znakom, ktorý bol obyčajne sémanticky motivovaný a vzťahoval sa na jednu generáciu. Priezvisko však bolo záväzným znakom rodiny a jej členov; vzhľadom na dedičnosť bol to funkčný člen asémantický (so zreteľom na lexikálnu sémantiku). Pravda, do konca 18. stor. sa ľudia zväčša nazývali podľa zvykového práva tradičnými jednoslovnými alebo viacslovnými živými menami. Proces ustáľovania priezviskových názvov postupoval od privilegovaných rodov cez bohatých mešťanov a kupcov k širokým vrstvám ľudu. Prechod na dvojčlené pomenúvanie urýchlilo aj zapisovanie nevoľníkov do urbárov. Takže asi pred 200 rokmi sa menlivé jednogeneračné názvy stali stabilnými identifikátormi nasledujúcich generácií rodinného príbuzenstva. Podľa platného rodinného kódexu deti dedia priezvisko otca (zriedka matky) a manželka obyčajne prijíma priezvisko svojho manžela. Priezviská zakarpatských Ukrajincov sú dedičné, stabilné a neprekladajú sa.

Podľa P. Čučku priezviská sa vyznačujú týmito všeobecnými príznakmi: 1) právna záväznosť (základný oficiálny znak každého občana); 2) dedičnosť podľa hlavy rodiny (v zmysle úradného rodinného práva); 3) ustálenosť (zabezpečuje pevný zväzok medzi pokoleniami príbuzných ľudí); 4) minimálne hláskové varírovanie (iba morfológické zmeny pri skloňovaní priezviska a pri prechýľovaní ženských mien); 5) úsilie dosiahnuť čo najväčšiu individualizáciu; vzhľadom na dedičnosť priezvisk rovnakou formou sa môže pomenúvať aj veľké množstvo rodín – Č. hovorí o osobitej homonymii priezvisk –, preto presnejšiu identifikáciu umožňujú pridané krstné mená, patronymiká a individuálne charakteristiky, ktoré spolu utvárajú rozličné antroponymické útvary (v našej terminológii: antroponymické typy).

V období právnej stabilizácie ukrajinských priezvisk patrili ich antropolexémy do týchto onomaziologických kategórií: signalizovanie rodinnej príslušnosti, ktorú vyjadrovali osobitné genezionymné (najčastejšie patronymické) prípony *-enko*, *-juk*, *-čuk*; telesné alebo duševné vlastnosti; miesto pôvodu; činnosť, povolanie, sociálne zaradenie pomenovanej osoby; druh rodinnej príslušnosti; charakteristický životný príbeh, zážitok. Viac ako polovica ukrajinských priezvisk má genezionymný sufix. Pre jednotlivé priezviská, resp. skupiny priezvisk sú príznačné isté areály výskytu, formálne osobitosti (napr. v západoukrajinskej oblasti vysoká frekvencia priezvisk motivovaných menom matky alebo jej detí), v karpatskej oblasti sú časté krstné mená alebo apelatívne lexémy v platnosti priezvisk, početné sú lexikálne dialektizmy i prevzaté antropomorfémy. Podrobnejšie sa autor zaoberá jazykovednou analýzou priezvisk v nasledujúcich kapitolách.

Túto charakteristiku možno modifikovať a prehĺbiť, ak využijeme metódu modelovania onymických znakov. Č. sa tu sčasti priblížil k postihnutiu pomenovacieho modelu, a tým k špecifickosti propriálnej nominácie. Zo všeobecných príznakov, ktoré Č. uvádza, utvárajú obsahový model: právna záväznosť pomenovacieho aktu, dedičnosť (ktorú spája s príbuzenským príznakom rodiny ako celku) a stabilizácia mena administratívno-právnymi normami. O ďalších všeobecných príznakoch bude reč ďalej. Avšak onomaziologické kategórie utvárajú motivačný model. Genezionymné prípony po ústupe ich pôvodného významu ako charakteristický diferenčný prostriedok slovtvornej stavby priezvisk sú súčasťou slovtvorných modelov a typov. Utváranie antroponymických pomenovacích typov pripájaním ďalších funkčných členov je vecou konštituovania a fungovania základných prvkov neúradnej pomenovacej sústavy. Pri priezviskách pomenúvajúcich rozličné (nepříbuzné) osoby sotva možno hovoriť o „osobitnej homonymii;“ ide o použitie rovnakého mena na označenie rozličných denotátov tejže triedy (podsystemu). Homonymné sú rovnako znejúce osobné mená, ktorými sa pomenúvajú osoby patriace do rozličných onymických tried (podsystemov), teda mená s odlišnou onymickou platnosťou (porov. krstné meno *Ivan* a priezvisko *Ivan*).

So zreteľom na úzke kontakty s inými etnikami (Poliaci, Slováci, Maďari, Rumuni) Č. poukazuje na odlišné pojmy *priezviská Ukrajincov* (oproti pojmu *priezviská Neukrajincov*) a *ukrajinské priezviská* (oproti *cudzíe a prevzaté priezviská*; do súboru ukrajinských priezvisk patria aj mená utvorené ukrajinskými slovtvornými morfémmi od cudzích odvodzovacích základov, napr. *Fridmanskyj*). Vzhľadom na rodovo-príbuzenské, teritoriálne a funkčno-štylové vzťahy a situácie sa vyskytuje priezvisko v rozličných variantných podobách (aj tu hovorí Č. o homonymných názvoch). Ich počet je veľký nielen v ústnej, ale aj v písomnej komunikácii. Z hľadiska maximálnej „individualizácie“ sú zaujímavé 4 variantné podoby priezviska pre členov rodiny v lemkovskej oblasti; porov. napr. *Stachnek* (manžel), *Stachnečka* (manželka), *Stachnečok* (syn), *Stachneči* (dcéra).

Z porovnávacieho hľadiska sú cenné výklady o sémantike „priezviskových názvov.“ Aj tu autor odôvodnene pripomína, že o „sémantike“ priezvisk a ich slovtvorných formantov možno hovoriť len do času, kým sa tieto lexémy ešte nestali dedičnými, stabilnými oficiálnymi pomenovaniami rodiny a jej členov. Iba v tomto staršom vývinovom stupni genezionymné prípony (napr. *-yč*, *-ovyč*, *-juk*, *-čuk*, *-enko*, *-jak*, *-čak*, *-(yn)ec*, *-ovec*) ako jednogeneračné patronymá ukazovali, že pomenovaná osoba je synom otca s príslušným menom. V dnešnom priezvisku *Pavľuk* už sufix *-juk* nesignalizuje, že otcom Pavľuka je *Pavlo*. Analýza vyše 11 500 priezviskových názvov umožňuje hlbšie pochopiť proces formovania priezvisk v ukrajinských Karpatoch, rozšíriť naše vedomosti o lexikálnom sklade staroukrajinskej hovorovej reči v 14.-18. stor. a získať informácie o rozličných stránkach sociálnych, etnických a kultúrnych dejín kraja. Antropomorfémami priezviskových názvov sú: osobné mená (42%), apelatíva (35%) a priezviskové názvy motivované toponymami (takmer 6%). Mien s nejasnou sémantikou je vyše 6% a okolo 12% tvoria priezviská cudzieho pôvodu. Starých slovanských autochtónnych mien je okolo 1000 a menných slovanských koreňov vyše 100. Základom týchto priezvisk je okolo 350 kres-

ťanských kalendárnych mien (asi 270 mužských a 80 ženských); prevažujú mená pravoslávneho kalendára. Obvyklejšie bolo pomenovanie dieťaťa podľa jeho otca. Podľa matky sa pomenovali najmä deti slobodných matiek, alebo ak matka niečím vynikala nad otcom. Okolo 2000 apelatívnych základov sa využíva len v 3500 pomenovaniach jednotkách. Apelatívne antropolexémy patria jednak do kategórie „nomina personalia,“ jednak „nomina impersonalia.“ Pre psychológiu pomenovania je zaujímavé, že napr. pri menách podľa zamestnania sa nevyužívala motivácia frekventovaným, ale naopak ojedinelým povoláním. Mnohé priezviskové názvy sú v historických písomnostiach doložené o 2-3 storočia skôr ako ich apelatívne základy. Priezviská, ktorých základom sú toponymá (okolo 500 toponým v 600 priezviskách), poukazujú na dávne migračné procesy a na etnogenézu zakarpatských Ukrajincov.

Čučkova monografia podáva dôkladné frekvenčné údaje o využití slovotvorných prostriedkov priezviskových názvov, ktoré sú veľmi cenné pre porovnávaciu onomastiku. Autor hovorí o morfológickom a sémantickom spôsobe tvorenia. Morfológickým postupom rozumie rozširovanie súboru priezviskových názvov transonymizáciou z apelatívnej lexiky, z individuálnych prímen a z kalendárnych osobných mien. Priezviská utvorené tzv. morfológickým spôsobom zahrnujú 46% súboru priezvisk; z 30 rodičovských formantov sú najproduktívnejšie formanty *-jak*, *-čak* (7%), *-yč* (6,4%), *-juk*, *-čuk* (6,1%), *-yk*, *-čyk* (4%), *-ka* (3,9%). Druhé miesto (okolo 33%) patrí priezviskám tvoreným tzv. sémantickým spôsobom (apelatívny základ má z nich 12% mien). Spájanie alebo lexikalizácia dvoch priezvisk sú obmedzené na dve desiatky prípadov. Zložené priezviská, ako *Samodaj*; *Suchovija*, *Voskobijnik*, nemajú pendant v apelatívnej lexike. Terajšie priezviská ako rodové znaky stratili prvotnú rodičovskú motiváciu a ich slovotvorné morfémy sú sémanticky irelevantné. Keď chceme poznať ich pôvodnú motiváciu a slovotvornú stavbu, treba skúmať proces formovania priezvisk a najmä neúradné pomenovanie v miestnych nárečiach.

Pokiaľ ide o tvorenie priezviskových názvov, Č. pozná – a to aj so zreteľom na celoukrajinskú antroponymiu 13.-18. stor. – iba dva spomenuté spôsoby tvorenia (morfológický a sémantický). Hoci v dnešných živých menách sa na ukrajinských dedinách naďalej realizuje dávny neoficiálny spôsob vyjadrovania rodinnej príslušnosti (pomocou takmer 30 príbuzenských sufixov), autor nenaznačil celkovú sústavu historického pomenovania pred úradným konštituovaním kategórie priezvisk; mohol sa tu oprieť o analýzu súčasných živých (neoficiálnych) mien. Systematický opis antroponymického systému umožňuje metóda modelovania vlastných mien, ktorú sme vypracovali pri komplexnom opise živých osobných mien na strednom Slovensku (Blanár–Matejčík, I. 1 1978, I. 2 1983; Blanár, 1996). O tom v 2. kapitole.

Zaslúžene venuje autor osobitnú pozornosť tzv. rodičovským (v širokom zmysle slova patronymickým) sufixom, ktoré patria medzi charakteristické znaky slovotvornej stavby ukrajinských priezvisk. Mimoriadne dôkladnou, priam vzorovou historickou, areálovou a štatistickou analýzou ukazuje, akú úlohu mal každý z týchto formantov pri tvorení priezviskových názvov, aké je jeho využitie v súčasnom mennom inventári i v miestnej neoficiálnej komunikácii. Napr. najproduktívnejší „patronymický model“ (936 priezvisk) sa tvorí sufixom *-ak* / *-jak* / *-čak*. Jeho centrom je západná oblasť ukrajinského Zakarpatska. Zo 700 priezvisk na *-ak* / *-jak* / *-čak* tvorených morfológickým spôsobom sú najpočetnejšie deriváty od otcovho mena (*Mykulak*) a priezviská od rozličných prímen (*Borodovčak*), početné sú aj druhotné priezviská (*Fedorovčak*). Matronymických útvarov je okolo 100 (*Maričak*). V ukrajinských nárečiach je podnes živá patronymická funkcia sufixu *-ak*. Č. zaraďuje ukrajinské priezviská s týmito rodičovskými formantmi do širších slovenských súvislostí; pokiaľ ide o slovenské pendanty, využíva najmä práce F. Šujanského, J. L. Holubyho, F. Buffu, M. Majtána a M. Považaja.

Č. sa dôkladne vyrovnáva s teoretickým poňatím etymologického výkladu svojho diela. Keď vládla Rakúskej monarchie r. 1780 definitívne ustálila dedičné a stabilné priezvisko, osoba sa ním začala pomenúvať ako člen danej rodiny. Meno získalo popri nominatívnej aj semiotickú funkciu. (Povedali by sme: nový onymický príznak.) Doterajší spôsob pomenovania (: krstné meno +

potencionálne individuálne prímeno) sa naďalej uplatňoval v neúradnej komunikácii. Dedičnosť nového funkčného člena, priezviska, sa prejavila na strate jeho pôvodnej motivovanosti; nastala istá deetymológizácia. Tieto fakty berie Č. do úvahy pri formulovaní princípov etymologizovania. Nejde mu o zistenie prvotných etymónov, ale zameriava pozornosť na význam a formu priezviskových názvov v čase, keď bola živá ich aktuálna motivovanosť, kým sa ešte právnou kodifikáciou nestali stabilným menom rodiny. Na základe skúseností získaných pri analýze bohatého onymického materiálu uvádza 5 zásad, ktoré by mali potvrdzovať hodnovernosť etymologických výkladov. Týmto poňatím sa Čučkove etymologické výklady odlišujú napr. od metodického prístupu K. Rymuta v historicko-etymologickom slovníku *Nazwiska Polaków* (1999, 2002). P. Čučka nepodáva pôvodnú etymológiu odvodzovacích základov mena, ale skúma jazykové podmienky, v ktorých sa pred 200-300 rokmi utvárala a upevňovala daná lexéma ako priezviskový názov zakarpatských Ukrajincov. Najstaršie zápisy v historických písomnostiach svedčia o začiatkoch používania lexémy v platnosti prímena a potom priezviska. Vďaka časovým a lokálnym údajom, ktorými sa konkretizujú uvádzané doklady heslového slova, v slovníku sa neanalyzujú len isté súbory priezvisk z daného regiónu, ale do popredia vystupujú aj ich nositelia. Poukazy na areály výskytu a frekvenciu mena v Zakarpatskej Ukrajine, ako aj na paralelné názvy v inoslovanskej onymii a v onymii susedných etník dokumentujú výskyt priezviska v Zakarpatsku, prípadne i v iných regiónoch. Zistenie, či ide o domáci útvar alebo o prevzatie z inej onymie predstavuje dôležitú okolnosť pre etymologický výklad. V tomto okrajovom regióne Ukrajiny sa ukrajinský element (ľudsky i rečovo) miešal so slovenským, maďarským, poľským, rumunským, nemeckým, chorvátskym, srbským, bulharským i židovským a cigánskym, preto autor prizera nielen na polysémickú stavbu odvodzovacieho základu, ale aj na možný inorečový pomenovací model.

Spracovanie hesiel v monografii sa opiera o dobre premyslenú lexikografickú teóriu a neobyčajne rozsiahlu materiálovú bázu (str. 36-647). V slovníku sa analyzuje vyše 11 500 priezvisk (okolo 10 000 osobitných lexikálnych jednotiek), ktoré používalo obyvateľstvo v Zakarpatskej Ukrajine okolo r. 1946. Treba zdôrazniť, že ide o úplný, a nie výberový historicko-etymologický slovník, v ktorom sa využíva veľmi rozsiahla pramenná a odborná literatúra. (Isté medzery badáme v prácach z okruhu teoretickej onomastiky.) Heslové slovo podáva úradnú podobu priezviska, v hranatých zátvorkách sa v odôvodnených prípadoch uvádza jeho transkribovaná živá výslovnosť. Heslová stať obsahuje pravopisné, ortoepické a gramatické údaje o mene, oblasť jeho výskytu, prvé zápisy v historických dokumentoch, údaje o spoločenskom zaradení nositeľa mena. Nasledujú výklady o pôvode priezviska, o forme a význame pred úradnou stabilizáciou tohto funkčného člena. K historicko-etymologickému slovníku je pripojený retrográdny súpis skúmaných priezvisk. Vzhľadom na zložité sídliskové a etnogenetické pomery na Zakarpatskej Ukrajine autor často uvádza niekoľké možné etymológie. Etymologické výklady sa ozrejmujú inozajčnými, najmä inoslovanskými paralelnými útvarmi. Podané etymologické výklady ukazujú neobyčajne široký bádateľský záber autora. Pri spracúvaní hesiel Č. označuje termínom *prizvyšče* aj doklady z 13.-17. stor., hoci tu ide ešte o prímená (*prizvyško*).

Celkove predstavuje Čučkova monografia dielo veľkej poznávacej hodnoty, ktoré vychádza z dobre premyslenej koncepcie a zaraďuje sa tak medzi fundamentálne diela slovanskej onomastiky.

Teoretické východiská slovníka a dôkladná, priam vzorová analýza antroponymie od začiatku novoveku poskytujú možnosť nahliadnuť do hĺbkovej štruktúry staršieho osobného pomenovania v Zakarpatskej Ukrajine.

2. Pokúsím sa pokročiť od opisu reálnej antroponymie v Zakarpatskej Ukrajine k postihnutiu vzťahov v staršom antroponymickom systéme.

Pre poznanie vývinu pomenovania v tomto regióne je dôležité Čučkovo konštatovanie, že aj po kodifikácii stabilných prímen (v r. 1780), teda po konštituovaní kategórie priezvisk, ktorou sa začína epocha úradného pomenovania, v ľudovej reči a vôbec v neoficiálnej komunikácii ďalej funguje tradičné živé (neoficiálne) pomenovanie. V odlišnom spoločenskom využívaní, ale vo vzájomných interakčných vzťahoch koexistujú veľa seba – podobne ako napr. na Slovensku

(p. Blanár–Matejčík, 1978, 1983) – dva blízke antroponymické systémy. Pre budúci systematický opis predkodikafačného antroponymického systému tvorí poznanie sústavy živého pomenúvania nevyhnutné pracovné východisko. Na tomto mieste sa musíme obmedziť na niektoré základné pozorovania.

Jadrom Čučkovej monografie je historicko-etymologická analýza onymie v prelomovom období pomenúvania osôb v Zakarpatskej Ukrajine. Ide o prechod od jednomennej sústavy k dvojmennej sústave. Úradná stabilizácia a dedičnosť živých rodinných mien výrazným spôsobom zasiahli do dejín osobného pomenúvania. Konštituovaním priezviska ako novej kategórie v sústave osobných mien sa dostáva do pohybu celý antroponymický systém. Vnútorne vzťahy v hĺbkovej štruktúre umožňuje postihnúť spomenutá metóda modelovania osobných mien.

Základnými prvkami antroponymického systému sú pomenovacie typy, ktoré pozostávajú obyčajne z niekoľkých funkčných členov. Funkčným členom rozumíme pomenovací model istej onymickej platnosti, napr. krstné meno, individuálna charakteristika, prezývka, prímeno, priezvisko, živé rodinné meno, meno domu. Onymickú platnosť (hodnotu) funkčného člena utvára súbor onosom (onymicky relevantných príznakov). Onymicky relevantné príznaky tvoria jednu zložku obsahu antroponymického znaku, tzv. onymickú designáciu. Je to presupozíčná identifikácia. Druhá zložka obsahu onymického znaku tvorí referenčná identifikácia; je to vedenie o denotáte. Presupozíčná identifikácia je pojem na rovine langue, referenčná identifikácia predstavuje individuálne vedenie o onymickom objekte na rovine komunikácie (reči). Antroponymický systém a jeho fungovanie v komunikácii sú dve stránky jednej mince. Dôležitý je fakt, že onymické príznaky sa svojím spôsobom odrážajú na jazykovej forme vlastného mena. Preto treba chápať napr. (aj) osobné mená – o ktoré nám tu ide – ako bilaterálne jazykové znaky. Dvojaké začlenenie vlastných mien do jazyka (do lexiky národného jazyka a zároveň do danej onymickej triedy) vedie k poznaniu základnej povahy vlastných mien, k ich lingvistickému a onomastickému statusu. Vlastné mená sú bilaterálne jazykové znaky sui generis. Z týchto pozícií budeme skúmať problematiku osobného pomenúvania na Zakarpatskej Ukrajine.

Porovnajme onymickú platnosť a miesto v antroponymickom systéme funkčných členov *privyšče* (priezvisko) a *prizvysko* (prímeno), ktoré majú centrálnu miesto v Čučkovej monografii.

Ich všeobecný príznak funkčnej a integratívnej povahy <spoločensky podmienená identifikácia a diferenciácia druhových jedincov> predstavuje podstatnú črtu celej kategórie druhotného, príznakového pomenúvania a uplatňuje sa na vlastnom mene ako na samostatne existujúcej veci. Preto sa akákoľvek jazyková forma v platnosti vlastného mena substantivizuje. Pri tom sa prehodnocujú na substantíva nielen iné slovné druhy, ale aj rozličné gramatické tvary. Vznikajú aj tzv. parasystémové útvary (porov. formy nom. sg. *Lysičko* (k priezvisku *Lysyčka*), *Holovko* (k priezvisku *Holovka*); Petro *Dovhoho* (genitívny tvar prehodnotený na nominatív singulárny; genitívna koncovka má tu platnosť odvodzovacej morfémy), podobne Il'ko *Kozyka*, Misko *Ru-syna*. Niekoľko príkladov z historických kontextov (citované príklady ponechávam v podobe doloženej v historických dokumentoch):

1649: Volos *Staryj*; 1699: *Korolovicz* Ihnat. Pôvodná platnosť privlastňovacieho prídavného mena sa zachováva v opisných syntaktických spojeniach, ako 1735: Andrej *Prytyskačov* ziat', 1701: Andreja *Kozakovoho* syna. Príznačným morfológickým znakom prímen i priezvisk je osobitné využitie kategórie rodu, čísla a pádu. Napr. substantíva ženského alebo stredného rodu sa po onymizácii zaraďujú do paradigmy mužských životných substantív: 1458: *pan Vorona*, 1618: *Sztaszek Fliaska*, 1715: *Čerevko*. Na kontaktoých ukrajinsko-slovenských a maďarských územiach niektoré adjektívne lexémy prechádzajú do substantívnej paradigmy, anpr. *Suchi*, *Suchija*, *Suchijovy...*, *Turecki*, *Tureckija*, *Tureckijovy...* (c. d. s. XLVIII); podobne *Polovij*, *Polovija...* (c. d. 460). Osobné mená utvorené od mužských antropomorfém formantom -*ča(t)* prechádzajú na ukrajinsko-slovenskom pohraničí do substantívnej paradigmy stredného rodu, napr. *Fedorča*, *Baranča*. Inak sú však priezviská s niekdajším patronymickým sufixom -*ča(t)* maskulína; porov. 1511: *Hanyk Macejča*, 1618: *Jurko Dančiat* (c. d. s. XXXVIII).

Výrazné rozdiely pozorujeme v obsahovej i formálno-jazykovej stránke týchto dvoch funkčných členov. Uvedieme predbežnú rekonštrukciu ich modelovej platnosti.

UKRAJINSKÉ PRIEZVISKO (PRIZVYŠČE)

<i>obsahový model</i>	prirodzený rod (m./ž.) administratívno-právna záväznosť pomenovacieho aktu („krstenie“) stabilizácia mena administratívno-právnymi normami príznač rodinnej príslušnosti dedičnosť (podľa hlavy rodiny) platnosť od narodenia obligatórnosť
<i>motivačný model</i>	lexikálny význam onomaziologických kategórií antropomorfémy irelevantný; demotivácia lexémy pôvodná sémantika genezionymných sufixov v úradnom pomenovaní ustúpila, ale zachovala sa v neoficiálnej komunikácii v nárečiach
<i>slovo tvorný model</i>	čisto diferenčná platnosť pôvodných genezionymných sufixov (charakteristickú vrstvu antroponymie tvoria priezviská, ktoré nemajú pendant v apelatívnej lexike).

UKRAJINSKÉ PRÍMENO (PRIZVYSKO)

<i>obsahový model</i>	prirodzený rod (m./ž.) záväznosť pomenovacieho aktu („krstenia“) užším spoločenským úzom stabilizácia mena užším spoločenským úzom ± genezionymný vzťah; pomenovanie podľa vzťahu k príbuznej osobe v jednej generácii +- individuálna charakteristika; pomenovanie bez vzťahu k iným (príbuzným al. nepríbuzným) osobám +- spoločenská alebo stavovská zaradenosť +- dedičnosť – platnosť od narodenia ± obligatórnosť
<i>motivačný model</i>	motivácia lexikálnym významom onomaziologických kategórií antropomorfémy motivácia genezionymnými sufixami
<i>slovo tvorný model</i>	genezionymné sufixy utvárajú charakteristickú slovo tvornú stavbu priezvisk.

Všimnime si zhody a rozdiely týchto dvoch pomenovacích modelov.

Priezvisko. Onymické príznaky *obsahového* modelu priezviska sa uplatňujú v pozitívnom stupni a výrazne sa prejavujú na jeho forme. Tento nový funkčný člen má úradne stabilizovanú podobu, ktorá je stálym znakom všetkých členov rodiny i v nasledujúcich generáciách. Priezvisko je obligátny člen úradného pomenovania a sprevádza svojho nositeľa od narodenia. Vzhľadom na tieto záväzné obsahové prvky sa priezvisko stalo hierarchicky základným (určeným) členom antroponymickej sústavy, a tým nastala dôležitá prestavba vo vzájomnej hierarchii funkčných členov doterajšej jednomeňnej sústavy. Pôvodný základný člen krstné meno „pokleslo“ na určujúci člen, ktorý plní v rámci daného príbuzenstva diferenčnú úlohu v pomere k ostatným členom rodiny. Nositeľom celospoločensky dôležitých príznakov sa stalo priezvisko. Jednomenná sústava sa premenila na dvojmennú. Tradične sa hovorí o dvojmennej sústave, ale ide vlastne o sústavu, v ktorej je hierarchicky základným členom priezvisko. Úradnú pomenova-

ciu schému tvorí spojenie krstného meba a priezviska (*Ihnat Kozyčar*). Prechod od jednomennej k dvojmennej sústave sa dá vyjadriť takto: $K + p > k + P$ (veľkou literou sa označuje určený člen, malou literou určujúci člen). Obidva funkčné členy sa môžu skladať z jedného i viacerých mien, napr. 1648: *Kľusa Fedur Michalko*, 17. stor.: *Dmitruka Ivana Prokub*; 1721: *Michael Bileczky – Bilkenzy, Buš – Buriannik, Stebluk – Šolomčuk*. Spôsoby úradného pomenúvania určujú štátne normy. Súčasťou úradného pomenúvania v bývalom Sovietskom zväze – a tak aj v Zakarpatskej Ukrajine – bolo záväzné patronymikum, ktoré sa uplatňovalo v generácii detí a nebolo dedičné (Štefan *Holovyč* Studynskij). Neraz potom koexistovala popri sebe napr. úradná dvojmenná sústava s nededičným patronymikom a bohato členená neúradná sústava v živom pomenúvaní.

Charakteristické rozdiely pozorujeme v *motivačnom* a *slovotvornom* modeli. Pokiaľ ide o motiváciu onomaziologickými kategóriami antropomorfémy, o živej motivácii sa dá hovoriť len pri samom prvom použití mena. Dedičnosťou sa táto motivácia stáva irelevantnou. Lexikálny význam odvodzovacieho základu stráca svoju charakterizačnú úlohu a ustupuje. Podobná, ale nie celkom rovnaká je situácia pri genezionymných sufixoch. Dedičnosťou sa aj tieto antropoformanty stávajú čisto diferenčnými morfémy a dávajú charakteristickú pečať slovotvornej stavbe priezviska. V Čučkovej formulácii ide o „typické asémantické znaky,“ ktoré iba pomenúvajú, identifikujú rodinu a každého z jej členov (c. d. XVIII). Avšak úradná a neúradná sústava daného etnika tvoria antroponymický systém s dvoma podsystémami, ktoré nie sú izolované. Napr. analýza živých osobných mien na strednom Slovensku ukázala, že ide o dva relatívne samostatné podsystémy, však vstupujú do vzájomných interferenčných vzťahov, hoci každý z nich má svoju vlastnú štruktúru a vývin (Blanár–Matejčík, I. 2, 1983). Bude veľmi užitočné v hĺbkovej štruktúre preskúmať živú antroponymickú sústavu v zakarpatsko-ukrajinských nárečiach a analyzovať súvzťažnosť týchto dvoch podsystémov. Vo svojej minuciózne spracovanej kapitole o formantoch vyjadrujúcich príznak rodinnej príslušnosti Č. ukázal, že mnohé z týchto formantov sú v nárečiach podnes živé a tvoria sa nimi patronymiká, matronymiká a maritonymické mená, napr. podľa otcovho mena *Bilak* sa volá jeho syn *Bilačok*, podľa matky *Varvary* jej syn *Varvariuk*, podľa matkinho mena *Jaryna* jej syn *Jarynyč* (c. d. XXVII n.). V živom pomenúvaní sa podnes tvoria osobné mená s príbuzenskou motiváciou sufixami s pomerne vysokou frekvenciou (*-ak*, *-(ov)yč*, *-a*, *-(č)yk*, *-iv*, *-uk/-juk/-čuk*) i s nižšou frekvenciou (*-yna*, *-ynec*, *-inskyj*, *-ok*, *-un*). Vďaka využívaniu v súčasnom pomenúvaní sotva možno o týchto sufixoch hovoriť ako o „typicky asémantických znakoch.“ Ich staršia sémantika v bežnej komunikácii nezanikla. Je na mieste otázka, či sa genezionymná sémantika uvedených sufixov aj v úradnom pomenúvaní (sčasti) „nerevitalizuje.“

Prímeno (*prizvysko*) predstavuje posledné vývinové štádium jedného z určujúcich členov krstného mena pred vnútornou prestavbou jednomenného systému, ktorá sa uskutočnila konštituovaním priezviska. Onymická hodnota prímena sa utvárala a dotvárala priebehom niekoľkostonoročného vývinu. Jeho príznaky <záväznosť pomenovacieho aktu užším spoločenským úzom>, <stabilizácia užším spoločenským úzom>, <- platnosť od narodenia>, <± obligátnosť> poukazujú na jeho miesto v pôvodnej jednomennej sústave, kým potenciálne hodnoty príznakov <+- genezionymný vzťah>, <+- dedičnosť> naznačujú aktivizáciu príznakov, ktoré sa stali charakteristickými pre nový funkčný člen, pre priezvisko. Vývin osobného pomenúvania od jednomennej k dvojmennej sústave bol postupný a vzhľadom na spoločenské postavenie nositeľov mena nerovnomerný. Celkove prímeno ešte nebolo stálym a hierarchicky základným funkčným členom.

Veľmi rozsiahly historický materiál, ktorým Č. dokladá svoje etymologické výklady v slovníkovej časti, umožňuje nahliadnuť do rozmanitej stavby pomenovacích typov v jednomennej sústave. Základný funkčný člen krstné meno je obligátnou zložkou pomenovania, pomenúva svojho nositeľa od narodenia a vyjadruje príznak rodinnej príslušnosti v negatívnom stupni, t. j. pomenúva osobu ako takú. K pomenúvaniu osoby ako takej sa však pridávajú niekoľké určujúce funkčné členy, ktoré z rozličných stránok charakterizujú nositeľa mena alebo vyzdvihujú jeho

niektoré typické vlastnosti. Dôležitú úlohu tu hrala tiež spoločenská alebo stavovská zaradenosť nositeľa mena. Uvedieme (v historicky doloženej podobe) frekventovanejšie pomenovacie typy v jednomennej sústave.

Poznámka. Funkčné členy jednomennej sústavy majú svoju onymickú platnosť (p. najmä Blanár, 2001) a označujú sa týmito skratkami: *K* (krstné meno), *ch* (individuálna charakteristika: *zam* – zamestnanie, *pôv* – pôvod), *prez* (prezývka), *prím* (prímeno), *sp st* (spoločenská alebo stavovská zaradenosť), *gen* (podľa P. Čučku používam termín *genezionymnosť* na označenie rozličných prípadov príbuzenských vzťahov; najmä vzťah patronymický, matronymický, maritonymický). Veľkou literou sa označuje hierarchicky základné postavenie funkčného člena. Vzhľadom na dôležitosť poukazu na rodinnú príslušnosť v zakarpatskouktajinskom osobnom pomenovaní vyčleňujem <genezionymnosť> ako osobitný vzťah širokej rodinnej príbuznosti (teda nie *ch^{príb}*, ale *gen*). Historické doklady v slovníku neumožňujú však presnejšie zachytiť prechod od individuálnej charakteristiky k prímenám, pretože príznak <dedičnosť> predpokladá poznať používanie tzv. priezviskového názvu najmenej v 2-3 generáciách. Ďalej treba tu prizerať aj na spoločensko-stavovské rozdiely. Potenciálne uplatnenie dedičnosti sa šírilo od spoločensky privilegovaných vrstiev. Na tieto okolnosti sa musí zamerať budúci výskum historických matrik. Označenie <-+ prímeno> treba chápať najmä pri najstarších dokladoch ako konvenčné.

1. *Variantné pomenovanie popri základnom mene*
(*sp st*) – *K* + *prez* // *prím* // *ch^{zam}*
1221: cum Petro cognato Vilc dixerunt
1369: Paulum dictum Urdug
1424: šlachtyč Ivan dictus Bank
1431: Zlaw Byro dictus
1435: horod'anyn Laurentius alias Woskoboynik
1438: panu Petrou ynak Myšce Kuchъmystru
2. *Opisné pomenovanie príbuzenského vzťahu*
K + *gen*
1437: Lucas filius Benkov
1471: Nasťa dočka Bekova
1618: Stecz Apostolow zetz
1701: Andreja Kozakovoho syna
1735: Andrej Prstykačov ziat'
3. (*spoločensko-stavovské zaradenie*) – *krstné meno* + *genezionymný člen*
(*sp st*) - *K* + *gen*
1226: Kuzma Lojkovyčъ
1572: Joan Kozyka
1618: kripak Dzura Drabov
17. st.: kripak Zubaka Jaczko
1750: Marija Oleksovka
1755: vdova Vološčak Varvara
1773: Petrus Ihnatin
4. *krstné meno* + *genezionymný člen* + *individ. charakteristika*
(*pôvod*) // *prezývka* // *prímeno*
K + *gen* + *ch^{pôv}* // *prez* // *prím*

- 1452: Semen Vasylevyč Kolodenskyj
- 1487: Sojčak Belykovyč Pronko
- 1495: Ivan Nosovyč Maco
- 1550: Horvath Gosztovics György
- 1745: Vasyly Holovyč stropkovskyj
- 1750: Eva Oleksyka z Kryvoštan
- 1745: Helena Mykulyč nevyčanska

5. *krstné meno + prímeno // prezývka // individ. charakteristika (pôvod)*

- k + prím // prez // ch^{pôv}*
- 1437: Franciscus Thathar
  - 1449: Ladislav Hudak
  - 1618: Mudry Andras
  - 1705: Michaelis Bilin
  - 1715: Szenko Jaczko
  - 1746: Marija Dobraj
  - 18. st.: Gyawolik Ivan

6. *krstné meno + prímeno // prezývka + individ. charakteristika (pôvod)*

- K + prím // prez + ch^{pôv}*
- 1449: Stephanus Erdegh de Thyba
  - 1450: Georgius Korlath de Helmezc
  - 1453: Georgius Daczo de Eur
  - 15. st.: Jurija Katermaka de Russia

7. *spoločensko-stavovské zaradenie + rozličné funkčné členy*

- sp - st - K // prím // prez // gen; sp st - K /+ gen // prím // ch^{pôv}*
- 1219: Demenus comes de Zothmar
  - 1421: pan Korlath
  - 1450: šlachtyč Ivaško
  - 1453: vlasnyk Mykola Popa
  - 1649: kozak Stepan Husak
  - 1649: kripak Petranicz
  - 1743: kripak Mucsicska
  - 1751: paroch Maksym Kryvianycia
  - 1649: sviaštenyk Holcza Lukacz
  - 1670: rabъ božy Feodor Hanečko
  - 17. st.: presbyter Dymytrij Dymykat.

Zhrnutie. Pomenovacie typy pozostávali z jedného až štyroch funkčných členov. Najfrekvencovanejšie boli dvojčlenné typy, ktoré sa často spájali so spoločensko-stavovským určením nositeľa mena. Takže starší jednomenný systém tvorilo viacero desiatok pomenovacích typov. Viaceré z nich pozná dnešná neoficiálna komunikácia v ľudovej reči jednak v bežnom dialógu, a najmä v situácii, keď sa hovorí o známej osobe v jej neprítomnosti. Celkový obraz staršieho systému podstatne upresní podrobnejší výskum dnešných živých mien, a ako sme už spomenuli, štúdium historických matiek so zreteľom na otázku dedičnosti. V staršej jednomennej sústave bolo hierarchicky základným členom v zásade obligátorne nededičné krstné meno (osobitne tre-

ba preskúmať pomenúvanie najnižších spoločenských vrstiev, napr. nevoľníkov), ale postupne vstupuje do hry ako dynamizujúci činiteľ prímeno (protopriezvisko, v Čučkovej dikcii priezviskový názov). Keď sa v istej spoločenskej vrstve a v istej onymickej situácii určujúci funkčný člen (obyčajne je to individuálna charakteristika, *CH*) v niekoľkých generáciách dedí po otcovej (prípadne matkinej) línii, tento potenciálne dedičný člen (+-) sa v danej situácii stáva hierarchicky základným funkčným členom. Úradným ustálením priezviskových názvov – prímen vznikla nová situácia v celom úradnom pomenovaní: konštituoval sa nový dedičný a stabilný funkčný člen – priezvisko, ktorý sa stal vďaka podstatným príznakom [porov. vyššie uvedenú schému „ukrajinské priezvisko (prizvyšče)“] základným funkčným členom a krstné meno sa stalo jeho určujúcim členom. Jednomenná sústava sa zmenila na dvojmennú. Prestavba antroponymického systému sa tým nekončí. Pomenovací systém sa rozdelil na zložku úradnú a neúradnú. Úradný podsystem vymedzujú a ďalej modifikujú pomenovacie normy štátnej administratívy (uplatňujú sa pritom aj ideologické zásahy) a v neoficiálnom komunikatívnom styku ďalej „žije“ staršia pomenovacia sústava. Jej ďalší vývin a utváranie nemožno však odmyslieť od úradného pomenovania. Napr. na Slovensku sa ukázalo, že neúradné pomenúvanie sa jednak opiera o úradnú sústavu, ale sčasti pokračuje vo svojom vlastnom vývine. Túto interakciu treba v zakarpatskoukrajinskom osobnom pomenovaní dôkladne preskúmať.

Možno formulovať zákonitosť: Keď sa premenila jednomenná antroponymická sústava na dvojmennú (prípadne dvojmennú s obligátnym patronymickým členom), staršia neúradná sústava funguje v neoficiálnej komunikácii ďalej, ale vo vzájomnej súvzťažnosti s úradným antroponymickým podsystemom, ktorý určujú normy štátnej administratívy. Nie sú výnimočné situácie, že sa potom stretá napr. živá jednomenná a úradná dvojmenná pomenovacia sústava alebo živá dvojmenná sústava a úradná dvojmenná sústava s obligátnym patronymickým členom. Uvedme príklad z Dagestanu (k r. 1985).

ŽM: K + k^{patr} (syntagmaticky vyjadrený vzťah k otcovi)
Mahomed Hamidan chua (= syn)
 ÚM: P + k + k^{patr}
Aliiev Mahomed Hamidovič.

Podobné problémy bude riešiť porovnávacia antroponomastika.

Literatúra

- BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.) Bratislava : Veda 1996. 256 s. Nem.: Theorie des Eigennamens. (Status, Organisation und Funktionieren der Eigennamen in der gesellschaftlichen Kommunikation.) Hildesheim–Zürich–New York 2001. 207 s.
- BLANÁR, Vincent: Problematika vývinu pomenúvania osôb. In: Studia Academica Slovaca. 30. Prednášky 37. letnej školy slovenského jazyka a literatúry. Ed. Jozef Mlacek. Bratislava : Stimul 2001, s. 59-72.
- BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: Živé mená na strednom Slovensku. I. 1. Designácia osobného mena. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 416 s.; I. 2. Distribúcia obsahových modelov. Martin : Osveta 1983. 647 s.
- ČUČKA, Pavlo: Prizvyšča zakarpatskych ukrajinciv. Istoryko-etymolohičnyj slovnyk. Lviv : Vydavnytvo Svit 2005. XLIII + 703 s.
- RYMUT, Kazimierz: Nazwiska Polaków. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo 1991. 312 s.

SPRÁVY A RECENZIE

Pri sedemdesiatke profesora Ivora Ripku

Keď sme pred desiatimi rokmi jubilantovi Ivorovi Ripkovi pripíjali na ďalšie pracovné úspechy, jeho bibliografia obsahovala okolo 260 položiek,¹ v súčasnosti sa počet jeho prác blíži už k číslu 450. V siedmom desaťročí života teda jeho pracovný elán nielen pretrvával, ako mu to pri šesťdesiatinách v našom časopise (I. Ripka v ňom publikoval viacero príspevkov a v rokoch 1986-1991 bol aj členom jeho redakčnej rady) zaželel Anton Habovštiak, ale ešte vzrástol. V tomto časovom úseku pribudlo do jeho biografie aj niekoľko dôležitých údajov: V roku 1999 získal vedeckú hodnosť doktora filologických vied, o rok nato sa habilitoval na Fakulte humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity a v roku 2002 tam získal aj vedecko-pedagogický stupeň univerzitného profesora.

V krátkosti si pripomenieme curriculum vitae nášho jubilanta. Narodil sa 7. 9. 1937 v Bratislave, po maturite v Poprade študoval v rokoch 1955-1960 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského odbor slovenský jazyk-ruský jazyk a po základnej vojenskej službe nastúpil roku 1962 na študijný pobyt do Ústavu slovenského jazyka SAV, terajšieho Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Tu po internej aspirantúre získal roku 1968 vedeckú hodnosť kandidáta filologických vied, stal sa postupne vedeckým, samostatným vedeckým a napokon vedúcim vedeckým pracovníkom jeho dialektologického oddelenia. Toto oddelenie viedol v rokoch 1973-2005 s prestávkou v rokoch 1995-1999, keď zastával funkciu riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. V polovici deväťdesiatych rokov zároveň prednášal vývin slovenského jazyka a dialektológiu na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského a od roku 1997 je členom Katedry slovenského jazyka a literatúry Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity. Svoje pôsobenie v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV ukončil v jeseni roku 2005.

Už pri predchádzajúcich jubileách Ivora Ripku sa vysoko hodnotil jeho prínos vo výskume slovenských nárečí, osobitne v nárečovej lexikológii a lexikografii – v rokoch 1973-2005 viedol práce na Slovníku slovenských nárečí, pod jeho vedením vznikala koncepcia tohto diela a za jeho prvé dva zväzky (1994, 2006) zodpovedá aj ako vedecký redaktor –, vyzdvihla sa jeho autorská i redakčná

účasť na príprave sedemzväzkového Celokarpatského dialektologického atlasu, ocenili sa jeho úvahy o mieste dialektov v súbore útvarov národného jazyka, ako aj prínos jeho štúdií v oblasti výskumu jazykových kontaktov, priekopnícke práce o jazyku amerických Slovákov, zavŕšené monografiou *Speech of American Slovaks/Jazykové prejavy amerických Slovákov* (Veda 1994; v spoluautorstve s L. B. Hammerovou).² Tu nemožno spomenúť všetky významnejšie práce, ktorými Ivor Ripka v siedmom desaťročí svojho života prispel k rozvoju slovakistiky, slavistiky či k štúdiu problémov jazykových kontaktov a interferencií. Pristávime sa iba pri niektorých z nich.

Krajovú monografiu *Dolnotrenčianske nárečia* (1975. 280 s.), ktorá bola jeho kandidátskou dizertáciou, a na ňu nadväzujúci *Vecný slovník dolnotrenčianskych nárečí* (1981. 338 s.) doplnil o abecedne usporiadaný *Krátky slovník nárečia slovenského dolnotrenčianskeho* (1997. 468 s.). Staršie práce o územnom členení nášho národného jazyka zhodnotil svojimi Poznámkami o klasifikácii slovenských nárečí (*Philologica*, 45, 1997), v štúdií *Severný región západoslovenských nárečí* (*Studia Academica Slovaca*, 28, 1999) poukázal na základné črty menších nárečových celkov patriacich do tohto makroareálu a dva z nich opísal aj v štúdiách *Charakteristika nárečí podjavorinskej oblasti a Nárečie Serede a okolia*, uverejnených vo vlastivedných zborníkoch (*Podjavorina v minulosti a v súčasnosti*, 2001, a *Sered'. Dejiny mesta*, 2002). V príspevku *Slovenské miestne nárečia v súčasnosti* (*Studia Academica Slovaca*, 26, 2000) charakterizoval aktuálnu situáciu na Slovensku z jazykovozemepisného hľadiska.

Viacere Ripkove teoreticko-metodologické práce priamo súvisia so spomínaným Slovníkom slovenských nárečí. V ostatných rokoch to boli štúdie *O niektorých atribútoch nárečovej enantiosémie* (*Slavica Slovaca*, 35, 2000), *Spracívanie územne diferencovaných javov v celonárodnom nárečovom slovníku* (2001), *Koncepcia a realizácia celonárodného nárečového slovníka – ambivalentnosť ich vzťahu* (2003). Výsledkom jeho záujmu o spôsob lexikografického spracovania celonárodnej nárečovej lexiky na inoslovenských pracoviskách bol príspevok *Typy slovenských celonárodných nárečových slovníkov* na 12. medzinárodnom zjazde slavistov v Krakove v roku 1998.³

V uplynulom desaťročí Ivor Ripka neprestal venovať bádateľskú pozornosť ani otázkam nárečovej fraze-

¹ Súpis prác I. Ripku za roky 1963-1986 uvádza Jazykovedný časopis, 1987, roč. 38, s. 179-188, za roky 1987-1996 Jazykovedný časopis, 1997, roč. 48, s. 144-153, za roky 1997-2000 pozri L. Dvonč, Slovenskí jazykovedci. Bratislava: Veda 2003, s. 349-352.

² In: Jazykovedný časopis, 1987, s. 178-179; 1997, s. 141-143; *Kultúra slova*, 1997, s. 295-299; *Slavica Slovaca*, 1987, s. 300-301; 1997, s. 169-170; *Slovenská reč*, 1987, s. 310-312; 1997, 305-309.

³ Pozri *Slovenská reč*, 1998, roč. 63, s. 159-166.

ológie. Hodnotí frazeologizmy podľa ich obsahu a fungovania (*Poznámky o klasifikácii nárečovej frazeológie*, 1997; *Niekoľko úvah o nárečovej frazeológii*, 2002), uvažuje o nich z hľadiska lexikografického spracovania (*Spracovanie frazeológie v celonárodnom nárečovom slovníku*, 1999), eviduje ich obmeny (*Variabilita nárečových frazém*, 2003), sleduje uplatnenie vlastných mien vo frazémach (*Propriá v nárečovej frazeológii*, 2003) či terminologizáciu nárečových obrazných pomenovaní rastlín (*Od frazémy k termínu*, 2005), porovnáva stav v slovenčine a poľštine (*Názvy farieb v slovenských a poľských nárečových prirôvaniach*, 2001).

V monografii *Aspekty slovenskej dialektológie* (2002), rozčlenennej na kapitoly *Jazykový zemepis ako podstata dialektológie*, *Lexikológia nárečovej lexikografie* a *Príspevky k teórii socioterénnych bádání*, syntetizoval poznatky, ku ktorým neraz – tak ako v úvahe *Musí slovenská sociolingvistika objavovať Ameriku?* (2004) – upozornil, že slovenská sociolingvistika nevyužíva teoreticko-metodologické zásady heuristiky, ktoré počas dlhoročných terénnych výskumov vypracovala slovenská dialektológia.

Ani po vyjdení monografie *Speech of American Slovaks/Jazykové prejavy amerických Slovákov* (1994; spoluautorka L. B. Hammerová) sa I. Ripka neprestal zaujímať o otázky jazyka potomkov slovenských prisťahovalcov do Ameriky. Z rozmanitých aspektov ich ďalej analyzuje v štúdiách *Strata historickej komunikačnej základne v nárečových prejavoch amerických Slovákov* (1997), *Osudy slovenskej etnicity a jazyka v USA* (2001), *Niektoré špecifiká jazykových prejavov amerických Slovákov* (2003), *Atrofické zmeny v komunikácii amerických Slovákov* (2004), *Poznámky o jazyku slovenskej tlače v USA na konci 19. storočia* (2005).

Problematicku jazykových kontaktov a interferencií skúmal I. Ripka aj v širších dimenziách.⁴ Veľa podnetov v tomto smere mu poskytla autorská i redakčná účasť

na medzinárodnom výskumnom projekte *Celokarpatský dialektologický atlas* (*Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas*). Ako člen Komisie pre jazykové kontakty pri Medzinárodnom komitete slavistov (od roku 1976) bol spoluautorom jeho koncepcie aj členom jeho redakčného kolégia, autorsky sa podieľal na vypracovaní máp aj komentárov a bol vedeckým redaktorom jeho 5. zväzku (vyšiel v Bratislave v roku 1997). Vydaním 7. zväzku (Belehrad–Nový Sad, 2003) sa toto impozantné dielo dokončilo. Jeho význam pre ďalšie jazykovozemepisne orientované bádania zhodnotil I. Ripka v príspevku *Celokarpatský dialektologický atlas – prameň štúdia jazykových kontaktov a interferencií* (Studia Slavica Hungarica, 2003).

V minulom desaťročí sa náš jubilant vyslovoval aj k otázkam spisovného jazyka, jazykovej kultúry i jazykovej politiky, ku vzťahu jazyka a tradície pri formovaní národnej a kultúrnej identity, a to tak na vedeckých fórach, napr. v konferenčných príspevkoch *Korene pádového synkretizmu v mäkkých ženských substantívach*, *Revízia Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1931*, *Postoje komunikantov k súčasným defektivizačným tendenciám*, *Jazyk, kultúra, identita a fenomén tradície*,⁵ ako aj v publikáciách určených širšej kultúrnej verejnosti i v prostriedkoch masovej komunikácie, ako napr. v zborníku Katedry kultúrológie FF UK Acta Culturologica (*Úloha jazyka pri formovaní národnej a kultúrnej identity zahraničných Slovákov*, 1998), v periodiku *Človek a spoločnosť* (*Jazykové práva národnostných menšín na Slovensku*, 2000), v Novom slove bez rešpektu, v Slovenskom rozhlasu a inde.

Z Ripkovej bibliografie uplynulého desaťročia nemožno nespomenúť fundované recenzie prác V. Blanára, J. Mistríka, R. Krajčoviča a P. Žiga či jubilejné medailóny a nekrológy, v ktorých zasvätené zhodnotil vedecké dielo viacerých domácich i zahraničných lingvistov. Jeho trvalý záujem o encyklopedický tvorbu dokumentuje nielen trvalá konzultačná spolupráca na príprave Encyclopaedie Beliany, lež aj jeho najnovšia 144-stranová publikácia *Zemepisné názvy, obyvateľské mená*, ktorú vydalo Ottovo nakladateľstvo v sérii Ottov slovník (2007). Vysokoškolskú učebnicu *Základy slovenskej lexikológie* (2003; 2. vyd. 2004) pripravil v spoluautorstve s M. Imrichovou a s ňou i J. Skladanou vydal Príručku slovenského pravopisu pre školy a prax (2005).

Pri hodnotení činnosti I. Ripku za uplynulé decénium sa treba pristaviť aj pri jeho podiele na organizácii života slovenskej jazykovedy. V rokoch 1999–2004 zastával funkciu predsedu Vedeckého kolégia pre vedy o jazyku, literatúru a umenie, od r. 1997 je podpredsedom spoločnej odborovej komisie pre doktorandské štúdium vo vednom odbore slovenský jazyk. V rokoch 1997–2000 bol hlavným redaktorom časopisu *Slovenská reč* a do roku 2005 členom jeho redakčnej rady, do toho istého roku pôsobil aj v redakcii Jazykovedného časopisu, od r. 2002 je členom redakčnej rady ročne vychádzajúceho zborníka Katedry

⁴ Porovnaj: *Slowakisch – Deutsch*. In: Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. 2. zv. Ed. H. Goebel et al. Berlin – New York: Walter de Gruyter 1997, s. 1685–1691 (spoluautorka M. Pápsonová); *Slowakisch – Tschechisch*. Ibid., s. 1702–1707; *Odras slovensko-nemeckých kontaktov v nárečovej lexike* (Philologica. 49. 1998, s. 41–49); *Odras slovensko-chorvátskych jazykových kontaktov v nárečiach okolia Bratislavy*. In: Hrvatski dijalektološki zbornik. 12. Ed. M. Moguš. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti 2003, s. 63–68; *Jazykové kontakty a interferencie z aspektu dialektológie*. In: Život slova v dejinách a jazykových vzťahoch. Na sedemdesiatiny profesora Jána Doruľu. Ed. Peter Žeňuch. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2003, s. 61–67.

⁵ Pozri v zborníkoch *Človek a jeho jazyk*. 1. Na počesť profesora Jána Horeckého, 2000; *Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku*, 2003; *Slovenská reč 1932–2002*. (Vedecká konferencia. Bibliografia), 2003; *Jazyk a komunikácia v súvislostiach*, 2005.

slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity *Slovo o slove*. Pri formovaní úrovne slovenskej jazykovedy má Ivor Ripka zásluhy aj ako školiteľ aspirantov a doktorandov. V rokoch 1996-1999 bol podpredsedom Ústrednej jazykovej rady a následne do roku 2006 jej členom.

Nášmu jubilantovi s úprimným žičením dobrého zdravia posielame aj želanie, aby jeho budúce roky boli rovnako plodné ako práve dovŕšené siedme desaťročie života.

Adriana Ferenčíková

K nedožitým 80 rokom Jána Svetlíka

Začiatkom decembra minulého roku nás navždy opustil prof. PhDr. Ján Svetlík, Csc. V máji tohto roku by bol oslávil svoje 80. narodeniny. Rusistická obec prišla o vzácného kolegu, ktorý bol po celý život oddaný svojej pedagogickej a vedeckej práci. Ján Svetlík sa narodil 14. 5. 1927 vo Zvolenskej Slatine. Po ukončení gymnázia vo Zvolene študoval v rokoch 1946-1950 na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave odbor ruština - francúzština. Od roku 1952 až do svojho odchodu do dôchodku v roku 1992 pracoval na Katedre ruského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave ako odborný asistent, docent, prodekan fakulty (1959-1960, 1969-1970), vedúci katedry (1971-1977) a člen viacerých odborných komisií.

Ján Svetlík bol účastníkom Slovenského národného povstania a dlhoročným členom Zväzu protifašistických bojovníkov. Po odchode do dôchodku našiel svoje uplatnenie v aktívnom oživovaní odkazu tejto historickej udalosti.

V posledných rokoch svojho života pôsobil na Katedre ruského jazyka FiF UK v Bratislave ako externý profesor.

Ján Svetlík nadviazal na tradíciu konfrontačnej metódy vo výskume jazyka, ktorej zakladateľom na pôde katedry ruského jazyka a literatúry bol jeho učiteľ profesor Isačenko. V centre vedeckého záujmu Jána Svetlíka bola gramatika ruštiny, najmä ruská syntax v konfrontácii so slovenskou, o čom svedčí aj jeho štátna práca *Neosobné vety v ruštine*, ďalej dizertačná práca *Doplňok ako vedľajší člen v ruštine a slovenčine* a množstvo štúdií, predovšetkým však jeho monografické dielo *Ruskij sintaksis v sopolstavlenii s slovackim* (1966), prepracované v roku 1970 na *Sintaksis ruskogo jazyka v sopolstavlenii so slovackim*. Hodnota tejto vysokoškolskej učebnice, ktorá vyšla v niekoľkých vydaniach, spočíva hlavne v komplexnom opise syntaktických javov, hĺbkovej analýze predikačného jadra jednoduchej vety a v systematizácii štruktúrnych typov vetych konštrukcií v ruštine v porovnaní so slovenčinou.

Ján Svetlík vychoval desiatky aspirantov, vybudoval pedagogickú a vedeckú platformu na katedre ruského jazyka a literatúry na niekoľko desaťročí. Ako vedecký školiteľ (od r. 1963) veľkoryso poskytoval svojim aspirantom priestor na odhaľovanie vlastných teoretických východísk vedomý si faktu, že nijaká teória o jazyku nemôže byť zárukou absolútneho poznania.

Ako vysokoškolský pedagóg sa zapísal do pamäti mnohých generácií študentov najmä vďaka svojmu priateľskému a ľudskému prístupu.

Celoživotná činnosť pedagogická a vedecká práca, ktorá je zdrojom inšpirácie pre nastupujúce generácie, právom zaraďuje Jána Svetlíka na čestné miesto medzi významnými osobnosťami našej rusistiky.

Zuzana Hossziúová

Dve júlové cyrilo-metodské podujatia v Nitre

Pred sviatkom sv. slovanských vierozvestov Cyrila a Metoda sa v Nitre uskutočnili dve podujatia spojené s ich pôsobením na našom území, ich odkazom a dedičstvom. Medzinárodné vedecké sympóziu *Duchovné, intelektuálne a politické pozadie cyrilo-metodskej misie pred jej príchodom na Veľkú Moravu* sa konalo v pondelok 2. júla 2007. Organizátorom bol Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda pri Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. V priestoroch veľkej auly Filozofickej fakulty na Hodžovej ul. 1 odznelo 15 referátov účastníkov z piatich krajín. Sympóziu otvorila dekanka Filozofickej fakulty Zdenka Gadušová, ktorá v úvodnom slove predstavila činnosť fakulty. Po nej pozdravil prítomných zástupca primátora mesta Nitra.

Prvý referát predniesol Jozef Michalov, riaditeľ Ústavu pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda na tému *Duchovná a vzdelanostná príprava solúnskych bratov na misiu na Veľkej Morave a metódy práce na misii*. Vo svojom príspevku sa venoval byzantskému vzdelávaciemu systému a školám v Konštantinopole a tiež konceptu múdrosti v byzantskej teológii. Poukázal na to, že Konštantín a Metod nepatrili k študium, ale k maloazijskému mnišstvu. *Filozofické a spoločenské predpoklady účinkovania konštantínopolskej univerzity v časoch Cyrila a Metoda* rozoberal vo svojom príspevku Aleksandar M. Petrović zo Srbska. Venoval sa jednotlivým osobnostiam konštantínopolskej univerzity Magnaury a filozofickým smerom a ideám, ktoré vznikli a prevládali na tejto škole. Osobitnú pozornosť venoval filozofovi Michaelovi Psellovi. *Predcyrilometodské misie na území Moravy a Slovenska z pohľadu historiografie* boli objektom záujmu Petra Ivaníča. Prvými kresťanmi na našom území boli síce rímski vojaci, ale reálne o pokresťančovaní možno hovoriť až od začiatku 9. storočia. Po zániku avarského kaganátu sa začala vyvíjať systematická misijná činnosť riadená z Pasova, Salzburgu a Akvileje. Archeologické nálezy poukazujú aj na byzantské vplyvy, ktoré prichádzali zrejme hlavne z adriatickej časti Byzancie.

Piotr Boroń z Poľska v svojom príspevku nazvanom *Iroszkockie próby chrystianizacji Slowian – fakty źródłowe i mity historiografii* hodnotil iroškótske misie medzi Slovanmi. Poukázal na veľmi rozdielne hodnotenia ich pôsobenia bádateľmi, a to od glorifikácie až po úplnú negáciu. Upozornil aj na fakt, že iroškótsky pôvod nie je vždy ľahké preukázať, často sa dá usúdiť len podľa mien mníchov. Spomenul tiež prípad, keď tvar *scavorum* niekto mylne prepísal ako *scotorum*, čo viedlo k vzniku tradície o škótskom kláštore. V príspevku rozoberal aj ir-

ske rukopisy v Poľsku, poukázal na ich pôvod a na správy o Slovanoch v životoch sv. Kolumbána a sv. Amada. Martin Hurbanič sa v príspevku *Od teórie k praktickému misionárstvu* venoval misionárskemu pôsobeniu patriarchu Fótia. Dôležitým podnetom pre misijnú aktivitu Byzancie bol útok Rusov na Konštantinopol v r. 860, čo viedlo Fótia k snahám tento národ christianizovať. I tak sa však v dobových dokumentoch hovorí najmä o dôležitosti obrátenia heretikov. M. Hurbanič poukázal aj na fakt, že o veľkomoravskej misii sa v dobových byzantských prameňoch nič nehovorí, čo by nasvedčovalo, že táto misia mala z pohľadu Byzancie viac politický než christianizačný charakter.

Byzantská misia Konštantína a Metoda vo svetle českej a slovenskej historiografie bola téma príspevku Beáty Pintérovej. Poukázala na rôzne historiografické prístupy a interpretácie cyrilo-metodskej misie v závislosti od politickej situácie doby, počnúc tzv. nacionalistickou historiografiou (F. Palacký, F. V. Sasinek) až po historiografiu sovietskeho typu. *Kritériá určovania obradovej príslušnosti cyrilo-metodskej misie na Veľkej Morave* rozoberal Walerian Bugel z Olomouca. Poukázal na rôznice sa názory bádateľov, ktoré sú zväčša silno podmienené ich cirkevnou a kultúrnou príslušnosťou. Postupne sa venoval viacerým významným bádateľom prevažne českého a slovenského pôvodu a ich názorom na obradovú príslušnosť byzantskej misie. Zložitosť celej otázky si pri riešení vyžaduje komplexný prístup; zohľadniť treba fakty historické, teologické, lingvistické, cirkevnoprávne, literárnovedné, archeologické... a zároveň sa treba oslobodiť od projektovania súčasnej podoby jednotlivých obradov i vzťahov medzi východnými a západnými kresťanmi do 9. storočia.

V skúmaní danej problematiky pokračoval aj príspevok Andreja Škovieru *Liturgia cyrilo-metodskej misie na Veľkej Morave*. V prvej časti poukázal na stav byzantského obradu v 9. storočí, ktorý mal dve rozličné formy – mnišku a *asmatiki akoluthia* (doslova *piesňový poriadok*). V druhej časti sa venoval otázke, aký obrad používali členovia byzantskej misie na Veľkej Morave, resp. ktorú formu byzantského obradu uprednostňovali. Tretia časť referátu bola venovaná liturgii sv. Petra a jej možnému vzťahu k cyrilo-metodskej misii; na základe analýzy dostupných slovanských textov sa tento vzťah javí ako nepreukázateľný. Martin Vančo v príspevku *Plakety z Bojnej a byzantská imperiálna ikonografia* predstavil zaujímavý pohľad na tento vzácný archeologický nález. Na základe ikonografickej analýzy ukázal, že ide pravdepodobne o vyobrazenia anjelov rôznych stavov, ako ich opisuje (Pseudo) Dionýz Areopagita a homílie Gregora Naziánskeho. Nápisy na plaketách sú natoľko zlomkovité, že sa nedá jednoznačne preukázať, či sú písané latinskou alebo gréckou grafikou. M. Vančo tiež vyslovil domnienku, že nález súvisí s byzantskou imperiálnou ikonografiou (a nie s karolínskymi či civildalskými plaketami) a s prítomnosťou cyrilo-metodskej misie na našom území. Posledný príspevok pred obedaňšou prestávkou *Knižnica a archív kláštora Chilandar na Svätej hore Athos* predniesol Bojan Radovanović, ktorý mal možnosť skúmať fondy knižnice tohto kláštora. V roku 1896 vydal mních Sáva Chilandarec v Česku katalóg kláštornej knižnice, v ktorej je množstvo mimoriadne cenných rukopisov. Slovanský

text liturgie sv. Petra, ktorého rukopis sa tu nachádza, mohol vzniknúť azda aj vďaka skutočnosti, že Srbi v začiatkoch svojej štátnosti oscilovali medzi byzantským a latinským obradom.

Popoludňajšia časť sympózia sa začala príspevkom Martina Hetényiho *K niektorým aspektom politického pozadia cyrilo-metodskej misie na Veľkej Morave*. Knieža Rastislav využil po r. 858 spor medzi Karolom a Luďovítom Nemcom, aby sa zbavil vplyvu franskej cirkvi. O cirkevnej jurisdikcii Veľkej Moravy nebolo definitívne rozhodnuté, a tak mohol hľadať pomoc v Byzancii, ktorá pre neho nepredstavovala bezprostrednú hrozbu straty samostatnosti. Macedónska bádateľka Maja Jakimovska-Tošićová sa v svojom príspevku *Some notes about the older service of St. Cyrill* venovala staršej službe sv. Cyrilovi, ktorá sa zachovala v rukopisnej minei z 15.-16. storočia uchovávanej v Národnej knižnici v Sofii. Podľa mienky bádateľov vznikol text služby skoro po smrti sv. Cyrila, hypotetické autorstvo Klimenta Ochridského sa nepodarilo preukázať. Pavol Koprda analyzoval Rastislavovu vetu zo Života Metodovho „Ne imamy, iže by ny nastavily na istinu, razumь sьkazaly,“ pričom dospel k záveru, že *razumь* je ekvivalentom gréckeho *logos* a latinského *ratio*; ide o spôsob, akým sa uplatňuje zákonná moc. Vývinom byzantského práva sa zaoberal príspevok Marka Meška *Byzantský právny systém v 9. storočí – fungovanie byzantského právneho systému v časoch Konštantína a Metoda*, ktorý pre neprítomnosť autora prečítal jeho kolega M. Hurbanič. Poukázal na byzantské vnímanie, ktoré spája právo s božským zjavením a zákonom a tiež na vzťah veľkomoravských zákoníkov k byzantskému právu. V poslednom príspevku sa Terézia Horváthová venovala systému kanonického práva v byzantskej cirkvi a zákonodarnej činnosti arcibiskupa Metoda v súvislosti so snahami o utvorenie vlastnej cirkevnej organizácie na Veľkej Morave. V programe sympózia bolo viacerou ďalších zaujímavých príspevkov, ktoré, žiaľ, pre absenciu referentov neodzneli. V predpoludňajšej i popoludňajšej časti odznelo viacerou zaujímavých diskusných príspevkov, odborné diskusie pokračovali aj cez prestávky.

Na druhý deň, v utorok 3. júla 2007, sa v Sieni Konštantína Filozofa na rektoráte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia *Poznávanie kultúrneho dedičstva sv. Cyrila a Metoda*. Jej organizátormi boli Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda pri Filozofickej fakulte UKF a Rímskokatolícky biskupský úrad v Nitre. Podujatie otvoril rektor univerzity Libor Vožár. Po ňom prehovoril Mons. Viliam Juddák, nitriansky diecézny biskup. Vyzdvihol najmä misijnú aktivitu svätých solúnskych bratov, ktorí svojimi ekumenickými postojmi predbehli II. vatikánsky koncil a boli preň v mnohom inšpiráciou. Prítomných pozdravila aj zástupkyňa ministerstva školstva a primátor mesta Jozef Dvonč.

Prvý príspevok predniesol Peter Žeňuch, ktorý predstavil koncepciu a náplň vedeckovýskumnej aktivity Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV. Osobitne sa zamerl na výskum písomných pamiatok byzantského obradu, ktorý by mal vyústiť do zostavenia a sprístupnenia rozsiahlej databázy pamiatok náležiacich k cyrilo-metodskému dedičstvu. Predstavil už dosiahnuté výsledky v tejto

oblasti a poukázal na nevyhnutnosť zbaviť sa určitých vžitých stereotypov. *Najstaršie archeologické doklady kresťanstva a sakrálnych architektúr na Slovensku* predstavil Alexander Ruttka y. Poukázal na rôzne architektonické a kultúrne vplyvy (akvilejský, dalmátsky, byzantský...) a ich prelínanie v archeologických nálezoch na Slovensku od najstarších čias až po vrcholný stredovek. Vyslovil domnienku, že pixida z Čiernych Kľačian mohla byť súčasťou cisárskeho daru, ktorý na Veľkú Moravu priniesli Cyril a Metod pri svojej misii. Príspevok Anny Masarikovej a Júlie Ivanovičovej bol zameraný na pramené informácie o učiteľskom pôsobení Konštantína-Cyrila a na začlenenie cyrilo-metodskej tematiky do viacerých sfér pedagogického procesu (hudobná a výtvarná výchova, dejepis, literatúra...).

Nasledovali dva hodnotné príspevky hostí z Cyrilo-metodského výskumného centra v Sofii. Desislava Najdenova v príspevku *Cyrillo-Methodian Juridical Heritage in Medieval Bulgaria* podrobila textologickej a lingvistickej analýze slovanský preklad Nomokánonu, Zákon sudný ľuďom a Anonymnú homíliu (v Glagolita Clozianus). Venovala sa otázke ich autorstva a miesta vzniku, rozšírenia na bulharskom území v stredoveku a ich politickému a ideologickému významu pre bulharských panovníkov. Poukázala tiež na blízkosť Metodovho prekladu Nomokánonu a niektorých neskorších právnych zbierok (kormčije knigi). Slavia Bärlieva v príspevku *The Cyrillo-Methodian Tradition in the Latin Hagiographic Literature. Recent Research Topics* predstavila najprv latinské cyrilo-metodské pramene, spomenula napríklad preklady tzv. Italskej legendy do ľudových jazykov ešte v stredoveku. Najnovším príspevkom do korpusu latinských cyrilo-metodských prameňov je kronika benediktínskeho kláštora San Clemente di Casauria v strednom Taliansku z konca 12. storočia. Obsahuje aj básnickú skladbu, ktorej časť je venovaná sv. Cyrilovi. Poéma je oslavou založenia kláštora a priniesenia ostatkov sv. Klementa Rímskeho. Práve v súvislosti s relikviami sv. Klementa sa spomína aj Konštantín s ojedinelým prívlastkom *sophista*. Je to doposiaľ jediný známy latinský poetický text venovaný slovanským apoštolom. *Výklad a preklad alebo nad osobitnou obraznosťou Proglasu* bola téma príspevku Viliama Turčáného, v ktorom referoval o príprave nového prekladu a o snahe čo najvernejšie zachovať aj rytmické členenie originálu. Proglas používa jambické sylabické trimetre a tento typ verša používal v svojich dielach aj sv. Gregor Naziansky, veľký vzor sv. Cyrila. Poukázal aj na zaujímavú symboliku hlaholských grafém vo veršoch, ktoré odkazujú na základné pravdy kresťanskej viery. Teológii sv. Cyrila sa v svojom referáte venoval Štefan Vragaš. Poukázal na jeho výnimočné vzdelanie, ktoré ho priam predurčovalo na rozličné náboženské dišputy. Tie referent v príspevku aj podrobnejšie analyzoval, pričom podotkol, že napriek mnohým polemikám tej doby bola tolerancia jednou z charakteristických črt Cyrilových myslenia. *Kontinuita diela sv. Cyrila a Metoda v chorvátskom glagolaštv* bola téma príspevku Petra Sedláka, v ktorom predstavil štyri teórie o vzniku hlaholiky a glagolaštv a tiež závery splitských synod, ktoré používanie hlaholiky a ľudového jazyka v bohoslužbách striedavo tolerovali alebo zakazovali. Prezentoval aj historický prierez zápasu o udržanie

tejto tradície až do moderných čias. V príspevku *Tradícia a dedičstvo kultu sv. Cyrila a Metoda v Košickej diecéze* sa Peter Zubko zaoberal pestovaním tejto tradície v diecéze od jej erigovania až po súčasnosť. Pozornosť venoval najmä sláveniu sviatku sv. Cyrila a Metoda, chrámom zasväteným týmto svätcom i kultu sv. Klementa Rímskeho. V multietnickej Košickej diecéze boli nositeľmi týchto tradícií Slováci.

Cyrilometodské dedičstvo v dielach J. Papánka, J. Sklenára a J. Fándliho analyzovala Martina Boháčiková. J. Papánek bol prvý autor, ktorý cyrilo-metodskú a veľkomoravskú tradíciu prísúdil Slovákom a prvý zostavil kompletne dejiny Slovákov. J. Sklenár kládol dôraz najmä na veľkomoravskú tradíciu; cyrilo-metodskú tradíciu nepokladal za takú dôležitú. J. Fándli vychádzal najmä z J. Papánka. *První velehradský ujinní sjezd v roce 1907 a rozvoj cyrilometodské tradice v jeho duchu – tvůrci a dědicové* boli predmetom záujmu Pavla Ambrosa z Olomouca. Impulzom oživovania cyrilo-metodskej tradície na Velehrade a jeho okolí bol miléniový rok 1863. Z neho potom vzišla iniciatíva usporadúvania zjazdov s cieľom vzájomného spoznávania kresťanského Východu a Západu a hľadania stratenej jednoty. *Zostavovanie nového hlaholského slovníka* priblížil v svojom referáte Martin Slaninka. Cieľom tohto diela je vzbudiť záujem o staroslovenské pamiatky a zároveň vyhnúť sa niektorým nepresnostiam, ktoré môže spôsobiť prepis lexém zapísaných hlaholikou do cyriliky. *Miesto cyrilometodského motívu v mincovej, bankovkovej a medailárskej tvorbe na Slovensku* bola téma príspevku Marcela Pecníka, ktorú predstavil formou obrazovej prezentácie na veľkoplošných obrazovkách. Nasledovali dva dlhšie diskusné príspevky. V prvom M. Babčanová poukázala na zložitosť prekladov termínov s koreňmi *slovan-, sloven-, slovien-* do angličtiny a Cyril Diatka sa zamýšľal nad duchovnými tradíciami Európy. Poukázal na skutočnosť, že dejinám Byzancie sa v našich školách venuje veľmi málo pozornosti, hoci jej vyše tisícročný vplyv na dejiny Európy bol mimoriadny. Nasledovala záverečná diskusia a spoločenské posedenie.

Andrej Škoviera

Novo o Antonovi Bernolákov

BLANÁR, V.: Nový pohľad do autorskej dielne Antona Bernoláka. Martin : Matica slovenská 2006. 77 s.

Do bohatej odbornej literatúry o Antonovi Bernolákov, prvom kodifikátorovi spisovnej slovenčiny, pribudla monografická štúdia od popredného slovenského jazykovedca profesora PhDr. Vincenta Blanára, DrSc. Práca sa volá *Nový pohľad do autorskej dielne Antona Bernoláka* a vyšla zásluhou Matice slovenskej v Martine. Podnadpis *Kapitoly z dejín gramatického a lexikálneho opisu slovenčiny* naznačuje, že jadrom tejto nevelkej knižky sú témy z gramatiky a zo slovnej zásoby slovenčiny, tak ako sa odzrkadľujú v Bernolákovom prvom kodifikačnom spracovaní slovenčiny v jeho košatom jazykovednom diele. Tieto témy sú rozvrhnuté do

piatich kapitol, v ktorých sa autor venuje samostatne rozboru Bernolákovkej Ortografie, gramatických spisov vo vzťahu k iným dobovým gramatikám, slovo tvorby a opisu slovných zásob v Bernolákovom vrcholnom diele *Slowár slowenski, česko-latínsko-nemecko-uherski*.

Nový pohľad na Bernolákovu diela, najmä na využívanie cudzích odborných prameňov, na jeho metodický postup a na prácu s vlastným výkladovým textom a s ilustračnými príkladmi, autori vo úvodnej poznatke, ktoré na začiatku 90. rokov 20. storočia uverejnil nemecký slavista Helmut Keipert. Ukázal, že v rámci tereziánskej školskej reformy v rakúskej monarchii mala významnú úlohu príručka *Verbesserte Anleitung zur deutschen Sprachlehre* z roku 1779 a jej latinské spracovanie, ktoré roku 1786 uverejnil F. A. Schögl pod názvom *Grammatica Germanica*. Tieto príručky v mnohonárodnej monarchii platili ako vzorové aj pri vypracúvaní učebníc nemeckých národov. H. Keipert ukazuje, že do okruhu tereziánskych školských učebníc patrili aj Bernolákovy spisy Ortografia z roku 1787 a Slovenská gramatika z roku 1790 a že Bernolákov Slovenská gramatika sa opiera práve o Schöglu latinskú verziu Nemeckej gramatiky. Tieto poznatky sa v slovenskej jazykovednej literatúre donedávna nebrali do úvahy. Práve s opretím o Keipertove zistenia a analýzy V. Blanár na základe minucióznej filologického rozboru ukazuje, v ktorých častiach je Bernolákov vedecký text pokračovaním dielice spomínanej latinsky písanej Nemeckej gramatiky, v ktorých častiach vychádza skôr z domácej jazykovednej tradície (najmä z Doležalovej práce *Grammatica Slavico-Bohemica* z roku 1746 a zo staršieho diela V. J. Rosu *Čechečnost seu Grammatica Linguae Bohemicae* z roku 1672), prípadne z ďalších prameňov a napokon ktoré časti možno pokladať za originálny Bernolákov prínos.

V. Blanár na základe dôkladného textového rozboru predovšetkým nemohol potvrdiť staršie názory o Bernolákovom preberaní a prepisovaní z cudzích prameňov. Vychádza z predpokladu, že A. Bernolák pri koncipovaní svojich latinsky písaných vedeckých textov bol nútený neprestajne porovnávať viaceré jazykové systémy; podľa jeho vlastných slov „primárny jazyk «panónskych Slovákov» sa v celej kodifikačnej práci A. Bernoláka dostáva do konfrontačného vzťahu s češtinou na Slovensku, sekundárne konfrontačné jazyky tvorila nemčina, latinčina, sčasti maďarčina“ (s. 21). Výsledkom je zložitý text, v ktorom sú zreteľné stopy cudzích prameňov, ale aj výrazný vklad autora, ktorý poznatky z viacerých prameňov zjednotil do výsledného tvaru a všetky svoje postupy podriadil hlavnému cieľu – skoncipovaniu kodifikačných spisov o slovenskom spisovnom jazyku založenom na kultúrnom jazyku západoslovenského typu, v ktorom však boli zreteľne zastúpené aj prvky kultúrnej strednej slovenčiny. Tým sa A. Bernolákovi a jeho družine podarilo dosiahnuť to, že sa slovenčina ako samostatný jazyk zaradila medzi ostatné slovanské jazyky (napríklad v klasifikácii Josefa Dobrovského, zakladateľa slavistiky).

Pravdaže, opretie sa o hodnoverné odborné pramene neznačí iba väčšiu alebo menšiu závislosť A. Bernoláka od cudzích vzorov, lež je predovšetkým dokladom schopnosti a pripravenosti tohto mladého slovenského filológa integrovať do svojich jazykovedných výkladov najnovšie

jazykovedné aj filozofické poznatky svojej ideovo-filozoficky aj politicky prelomovej doby. Ako to na základe všestrannej analýzy dosvedčuje V. Blanár na s. 23 svojej práce, „mladý Bernolák... pristupoval k cudzím prameňom tvorivo a celkovo dobre postihol vtedajší vzdelanec-ký úzus.“

Ako sme už naznačili, okrem Ortografie, Slovenskej gramatiky a Etymológie ako hlavných kodifikačných spisov, vydaných na konci 18. storočia, V. Blanár venuje veľkú pozornosť aj rozsahovo najväčšiemu Bernolákovmu dielu – spomínanému Slováru, ktorý tlačou vyšiel až po autorovej smrti v rokoch 1825-1827. V tejto kapitole práce sa autor ukazuje ako znamenitý lexikológ, ktorý na vybratej vzorke hesiel z dosiaľ u nás neprekonaného Bernolákovho slovníkového diela jemnou semaziologickou analýzou podáva svedectvo o Bernolákovej filologickej akribii, širke rozľahu aj neobyčajnej pracovitosti. Údaje o významovej štruktúre hesiel vybratých z Bernolákovho slovníka porovnáva so spracovaním daných slov v čerstvo vydanom Historickom slovníku slovenského jazyka, ako aj v staršom Slovníku slovenského jazyka a popri základnej zhode vo výslednom spracovaní slov zisťuje aj rozdiely vo významovej štruktúre hesiel medzi týmito slovníkovými dielami; pozoruhodné sú najmä tie zistenia, podľa ktorých sa A. Bernolák ukazuje ako lexikograf, ktorý vcelku dobre vystihol aj zložitejšiu významovú stavbu skúmaných pomenovaní. V. Blanár svoje poznatky predstavuje aj v schémach, tabuľkách a štatistických údajoch, čo len zvyšuje presvedčivosť aj exaktnosť jeho postupu a predkladaných výsledkov.

Blanárovo dielo napriek tomu, že je venované už „tradičnej“ téme slovenskej a slovanskej jazykovedy, je bohaté na nové poznatky a postupy a získané výsledky predstavuje z hľadiska súčasnej funkčno-štruktúrálnej jazykovedy, pričom plne rešpektuje dobovú zaradenosť Bernolákových jazykovedných a ideových východísk, postupov aj pracovných výsledkov. Je to naozaj nový pohľad na tvorcu prvého kodifikovaného slovenského spisovného jazyka, ktorý významne obohacuje naše poznanie a spresňuje aj koriguje viaceré doterajšie poznatky staršej i súčasnej slovenskej aj slovanskej jazykovedy (vrátane záverov spomínaného iniciátora týchto analýz H. Keiperta). Vďaka zaň patrí predovšetkým erudovanému autorovi, ale aj Matici slovenskej za pohotovú sprístupnenie jeho cenných pracovných výsledkov (aj) v podobe peknej a dôstojnej knižnej publikácie.

Ján Kačala

Cenná slavistická bibliografia Jiřího Polívku Jiří Polívka (1858-1953). Bibliografická príloha Národní revue č. 20. Sest. Viera Gašpariková. Strážnice : Národní ústav lidové kultury 2006. 64 s.

Slavista Jiří Polívka zasiahol svojím dielom do viacerých vedeckých oblastí – do slovanskej jazykovedy, národopisu a etnológie, literárnej histórie, kultúrnych dejín

a položil aj základy českej literárnej komparatistiky 20. storočia, pre ktorú je charakteristické štúdium vzťahov umelého písomníctva a folklóru spolu s výskumom slovanských literatúr v stredo európskom kontexte. J. Polívka mal povest' svedomit'ho zberateľa slovesných motívov neúnavne vykonávajúceho systemizáciu a triedenie pozitivistickú látkovú, bol však aj uznávaným slavistom európskej úrovne, ktorý metodologicky využíval moderné vedecké smery (ruský formalizmus alebo pražský štrukturalizmus), akými sa inšpiroval jeho najznámejší žiak Frank Wollman.

K prekonaniu tradovaných názorov v česko-slovenskej literárnovednej historiografii môže prispieť aj nová personálna bibliografia *Jiří Polívka (1858-1933)*, ktorú zostavila známa slovenská literárnovedná folkloristka Viera Gašparíková, pokladaná za poprednú odborníčku v oblasti porovnávacieho štúdia ľudovej prózy. Editorka nadviazala na predchádzajúce bibliografické súpisy od Jiřího Horáka uverejnené v Sborníku prací věnovaných prof. dr. Jiřímu Polívkovi k 60. narodeninám (1918) a z Národopisného věstníka československého z roku 1928. Ako vyplýva z uvedenej chronológie, od poslednej bibliografie uplynulo takmer osemdesiat rokov, preto veľa záznamov v súčasnom vydaní (bibliografia prináša 1055 položiek) bolo novo zistených, čo treba osobitne vyzdvihnúť. Kompozičná štruktúra Polívkovej bibliografie je rozdelená na osem tematických oddielov (*Historiografie, Jazykoveda a filológia, Dejiny slovanských literatúr, Ľudová kultúra, Ľudová slovesnosť, Ľudová próza – porovnávacie štúdium, Úvodné štúdie a kriticko-porovnávacie komentáre k ediciám Ľudovej prózy a Štúdie a príležitostné články o J. Polívkovi*), ktoré sa uvádzajú chronologicky a vnútorne sa ďalej členia podľa oblastí bádateľovho vedeckého záujmu. Editorka, vychádzajúca z úzu Bibliografických príloh Národopisnej revue, uviedla Polívkov súpis krátkym štruktúrovaným životopisom, ktorý sa nachádza aj v nemeckom preklade a ktorý prehľadne a v skratke poskytuje základné bio-bibliografické údaje o autorovi. Výstižná je tu charakteristika Polívku ako „kritického stúpenca migračnej teórie“ (s. 3). Napr. v Polívkovej recenzii formalistickej štúdie V. Šklovského *Sviaz príjmov siužetosloženiia s obščimi príjomami stila* z roku 1923 sa objavili výhrady proti mechanicky aplikovanému migracionizmu; Polívka tvrdil, že pri látkovej výmene motívov treba vziať do úvahy aj ich funkciu a spôsob spájania v antropologickom kontexte. Nahradil tak izolované štúdium interdisciplinárnym výskumom sujetovej výstavby a porovnávacím skúmaním úvodných a záverečných formúl v slovanských, najmä v ruských rozprávkach. Podľa neho rozhoduje popri etnicko-jazykových súvislostiach aj príslušnosť ku kultúrno-geografickému okruhu.

Bibliografia presne zaznamenáva Polívkove editorské, najmä však publicistické aktivity: Prispel k založeniu Národopisného věstníka československého a v rokoch 1906-1928, prakticky až do svojej straty zraku, vykonával (21 ročníkov) funkciu hlavného redaktora a neustále recenzoval prehľadové práce, súpisy, analytické štúdie a monografie. Tieto položky vlastne sledujú vývoj literárnovednej slavistiky a folkloristiky. Nájde tu odborné zhodnotené všetko podstatné, čo bolo z daného odboru

publikované v slovanských aj neslovanských krajinách. Menej známe je aj to, že tento český slavista bol na strane odporcov pravosti RKZ – historicko-etymologickým rozborom osobných mien dokazoval povahu falza. Ako vidíme z bibliografie, J. Polívka sa ako kritik politického panslavizmu často vyjadroval ku kultúrnej a hospodárskej spolupráci Slovanov. Napr. po roku 1918 bol jedným z českých osobností, ktoré svojou morálnou autoritou presvedčili československú vládu o nevyhnutnosti otvorenia tzv. ruskej akcie, t. j. o nevyhnutnosti finančnej a inštitucionálnej pomoci ruským emigrantom zakladaním nových vedeckých pracovísk.

Súpis je doplnený zoznamom najčastejšie sa vyskytujúcich časopisov a ich skratiek a menným registrom, dokladajúcim širokú tematickú orientáciu Polívkových vedeckých aktivít. Záverečná edičná poznámka charakterizuje zložitú metodu získavania jednotlivých záznamov nielen z pražských a bratislavských knižníc, ale aj zo zahraničných časopisov, v ktorých Polívka pravidelne publikoval, poukazuje aj na nemožnosť overenia a doplnenia všetkých údajov. Pre literárneho historika je tento súpis cenný tým, že ukazuje na pôvodnosť Polívkovej porovnávacej metódy, ktorá sa formovala pri štúdiu historickej poetiky A. N. Veselovského, no inšpirovala sa aj dielami iných súdobých literárnovedných slavistov – A. Brücknera, M. Murka, I. Šišmanova atď. Je prekvapujúce, že v bibliografii „tradičného“ Polívku nájde aj pozitívne recenzie na práce ruských formalistov P. G. Bogatyreva alebo V. B. Šklovského.

Vzorne spracovaná personálna bibliografia Jiřího Polívku sa určite stane dôležitým prameňom pre dejiny českej a slovenskej slavistiky (aj v európskom kontexte). Bolo by zaiste užitočné, keby na túto autorskú bibliografiu nadviazalo doplnenie súpisu aj o podrobné spracovanie predmetovej časti, ktorá by bližšie poukázala aj na recepciu Polívkovho diela v českom a slovenskom kontexte (v minulosti aj v súčasnosti). Na tento podnet by sa nemalo zabudnúť ani v edičnej prezentácii českých a slovenských slavistov na 14. medzinárodnom zjazde slavistov v macedónskom Ochride 2008.

Anna Zelenková

Το πνεύμα Σου το αγαθόν οδηγήσει με εν γη ευθεία – Na správnú cestu nech ma vedie tvoj dobrý duch (Ž 142,10)

Výskum hudobných prameňov byzantskej liturgickej tradície na Slovensku je prinajmenšom v ústraní. Od roku 1976, keď vo Viedni vyšla práca Františka Zagibu venovaná dejinám byzantskej hudobno-liturgickej otázke v strednej Európe do konca 10. storočia (*Musikgeschichte Mitteleuropas von den Anfängen bis zum Ende des 10. Jahrhunderts*), akoby sme sa výskumu byzantskej hudobno-liturgickej a obradovej tradície na Slovensku zámerne vyhýbali, ak sa, pravdaže, problematika hudobno-liturgickej tradície byzantskej cirkvi na Slovensku vôbec niekto venoval. Nevie, kde treba hľadať príčiny tohto neblahého stavu.

Tento stav aspoň sčasti napráva Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka v Košiciach, vedecovskému pracovisku Teologickej fakulty Trnavskej univerzity, ktorému sa najmä vďaka záujmu a oduševneniu kolektívu mladých vedeckých pracovníkov podarilo zorganizovať viacero zaujímavých vedeckých workshopov, ku ktorým patrí aj nedávne medzinárodné vedecké sympóziom o počiatkoch kresťanskej hudby v Európe. Za organizáciou tohto podujatia i za mnohými ďalšími aktivitami v oblasti, ktorá je spätá s výskumom byzantskej hudby v našom priestore, stojí Šimon Marinčák, vedecský pracovník a nadšenec, ktorý po štúdiách v Pontificio Istituto Orientale v Ríme a po úspešných prednáškových turnusoch v St. Nersess Armenian Orthodox Seminary v New Rochelle v New Yorku, v Center for Classical and Religious Studies v Cary v Severnej Karolíne v USA a na univerzite v Limericku v Írsku v rokoch 2000 a 2003 neúnavne napreduje vo výskume byzantskej hudobno-liturgickej tradície na Slovensku i v strednej Európe od najstarších čias po súčasnosť. Popri štúdiách, ktoré publikoval v rozličných vedeckých časopisoch doma i v zahraničí prezentoval výsledky svojich výskumov aj v časopise *Slavica Slovaca*, naposledy v roku 2005 (roč. 40, č. 1, s. 34-62), uverejnil donedávna chýbajúci prehľad o dejinách byzantskej hudby (*Úvod do dejín byzantskej hudby*. Prešov 2003).

Výskumu liturgickej tradície v byzantskom prostredí, z ktorej podnes čerpá cirkev byzantsko-slovanského obradu v karpatskom prostredí a teda aj na Slovensku, sa Šimon Marinčák venuje aj v recenzovanej monografii *Štruktúra byzantskej utierne podľa hudobných rukopisov 14.-15. storočia „taxis tón akolouthiôn“* (Bratislava : Dobrá kniha 2007. 148 s.). Práve utiereň, ktorá sa slúži pred východom slnka ako posvätenie blížiaceho sa dňa, tvorila súčasť akolouthia, teda istej antológie liturgických spevov, ktoré sa sformovali na základe tradície byzantského spevu zachovaného v hudobných knihách ako akýsi výber viacerých druhov chorálového spevu pre sólistu a zbor ako nevyhnutnej súčasti bohoslužieb. Ako uvádza Šimon Marinčák, okruh rukopisov, z ktorých možno skúmať problematiku vzniku akolouthia, je viacero. Dnes si už iba na základe zachovaných rukopisov, ktorých opis autor monografie uvádza v prvej kapitole, možno vytvoriť približný, resp. rekonštruovaný obraz spevov liturgickej tradície. Autor predstavuje 23 rukopisov, z ktorých 7 sa dotýka najzaujímavejšieho obdobia byzantskej hudby do pádu Konštantínopolu v roku 1453. Šimon Marinčák konštatuje, že práve rukopisy z rokov 1336-1453, medzi nimi práve rukopis EBE 2458 ako najstarší známy zachovaný zápis akolouthia spolu s ďalšími rukopismi EBE 2622, Viedeň Theol. Gr. 185, Athos Ivri-ron 985, Sinaj 1293, Vatikán gr. 791 a EBE 2406 indikujú vzácnu zhodu vo svojej schéme a forme hudobno-liturgického obsahu. Hoci predstavované rukopisy zahrnujú predovšetkým obdobie obnovenia, resp. renesancie byzantskej hudobnej tradície (1259-1453), treba mať na pamäti, že ide predovšetkým o tradíciu, ktorá sa zachovala v kláštornom, monastickom prostredí ovplyvnenom hesychazmom Georgia Palamu.

Osobitnú kapitolu venuje Šimon Marinčák forme byzantskej utierne, ktorú študuje na pozadí skúmaných rukopisov. Na základe podobností a odlišností jednotlivých

vých prameňov poukazuje na osobitosti pôvodu, výstavby a schémy slávenia utierne – liturgie neueucharistického charakteru. Š. Marinčák prehľadne opísal a zostavil schému utierne podľa rukopisov akolouthia a porovnal ich so schémami podľa *asmatickos orthos* usporiadanú Miguelom Arranzom a Juanom Mateosom a tiež so schémou, ktorú možno rekonštruovať na základe modlitieb indikovaných v euchológiách. Tieto schémy porovnal aj s tzv. nereformovanou konštantínopolskou katedrálou liturgiou utierne a so schémou slávenia utierne praktizovanej v súčasnosti.

Je len samozrejmé, že výsledky komparatívnych výskumov byzantskej hudobnej a liturgickej tradície treba vnímať vo svetle reálnych možností, ktoré ponúka súčasná hudobná veda. Pri takomto výskume je nevyhnutná znalosť byzantského notačného systému. Šimon Marinčák neumovú notačnú síce prepisuje podľa západného systému transkripcie známej ako Tillyardova transkripcia, neuvádza však veľa notových príkladov, lebo sa skôr prikláňa ku gréckemu úzu, ktorý západné ponímanie neum a ich transkribovanie podľa západnej notačnej tradície odmieta a zavrhuje. K tomuto postoju autora monografie o štruktúre byzantskej utierne prívádzajú mnohé diametrálne odlišné výsledky výskumov na poli byzantskej muzikológie.

Výskum byzantskej kultúrnej a liturgickej tradície si nemožno predstaviť bez uplatňovania systematického muzikologického a hudobno-liturgického hľadiska. Možno trochu neskromne, no žičlivo si dovoľím vysloviť želanie, aby sa byzantský muzikologický výskum na Slovensku začal tam, kde ho najviac potrebujeme – teda pri skúmaní kultúrneho dedičstva nášho národa, ktorý formovala latinská i byzantská kultúrna a liturgická tradícia.

Peter Žeňuch

TRUBAČOV, O. N.: Trudy po etimologii. Slovo. Istorija. Kul'tura. V dvuch tomach. Moskva : Jazyki slavianskoj kul'tury 2004. 800 s., 664 s.

Dvojzväzkový výber z diela ruského lingvistu Olega Nikolajeviča Trubačova (1930-2002), ktorého redakčná príprava sa začala ešte za autorovho života, obsahuje texty charakterizované samým Trubačovom po nemecky ako „kleinere Schriften“ (zv. I, s. 20). Nejde teda o súhrnné spisy, ako by azda mohol naznačovať titul *Труды по этимологии*. Zatiaľ čo k autorovým „pracám z etymológie“ patria i početné syntetizujúce monografie a etymologické slovníky (k prehľadu Trubačovovej vedeckej tvorby porov. L. Králik, *Slovenská reč*, 67, 2002, s. 184-186; A. Pavlásková, *Slavica Slovaca*, 38, 2003, s. 175-176), recenzovaná publikácia prináša spolu 113 autorových kratších štúdií a článkov popularizačného, resp. publicistickeho charakteru, ktoré sú usporiadané do piatich relatívne autonómnych častí – *Princípy etymologického výskumu, Etymologická lexikografia, Slovenská a indo-európska etymológia, Jazyk, história, kultúra a Rozličnosti*.

Už na prvý pohľad je zrejme, že takto zostavený výber z Trubačovovho diela ocenia najmä záujemcovia

o etymológiu, ktorí v ňom nájdu autorove štúdie pôvodne publikované v rozličných (neraz ťažšie dostupných) časopisoch a zborníkoch „pod jednu strechu.“ Ocitla sa tu napr. séria 52 Trubačovových drobných príspevkov so spoločným názvom *Славянские этимологии*, uverejnená na 9 pokračovaní v rokoch 1957-1974 a pod. Prirodzene, bolo by neodpušiteľnou chybou redukovať celkový prínos publikácie len na zmieneny praktický aspekt – tým sa jej hodnota zďaleka nevyčerpáva.

Ruský jazykovedec V. N. Toporov v stručnom úvode k recenzovanému výberu výstižne konštatuje: „Олег Николаевич Трубачев – целая эпоха в языкознании, но и более того в сфере гуманитарного знания второй половины XX века“ (zv. I, s. 9). Čítajúc *Труды по этимологии* akoby sme v istom zmysle preživali celé toto obdobie. Vraciame sa do 2. polovice 50. rokov, keď O. N. Trubačov ešte len začínal uvažovať o zostavení etymologického slovníka slovanských jazykov, ktorý by obsiahol ich praslovanskú lexiku; zo 60. rokov pochádzajú príspevky venované teoretickej koncepcii takéhoto diela (*Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*), ktorého 1. zväzok nakoniec vyjde až v r. 1974, ako aj prvé štúdie prinášajúce nové etymologické poznatky či hypotézy, ku ktorým O. N. Trubačov dospel počas práce na uvedenom projekte – posledný text tohto druhu (prvýkrát publikovaný v r. 1998), ktorý nachádzame v recenzovanom výbere, bol inšpirovaný prípravou 26. zväzku zmieneneho slovníka... V rámci takéhoto pomyselného „návratu“ sprevádzame O. N. Trubačova pri preklade Vasmerovho diela *Russisches etymologisches Wörterbuch* do ruštiny a prechádzame s ním od výskumu praslovanskej lexiky v užšom lingvistickom zmysle k riešeniu otázok súvisiacich s materiálnou i duchovnou kultúrou Slovanov, ako aj s problematikou ich etnogenézy. Spolu s autorom recenzujeme nové diela svetovej slavistiky, navštevujeme vedecké podujatia posledných desaťročí (medzinárodné slavistické kongresy, odborné konferencie a i.), pripomíname si životné jubileá a, žiaľ, aj odchody lingvistov a filológov (V. I. Abajev, K. Būga, O. S. Meľnyčuk, M. F. Mur'janov, N. I. Tolstoj), takisto sa však zamýšľame nad samými metódami vedeckej práce (*Беседы о методологии научного труда*; zv. II, s. 564-597), uvažujeme o slovníkoch a lexikografoch (*Размышления о словарях и личности лексикографа*; zv. II, s. 598-607) atď. Dvojzväzkový výber z Trubačovových prác sa takto stáva nielen svedectvom o autorovej vedeckej dráhe, ale aj zaujímavou výpoveďou sui generis o vývine historickej jazykovedy v druhej polovici minulého storočia, ktorá môže byť poučná i pre širšiu filologickú obec.

Filológovia rusisti azda náležite ocenia aj ďalšiu dimenziu Trubačovovho vedeckého diela – máme tu na mysli jeho jazykovú stránku. Hoci etymológia nepatrí medzi najjednoduchšie disciplíny, Trubačovove texty (neraz nadobúdajúce charakter vedeckých esejí) majú ďaleko od akejkoľvek suchosti či nezáživnosti. Autorove výklady sú jasné a dobre argumentované, ich štýl je svieži, kultivovaný a v nemalej miere prispieva k celkovému čitateľskému zážitku. Bolo by nepochybne zaujímavé analyzovať aj lexikálno-štylistické osobitosti Trubačovovho jazyka. Dvojzväzkový výber autorových štúdií, ktoré vznikali

v priebehu polstoročia, môže poslúžiť ako hodnotné materiálové východisko pre takúto analýzu.

Nakoniec sa treba zmieniť aj o kvalitatívnej redakčnej príprave publikácie, v ktorej sme napriek celkovej „technickej“ náročnosti odborného textu našli len nepočetné chyby pri uvádzaní neruského lexikálneho materiálu (za určitý nedostatok však pokladáme absenciu registra analyzovaných výrazov), a o jej reprezentatívnom typografickom spracovaní. Žiaľ, O. N. Trubačov sa jej vydania nedožil, a tak sa stalo, že recenzovaný *двухтомник* už iba pripomína jeho pamiatku... Moskovské vydateľstvo *Языки славянской культуры* si utilo túto výraznú osobnosť ruskej a svetovej slavistiky vskutku dôstojne.

Lubor Králik

Вьюнов, Ю. А.: Русский культурный архетип. Страноведение России. Учебное пособие.
Москва : Наука 2005. 480 s.

Špecifiká ruskej mentality sú v ruskej lingvokulturologii, kulturologii či filozofii mimoriadne vďačnou témou na diskusiu. Súčasťou úvah o kultúrnom archetypu je hľadanie charakteristických znakov a spoločných črt národa. V tomto duchu je napísaná aj recenzovaná učebnica. Autor je vysokoškolským profesorom a knihu zostavil z výberového kurzu prednášok na Filologickej fakulte Štátnej vysokej školy ruského jazyka A. S. Puškina v Moskve. Text by teda mal byť prispôsobený pedagogickej praxi.

V úvode autor zdôrazňuje, že za svoju hlavnú úlohu pokladá utvorenie celistvého obrazu, ktorý by priblížil čitateľovi charakter, mentalitu a duchovnú orientáciu Rusov ako štátotvorného národa (*gosudarstvenno-obrazujuščej nacii*) Ruskej federácie, jej sociokultúrnu a jazykovú dominantu. Termín *gosudarstvenno-obrazujuščaja nacija*, ktorý autor používa systematicky, má pritom istý politický podtext. V Rusku sa nie tak dávno viedla o vhodnosti jeho používania pomerne ostrá polemika, ktorá nakoniec vyústila do „porážky“ termínu *штáотворный народ* a v oficiálnom styku sa začalo používať označenie *основа российской нации* (ruština rozlišuje *руссийский* = vzťahujúci sa na Rusov ako etnikum a *руссийский* = vzťahujúci sa na Rusko ako štát, napr. *руссийский язык*, ale *руссийское изделие*; termín *руссийская нация* teda znamená, že ide o politický národ, občanov Ruska).

Učebnica predstavuje pokus o výklad témy v kontexte historicko-filozofickom, politickom, sociálno-ekonomickom, kulturologickom a sociálno-psychologickom. Autor ju rozdelil na štyri kapitoly a prílohu. V prvej kapitole *Истоки: славяне, Рус, Россия* autor sleduje formovanie a vývoj ruského národa, ruskej štátnosti a kultúry v rozsiahlom historickom priezeche od Kyjevskej Rusi až po vznik Ruskej ríše za Petra Veľkého. Na 80 stranách približuje čitateľovi hlavné medzníky ruských dejín a zároveň nastoľuje podnes otvorené problémy, na ktoré existujú v historickej vede rozličné pohľady. Ako jednu z najpodstatnejších črt verejného života Ruska autor podčiarkuje „hypertrofovanú úlohu štátu, ktorá zrodila celkom špecifickú sociálnu a psychologickú atmosféru v ruskej

spoločnosti, pretrvávajúcu po stáročia... To všetko zblížovalo Moskovskú Rus so stredovekými štátmi Východu a odlišovalo ju od štátov západnej Európy“ (s. 60) a ďalej, že „Rus s polohou na križovatke západnej a východnej civilizácie... predstavovala osobitý originálny svet, zvláštny eurázijský typ kultúry“ (s. 33).

Vo svojich výkladoch autor často prezentuje vlastnú vyhranenú pozíciu, čo v texte učebnice sotva možno pokladať za výhodu. Týka sa to najčastejšie tvrdení, ktoré nedostatočne orientovaný čitateľ môže vnímať ako nesporné, no ktoré sú v skutočnosti predmetom živých diskusií historikov, etnológov, kulturoológov, teológov a pod. S väčším odstupom a nadhľadom by sa ziadalo formulovať napr. pasáž o normanskej teórii vzniku ruskej štátnosti. Autor ju označuje za ponižujúcu pre „slovanský národ“, no nepodáva podstatu argumentácie jej stúpcov. Iný príklad predstavuje formulácia, že „ruský národ zachránil stredovekú Európu pred pustošivou mongolsko-tatárskou inváziou“ (s. 51), z ktorej citíť ruský patriotizmus. Povšimnutiahodná je skutočnosť, že autor skoro zakaždým, keď chce citáciu potvrdiť niektoré zo svojich patrioticky ladených tvrdení, obracia sa nie k dielam historikov, ale k ruskej umeleckej literatúre, najčastejšie k Puškinovi, čo zrejme nie je na historický a kulturologický komentár k ruským dejinám najkompetentnejší zdroj. Autor sa síce miestami odvoláva na klasikov ruskej historickej vedy – Solovjova, Gumil'ova či Kľučevského, no odkazy na ich práce sú dosť neprehľadné, nie sú uvedené v poznámkach pod čiarou, ani vo vysvetlivkách za jednotlivými kapitolami. Autorovu pozíciu pravoslávneho slovanofila citíť aj z pasáže venovanej zavádzaniu kresťanstva na Rusi a osobitiam ruského pravoslávia.

Ešte niekoľko poznámok k terminológii. Trocha anachronicky pôsobia dnes výrazy ako *vládnuca trieda* a *nemilosrdné vykorisťovanie roľníctva*. V súvislosti s kolonizáciou ázijských oblastí si pozornosť zasluži sústavne používanie eufemizmov typu *rozširovanie územia, osvojovanie nových krajov, pripájanie vedľajších území, osídľovanie nových oblastí* atď. Pritom v zozname odporúčanej literatúry na konci knihy sám autor uvádza aj Kľučevského *Kurs ruskej istorii*, kde je hlavnou myšlienkou historickej koncepcie ruských dejín téza, že *Rusko je štát, ktorý kolonizuje*. Termín *kolonizácia* však autor recenzovanej učebnice nepoužíva a jeho predstavu ovládnutia Sibíri dobre ilustrujú nasledujúce slová: „...na dlhej ceste osvojovania rozsiahlych území ruskí ľudia stále vstupovali do tesného kontaktu s miestnym obyvateľstvom..., čo prispievalo k formovaniu takých osobitých národných vlastností Rusov ako znášanlivosť, tolerantnosť a sklon ku kompromisom...“ (s. 76). Autorova pozícia je teda jednoznačná: Rusi nemajú sklon k agresii, expanzii, oni sú len ochrancami, ktorí sa po stáročia bránia a odrážajú cudzie útoky; perspektíva obyvateľov „osvojovaných“ území v učebnici chýba.

Na osobitosti ruskej kultúry a na ruské povahové vlastnosti sa autor podrobne sústredil v druhej kapitole pod názvom *Charakter ruského naroda i osobennosti mentaliteta*. Je to čo do počtu strán najrozsiahlejšia kapitola a pre laického čitateľa azda aj najzaujímavejšia, keďže je spracovaná veľmi pútavo, až beletristicky. Vyznieva veľmi presvedčivo, no čitateľ si občas uvedomí,

že to, čo bolo tak presvedčivo dokázané, ilustrované a opísané v predošlej pasáži, sa o niekoľko strán ďalej nemenej presvedčivo vyvracia. Hneď na začiatku kapitoly autor zdôrazňuje, že „najdôležitejšia črta ruskej povahy je protirečivosť“ (s. 87) a v duchu tejto protirečivosti autor predstavuje vlastnosti ruského národa v polaritách, antipódoch. Kapitola je mimoriadne bohatá z hľadiska množstva nových poznatkov, faktov a niekedy nečakaných a prekvapujúcich, no mimoriadne výstižných a zaujímavých záverov.

V tretej kapitole s názvom *Russkoje predprinimatel'stvo i mentalitet, tradicii naroda* autor sleduje vývoj obchodu a podnikania od čias starej Rusi do začiatku 20. storočia, podrobne analyzuje vzťah Rusov k bohatstvu, dobročinnosti, podnikaniu, svetu biznisu a snaží sa priblížiť historicky súvisiace osobitosti ruského podnikania, hľadá dokonca súvislosti tradícií so súčasnými ekonomickými reformami.

Vo štvrtjej kapitole s názvom *Russkaja nacional'naja ideologija v prošlom i nastojaščem* autor vysvetľuje pojem „ruská idea“ a poukazuje na hlavné duchovné orientácie ruského národa. Už tradične sa v podobných učebniciach podrobne vysvetľujú pojmy „sobornosť“, „národnosť“, „kresťanská pravoslávna misia“, „slovanské bratstvo“, „obetavosť“, „vera v zázrak“, „patriotizmus“. Tvrdenie autora že „ruský národ je obeťou z hľadiska svojho historického poslania a zložitého historického osudu“ (s. 335) sa zdá mierne prehnané. Ako číra idealizácia sa javí tvrdenie, že „nacionalizmus... je absolútne cudzí ruským ľuďom...“ (s. 347). Autor je občas prekvapujúco nekritický voči niektorým historickým faktom i niektorým veľmi sporným politickým a ideologickým momentom súčasnosti. Pozerá na dejiny z hľadiska vývinu kultúrneho archetypu Rusov, ale z nepochopiteľných dôvodov takmer absolútne upúšťa od analýzy nevydareného vyše 70-ročného sovietskeho experimentu, ktorý určite nie je zanedbateľný z pohľadu vývinu Ruska a prejavu ruskej národnej mentality. A už vôbec nie je jasné, prečo autor, ktorý sa snaží priblížiť obraz ruského národa cez jeho dejiny, činy a udalosti, venuje v knihe pozornosť „americkému štátnemu a patriotickému nacionalizmu, ktorý v posledných rokoch dosahuje svoj vrchol, privádza k porušovaniu medzinárodných práv..., vojne proti Iraku...“ (s. 349). Ako to súvisí s témou autorovho výkladu? V bohatej faktografickej prílohe sa podrobne opisuje RF po rozpade ZSSR – územie, hranice, prírodné podmienky, zdroje surovín, skladba obyvateľstva, ako aj federatívne usporiadanie a jazyková panoráma moderného Ruska. Príloha je spracovaná mimoriadne precízne s použitím veľkého množstva najnovších údajov a podáva komplexný obraz o súčasnom Rusku. Dodajme, že autor ku každej kapitole pripája podrobný slovník kľúčových slov a slovných spojení s výkladom ich významu (čo určite ocení najmä zahraničný čitateľ).

Napriek niektorým nedostatkom môžeme konštatovať, že publikácia predkladá živý obraz ruských dejín a kultúrnych tradícií, zdôrazňuje špecifické črty ruskej mentality a pomáha lepšie pochopiť zdroje toho, čomu sa niekedy hovorí „záhadná ruská duša.“

Irina Dulebová

ANTOŇÁKOVÁ, D.: *Frazeologičeskije jedinicy russkogo jazyka, sviazannyje s narodnymi obyčajami i obriadami.*

Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2006. 192 s.

V marci tohto roku sa nám dostala do rúk práca kolegyne D. Antoňákovvej z Katedry rusistiky a translológie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity venovaná frazeológii ruského jazyka. Práca je napísaná prístupnou formou nielen pre odborníkov, ktorí sa zaoberajú frazeológiou, ale aj pre jazykovedcov s iným jazykovedným zameraním a rovnako tak pre študentov, ktorí sa venujú slavistike. Autorkino chápanie frazeológie je v súlade s teoriami ruských jazykovedcov, ktorých vymenúva a bližšie komentuje, zároveň však prináša aj svoj vlastný pohľad. Práca je bohatá na ilustratívny materiál s patričnými komentármi a vysvetleniami ku každému frazeologizmu, s hlbšou sondou do minulosti a s vysvetlením všetkých okolností, ktoré vznik tej-ktorej frazeologickej jednotky podmienili či inak po stránke významovej ovplyvnili.

V úvode práce autorka uvádza, že jej výskum bol zameraný na opis tvorenia frazeologických jednotiek ruského jazyka, pričom skúmaný materiál tvorili frazeologické jednotky (FJ), ktorých zdrojom boli rodinné zvyky a svadobné i pohrebné obrady rozličných oblastí Ruska a rozmanitých sociálnych vrstiev obyvateľstva. Pre výskum vzniku FJ bolo podľa autorky dôležité skúmať vzájomné pôsobenie jazykových a mimojazykových faktorov. Autorka má na zreteli časové obdobie a klímu, v ktorej FJ vznikli, pohľad na svet, predstavy o ňom, vplyv náboženstva, administratívno-právny systém, sociálne usporiadanie spoločnosti a jej materiálne zabezpečenie, stav v poľnohospodárstve, vede, kultúre a pod. Ilustratívny materiál tvoria útržky (úryvky, fragmenty) z historicko-geografickej literatúry, z folklóru a z umeleckej literatúry.

V prvej časti práce si autorka kladie otázku, čím frazeológia púta našu pozornosť. Odpoveďou na ňu sú názory mnohých ruských jazykovedcov, ktorí ju vidia v expresívno-obraznom charaktere FJ. Prevažná časť frazeológov si myslí, že FJ obrazne zachytávajú život človeka vo všetkých časových úsekoch vývoja jazyka a spoločnosti. V každej FJ je podľa nich uložené svojrázne vnímanie sveta cez prizmu jazyka a kultúru národa. V prvých kapitolách svojej práce venuje autorka pozornosť zdrojom, resp. prameňom FJ, ktorými sú pracovné a duchovné činnosti, na základe ktorých sa formujú FJ. Frazeológia je podľa nej „zhusťenou históriou jazyka a spoločnosti“ (s. 14). Dôležitosť teda pripisuje sociologickému aspektu skúmania FJ. Ďalej sa autorka venuje objasňovaniu pojmov *obyčaj* a *obrad*, pričom ich dôsledne odlišuje nielen od seba navzájom, ale aj od pojmov *ceremoniál* a *rituál*. Obyčaj a obrad sú podľa nej predpokladmi zrodu FJ. FJ charakterizuje ako komplexný jav, ktorý výstižne vyjadruje a hodnotí typické, zvyčajne ťažko slovné uchopiteľné životné situácie a iné ľudské javy, vlastnosti, vzťahy, problémy, činnosti a dôvody, príčiny a následky konania človeka.

V prvej časti práce autorka predstavuje procesy a spôsoby tvorenia FJ v ruštine. Uvádza, že FJ vznikajú zo slovných spojení podliehajúcich zmenám, a to za takýchto

podmienok: strata reálie, ktorú slovné spojenie označovalo, rozširovanie (prenášanie) významu metaforizáciou, deformovanie pôvodného vyjadrenia (skrátением do inej formuly), porušovanie gramatickej štruktúry jestvujúcich vyjadrení. Autorka pracuje s pojmami A. V. Kunina *prvotná a druhotná motivácia*. Vysvetľuje rozdiely medzi pojmami *derivačná báza* a *motivujúca báza*, pričom predstavuje 5 typov derivačných báz J. A. Gvozdeva. Všetky typy ilustruje príkladmi.

Druhá časť práce je venovaná sémanticko-etymologickej analýze FJ späťých s obyčajmi a obradmi. Táto kapitola obsahuje 4 podkapitoly. V nich autorka analyzuje FJ, ktoré vznikli v ruštine v súvislosti s každodennými zvykmi niekdajšieho života človeka. Osobitnú pozornosť venuje FJ, ktoré obsahujú názvy peňažných jednotiek, ako sú hrivny, ruble, kopejky, groše, kuny, funty atď., ďalej pomenovania jednotiek miery, váhy a objemu (mech, vrece, merica, bočka, vedro, košík, šechtár, šafel' atď.) a pomenovania dĺžky i plošných jednotiek (lakeť, piaď, siaha, stopa, versta, cól, palec atď.). K uvedeným ruským lexémam, ktoré sú súčasťou FJ, uvádza slovenské ekvivalenty a FJ. Vysoko oceňujeme bohatý ilustračný materiál a jeho etymologickú analýzu.

Tretia časť monografie je venovaná FJ odrážajúcim ruské kalendárne sviatky a iné sviatočné udalosti. Autorka uvádza mnohé príslovia a porekadlá či ustálené spojenia viažuce sa k sviatočným chvíľam, pričom podáva výklad každého z nich a opisuje situácie a okolnosti, za ktorých vznikali. Podobne je rozpracovaná podkapitola o hrách či iných zábavných situáciách ruského ľudu, ktoré sa stali zdrojom vzniku FJ.

Štvrtá časť monografie obsahuje analýzu FJ spojených s rodinnými obyčajmi a obradmi. Autorka vybrala dva veľmi dôležité medzníky v živote každej rodiny i človeka – svadbu a pohreb. O niečo širší priestor venuje svadbe. V súvislosti s ňou obsahuje jazyk veľa ustálených spojení, ktoré autorka triedi do osobitných skupín a spracúva v jednotlivých podkapitolách. Ide o ustálené pomenovania symbolických aktov pred svadbou, počas nej i po nej, ďalej o ustálené pomenovania na označenie svadby so súhlasom rodičov i bez ich súhlasu a ustálené spojenia na pomenovanie členov svadobného sprievodu.

Pohrebným obradom sa v odborných kruhoch nevenovala taká pozornosť ako svadobným. Napriek tomu je aj táto podkapitola pomerne rozsiahla. Autorka sa v nej vracia do čias pohanstva a analyzuje obyčaje, ktoré sa viažu s pominutím človeka i s prípravou na pohreb. D. Antoňáková konštatuje, že mnohé FJ vychádzajú z pohrebných obradov, ale ich význam sa posúval metaforicky i metonymicky a dnes majú všeobecnejší význam. Iné FJ vznikali metaforizáciou a metonymizáciou jednotlivých komponentov. Niektoré akty pohrebného obradu sa uplatňujú aj na svadbách a naopak. Autorka zdôrazňuje fakt, že medzi týmito dvoma obradmi jestvuje myšlienkové prepojenie, podmienené procesom prechodu živých bytostí z „jedného sveta do iného.“ Podľa D. Antoňákovvej práve toto prepojenie podmieňuje proces tvorby FJ (s. 156).

Monografia obsahuje slovník frazeologických jednotiek, ktoré autorka vo svojej práci uvádza a analyzuje.

Jarmila Kredátusová

ЧИЖЕВСЬКИЙ, Д.: Філософські твори у 4-х томах.

Ред. В. С. Лісовий. Київ : СМОЛОСКІП 2005. Інститут філософії ім. Г. Сковороди Національної АН України, НТШ у Америці, Українська Вільна АН у США.

Knihy, ktoré za cárizmu a boľševizmu nemohli byť z ideologických príčin na Ukrajinie vydané, postupne vychádzajú v nezávislej Ukrajinie. K najdôležitejším, ktoré tam v poslednom čase vyšli, patria: *Perejaslavská rada roku 1654* (Kyjev 2003, 890 s.); *I. Dziuba, Taras Ševčenko* (Kyjev 2005, 702 s.); *1000 najvýznamnejších Ukrajincov* (Kyjev 2005, 636 s.); *J. Čykalenko, Denník 1919-1930* (Kyjev – New York 2005, 640 s.); *M. Mandryk, Ukrajinský nacionalizmus* (Kyjev 2006, 860 s.); *A. Bilá, Ukrajina – Európa* (Kyjev 2007, 376 s.). Celkom iste k nim patrí aj 4-zväzkové vydanie filozofických prác D. Čyževského.

Meno ukrajinského slavistu Dmytra Ivanovyča Čyževského (1894-1977) bolo známe v Európe a potom aj v Amerike ešte za jeho života. Prednášal na prestížnych európskych univerzitách v Prahe, Halle, Heidelbergu, Marburgu, po druhej svetovej vojne aj v Harvarde. Osobitne je blízky najmä Čechom a Slovákom, medzi ktorými žil a pracoval v medzivojnovom období. Českú slavistiku obohatil základnými rukopismi Pansophie Komenského, ktoré objavil v archívoch v Halle a ktoré dôkladne komentoval. Pre Slovákov spracoval filozofiu buditeľa, učiteľa a politika Ľudovíta Štúra (*Štúrova filozofia života*, Bratislava 1941). Študujúc duchovný svet Slovanov Čyževskij ho s hlbokou erudíciou skúmal na pozadí filozofických prúdov danej doby.

Štvorzväzkové vydanie filozofických prác D. Čyževského zahŕňa bohaté dedičstvo významného historika filozofie Ukrajiny a celého slovanstva. Sú v ňom publikované všetky jeho najdôležitejšie práce z dejín filozofie na Ukrajinie. Veľa z týchto prác vychádza prvý raz v preklade do ukrajinčiny z prác publikovaných pôvodne v slovenčine, češtine, ruštine, nemčine a francúzštine.

Spomenuť štyri zväzky filozofických prác D. Čyževského, reprezentatívne vydaných kyjevským vydavateľstvom *Smoloskyp* („pochodeň“), sú usporiadané chronologicky, odborné komentované a doplnené meným registrom. Žiaľ, chýba v nich cudzojazyčné resumé v dvoch-troch západných jazykoch, event. aj v niektorom slovanskom jazyku, lebo práce D. Čyževského zachytávajú takmer celý slovanský svet.

V prvom zväzku (402 s.) sú pre Ukrajinu najdôležitejšie práce: *Náčrty z dejín filozofie na Ukrajinie* (5-162) vydané prvý raz v Prahe 1921 a *Filozofia H. S. Skovorodu* (165-388) vydaná pôvodne tiež v Prahe 1934. Prvý zväzok otvára portrét D. Čyževského z jeho vedecky najproduktívnejších rokov, potom nasledujú dve štúdie o jeho živote a diele – Irina Vaľavková podáva *Intelektuálny životopis D. Čyževského* (XI-XXX) a Vilém Horskij publikuje príspevok *D. Čyževskij ako historik filozofie Ukrajiny* (XXXI-XXXVIII). V Náčrtoch sa D. Čyževskij zaoberá týmito otázkami: *Národ a ľudstvo, Ukrajinská národná povaha a svetonázor (emocionalizmus, individualizmus, pohyblivosť), Filozofie v dávnej Ukrajinie, Hryhorij Skovoroda,*

Stretnutie s nemeckým idealizmom (tu sa spomínajú zakarpatski filozofi P. Lodij a V. Dovhovyč), *M. Hohol* (Gogol), *Cyrilo-Methodovci, P. Jurkovyč* a iné. Filozofiu Skovorodu ako najvýznamnejšieho ukrajinského mysliteľa spracoval Čyževskij komplexne. Pre Slovákov budú zaujímavé najmä zmienky o Skovorodovom pobyte v Bratislave (375-376), ktorý odôvodňuje odhalenie pamätnej tabule r. 2003 na budove Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV v Bratislave. Pozoruhodných je v tomto zväzku 16 ilustrácií z amsterdamských *Symbola et emblemata* z r. 1705, o ktorých je zmienka v práci Čyževského. Nasledujú vysvetlivky k nim.

V druhom zväzku (264 s.) nájdeme práce z rozličných aspektov dejín filozofie na Ukrajinie a v iných slovanských krajinách zaradené pod spoločný titul *Medzi intelektom a kultúrou*. Je ich 22, spomeniem dôležitejšie: *Kultúrne-historické epochy, K charakteristike Slovanov, Ukrajinci, Antická filozofia v starej Ukrajinie, K problémom baroka, Západoeurópska filozofia na Ukrajinie 15. - 18. stor., Ivan Výšenskyj, Mickiewicz a ukrajinská literatúra, Vplyv Schellingovej filozofie na Ukrajinie, Myšlienky o Ševčenkovi, Kuliš – ukrajinský filozof srdca, Viačeslav Lypynskij ako filozof dejín, Naturfilozofia Volodymyra Vernadského*.

Pre recenzenta tohto vynikajúceho vydania bolo príjemné čítanie spomienok D. Čyževského na básnika-neoklasika Jurija Klenu (1891-1947), ktorého poznal ešte z Kyjeva. Ako slavistu Oskara Burgharda ho osobne poznal aj M. Nevrlý, ktorý bol jeho poslucháčom na Ukrajinskej slobodnej univerzite a na Nemeckej Karlovej univerzite v Prahe. – Na konci tohto druhého zväzku je dôkladná bibliografia o lokalitách a prvom vydaní tu uverejnených prác.

Tretí zväzok (455 s.) je pre Slovákov a Čechov najdôležitejší. Uverejňuje sa v ňom rozsiahla práca D. Čyževského *Štúrova filozofia života* (3-132), vydaná prvý raz v slovenčine v Bratislave 1941. Po nej nasleduje celý rad Čyževského prác o Komenskóm a o jeho Pansophii, o jej dôležitých kapitolách objavených Čyževským v r. 1934/35 v čase pobytu v Halle (*Ako som hľadal rukopisy Pansophie*, 201-207). Popri týchto prácach sú tu ešte jeho štúdie *Porovnávacie dejiny slovanských literatúr* (133-144), *Svedenborg u Slovanov, Hegel u Slovanov, Schiller a Bratia Karamazovovci, Dostojevskij – psychológ, O Šineli Gogoľa, Náboženská utópia O. A. Ivanova*, recenzia knihy R. Kronera *Vom Kant zum Hegel* (1924, s. 434-439). V závere zväzku je starostlivo usporiadaná bibliografia, v ktorej sú podchytené nielen lokality, pramene a rok prvého vydania prác, ale aj mená ich prekladateľov. Celý zväzok uzatvára štúdia hlavného redaktora tohto vydania V. Lisového *Európska filozofia a intelektuálna kultúra slovanských národov vo výskumoch D. Čyževského* (VII-XXIV). V úvode V. Lisovjy zdôrazňuje aktuálnosť humanizmu D. Čyževského v procese „európskeho“ vstupu Ukrajiny.

Štvrtý zväzok (374 s.) popri knihe D. Čyževského *Hegel v Rusku* (1939) obsahuje aj jeho dve štúdie – *Hegel a francúzska revolúcia a Hegel a Nietzsche*. Počet ukrajinskojazyčných prác v Čyževského pozostalosti sa vyrovnáva počtu jeho ruskojazyčných prác. Spolu s bieloruskými prácami tvoria podstatnú časť jeho východoslovanských filozofických výskumov. Kniha *Hegel v Rusku* vyšla dvakrát (1934, 1961), po nemecky v roku 1939 a v Paríži

aj po rusky. Stručne o nej píše v úvode sám autor, ktorý o. i. hovorí, že vplyv Hegela možno nazvať kulmináciou nemeckého vplyvu v Rusku.

Kniha *Hegel a francúzska revolúcia* (304-338) sa publikuje skrátene. Hegel podľa Čyževského hľadá prameň francúzskej revolúcie v dejinách novších čias – od renesancie do reformácie. Zosobnenie francúzskej revolúcie videl v Napoleonevi, ktorý je predstaviteľom myšlienky slobody, jednoty a práva (der grosse Staatsrechtslehrer in Paris). V porážke Napoleona videl Hegel vnútornú nevyhnutnosť, v ktorej „obrovský genius ničí sám seba“ (315).

Téma *Hegel a Nietzsche* (339-360) bola pre niektorých súčasníkov prekvapením. Keď bol Nietzsche na vrchole, Hegel už nik nebral vážne. Hegel bol racionalista a panlogista, Nietzsche ateista a voluntarista. Oproti morálke Kanta nastupuje u Nietzscheho nadčlovek (Übermensch). Tento výtvor voluntarizmu fašisti z vulgarizovali a zneužívali. Na konci tohto zväzku nájdeme fotografie z rodinného albumu Čyževskovcov. Pozoruhodné sú fotografie z gymnaziálnych a študentských revolučných krúžkov, ktoré D. Čyževský viedol v rodnej Oleksandrii (v býv. Chersonskej gubernii) v rokoch 1913-15. Na Ukrajine bol sociáldemokratom a takým zostal do konca života.

Odhliadnuc od toho, že toto 4-zväzkové vydanie neobsahuje všetky diela D. Čyževského,^{*} lebo veľa ich je dosiaľ neobjavených – niektoré zostali v rozličných zborníkoch a periodikách, niektoré v krúťnave vojnových udalostí prepadli do nenávratna, vydanie týchto štyroch zväzkov filozofických diel D. Čyževského treba úprimne privítať. Je to prvé vedecky usporiadané vydanie prác známeho ukrajinského vedca.

Ešte za života D. Čyževského vyšli na jeho počesť dva nemecké zborníky – prvý v Berlíne v roku 1954, druhý v Mníchove v roku 1966. Tretí vyšiel v jeho rodnej Ukrajine v Drohobyči v roku 2003. Štvrtý bol pri 25. výročí jeho smrti vydaný v Prahe v roku 2004 (takmer 500 strán), kde D. Čyževský 8 rokov žil a pracoval. Svojou obetavou prácou potvrdil vysokú úroveň ukrajinskej vedy a kultúry i jej európsky charakter.

Mikuláš Nevrlý

* Prvé jeho práce z astronómie boli publikované ešte v Rusku r. 1912-13. Zborník neobsahuje spomienky na Pražský lingvistický krúžok, ani štúdie *Dostojevský a Hoffmann*, *Dostojevský a Masaryk*, *Pestalozzi a Fichte*, *Etika a logika*, *Psychológia Schellingovej školy*, *Skovoroda und Angelus Silesius*, *Literarische Lesefrüchte* (cyklus úvah), *Aus zwei Welten* a i.

Ольжич, О.: Вибрані твори.

Упорядник Осип Зінкевич. Передмова Євгена Свєрстюка. Київ : Смолоскип 2007. 662 s.

Táto reprezentatívne vydaná kniha sa stala na Ukrajine bestsellerom predovšetkým pre meno samého autora Oleha Oľžyča (1907 Žytomyr–1944 Sachsenhausen), bás-

nika, archeológa, publicistu a politika z obdobia druhej svetovej vojny, neľudsky umučeného v nemeckom koncentračnom tábore. Popri poézii (23-210) a próze (211-341) je v knihe aj korešpondencia (343-384), spomienky na O. Oľžyča (401-469) a literárno-kritické materiály o ňom a o jeho diele (479-580). Knihu uzatvára zoznam autorov spomienok, článkov a básní venovaných O. Oľžyčovi (383-601). Celkom na konci je krátka bibliografia (615-636) a fotomateriály (637-654).

O. Oľžyč bol synom najväčšieho básnika ukrajinskej diaspory Oleksandra Olesa (vlastným menom Kandyba [1878-1944]), veľvyslancu Ukrajiny v Budapešti za UNR [Ukrajinskú ľudovú republiku 1917-1921]). Oleh Oľžyč, vlastným menom Kandyba, študoval archeológiu na Karlovej univerzite v Prahe u L. Niederleho a dejiny umenia u A. Matějčička. Po zložení doktorátu z archeológie (vypracoval doktorandskú dizertáciu *O neolitické keramike v Haliči*) sa stal asistentom Vadyma Ščerbakivského, profesora archeológie na Slobodnej ukrajinskej univerzite v Prahe. Ako mladý bádateľ sa zúčastňoval na vykopávkach v Čechách, na Slovensku, na západnej Ukrajine, v Juhoslávii, Rumunsku a Rakúsku. Prednášal na medzinárodných sympóziách a zjazdoch, publikoval výsledky svojich výskumov. Na pozvanie Harvardskej univerzity odcestoval v roku 1938 do USA, kde prednášal a organizoval založenie Ukrajinského vedeckého ústavu. Týmto aktivitami sa O. Oľžyč zaradil do špičky odborníkov slovenskej archeológie.

Súčasnne s vedeckou prácou skúša O. Oľžyč svoje sily aj v literatúre a čoskoro sa stáva popredným básnikom tzv. pražskej ukrajinskej poetickej školy (Jevhen Malaňuk, Leonid Mosendz, Jurij Klen [vlastným menom Oswald Burghardt], univ. prof. Jurij Darahan, Oleksa Bednarskyj a i.), ktorej členovia si boli blízki tematicky, štýlovo i svetonázorovo. Básnické zbierky O. Oľžyča *Riň* („Štrk“, 1935), *Veže* (1940) a posmrtné vydaná zbierka *Podzámcie* (1946) si novátorstvom obsahu a formy získali vysoké hodnotenie kritiky a popularitu v kruhoch milovníkov poézie. Svojím vecným a triezvym štýlom boli antitézou tradičnej lyriky na Ukrajine, často živelnej a precitlivenej. Kritika poukazovala na autorovu zaľúbenosť do motívov slovanského praveku, archeológie, ale aj do aktívneho postoja k životu. Duch praslovanských dejín sa zreteľne prejavoval už v prvých básňach Oleha Oľžyča: Ми жали хліб. Ми вигадали млин. / Ми знали мідь. Ми завжди воювали. [...] Мене забито в чесному бою, / Поховано дбайливою сімєю. [...] Я жив колись в простому курені / Над озером з ясними берегами (J. Мосендзові, 1935).¹ Tieto archaické a v poézii nezvyčajné motívy sa objavujú aj v cykloch *Kremeň*, *Bronz*, *Železo*, v básňach *Gálovia*, *Góti*, *Kláštor*, *Akvárium* a i. O tom, že mladý ukrajinský básnik nebol odtrhnutý od života, svedčí jeho druhá zbierka *Veže* venovaná ukrajinskému ilegálnemu revolučnému hnutiu v medzivojnovom Poľsku. Iba staršia generácia Slovákov si možno pamätá

¹ Žali sme obilie. Vynašli sme mlyn. / Poznali sme med'. Ustavične sme bojovali. [...] Zabili ma v čestnom bojí, / Pochovala ma starostlivá rodina. [...] Žil som kedysi v jednoduchej chyži / Nad jazerom s jasnými brehmi.

atentát na poľského ministra Pierackého, známeho pacifikátora ukrajinskej Haliče. Pre toto obdobie, plné napätia, podobné slovensko-maďarským šarvátkam, boli typické epizódy národného ukrajinského odboja: А тут – на міста й хутори ми / Залізну накиннули сить, / Тут скрізь наше військо незриме / У хижих залагах стоїть. [...] Зв'язковий. Сухе привітання. / Кашкет, окуляри, ровер. / І схована карта остання, – / В кишені його револьвер. (Грудень, 1940).²

O jeho vteditajších náladách i náladách celého jeho pokolenia vydáva svedectvo Ofžyčova báseň *Kde ty chodíš, deva nepokorná* 1931, v ktorej básnik očakáva pomstiteľku z Arcu: Никарагуа, Мексіко, Хіна... / І в мене ближче, ближче сюди. / О, ти прийдеш, Багряна, / Надаремне квилить Ремарк! / Для цих днів, як відкрита рана, – / Не Мадонна, а Жанна д'Арк.³

Nečudo, že v predvečer druhej svetovej vojny, od ktorej Ukrajinci očakávali oslobodenie svojej vlasti, sa mladý ukrajinský básnik a archeológ zapája do ilegálneho ukrajinského národnooslobodzovacieho hnutia a stáva sa členom vtedy najpočetnejšej a najsilnejšej Organizácie ukrajinských vlastencov. Po jej rozkole na začiatku druhej svetovej vojny napísal ostrú publicistickú brožúru *Duch ruiny*, vydanú samostatne v Prahe v roku 1940. Upozorňuje v nej svojich súčasníkov, najmä vodcov ukrajinského odboja, na chronické vnútorné rozpory a šarvátky, ktoré vždy oslabovali každý pokus o oslobodenie národa a stávali sa príčinou jeho poroby. Reedícia tejto Ofžyčovej práce vyšla v roku 2007 v Kyjeve zásluhou Osypa Zinkevyča, niekdajšieho významného člena spomenutej organizácie ukrajinského národnooslobodzovacieho hnutia. V predhovore k *Duchu ruiny* O. Zinkevyč zdôrazňuje, že aj rozkol revolučnej OUN 10. 2. 1940 na dve názvom rovnaké, no taktikou boja odlišné organizácie (tzv. meľnykivci a banderivci) bol zapríčinený tým istým duchom ruiny, zloducom anarchie. Podľa O. Zinkevyča neexistovali nijaké závažné príčiny na takýto rozkol. Celá roztržka sa zakladala na podozreniach a domnienkach, nie na faktoch a dôkazoch. Žiadna strana konfliktu sa neusilovala hľadať kompromisnú dohodu. Novšie výskumy nevyukujú ani záseh cudzej strany, ruskej alebo nemeckej. Duchom ruiny bola poznačená aj porážka oranžovej revolúcie v roku 2004. Tí, ktorí v nej zvíťazili, ju vo svojich šarvátkach aj oslabili.

Recenzovaný výber prác Oleha Ofžyča zahŕňa takmer celú jeho literárnu pozostalosť – poéziu, prózu i publicistiku, v ktorej ostro protestoval proti nemeckej okupácii Ukrajiny. V jednej zo svojich prác rozhodne vyhlásil: „Ukrajinský životný priestor patrí Ukrajincom!“⁴ Súčasne zdôrazňoval heslo európskeho disentu *Sloboda človeku, sloboda národom!*

² A tu sme na mestá aj samoty / Železné rozhodili siete. / Tu všade naše vojsko ukryté / V odhodlaných zálohách čaká. // Tu spojka. Suchý pozdrav. / Šiltovka, okuliare, bicykel. / A skrytý pozdrav posledný, – / Vo vrecku revolver.

³ Никарагуа, Мексіко, Хіна... / А stále bližšie, bližšie sem. // Ó, ty prideš, prideš Purpurová, / Nadarmo kvili Ремарк! / Pre tieto dni, ako otvorená rana, – / Nie Мадонна, ale Жанне д'Арк!

V období druhej svetovej vojny organizoval O. Ofžyč z poverenia OUN tzv. pochodujúce skupiny (pochodni hrupy) na okupovanej Ukrajine. Tieto skupiny mali varovať obyvateľstvo okupovaných území pred nebezpečenstvom nemeckého fašizmu: „Bolševickí okupanti Ukrajiny odišli, ale druhí okupanti, nemenej nebezpeční, nemeckí fašisti, prichádzajú. Bite jedných aj druhých, oslobodzuje svoju rodnú Ukrajinu!“

Pri príležitosti stého výročia narodenia Oleha Ofžyča, ktorý za slobodu svojej vlasti obetoval život, ho prezident Ukrajiny Viktor Juščenko významne najvyšším rádom *Hrdina Ukrajiny* in memoriam.

Oleh Ofžyč bol typom spisovateľa, ktorého slovo úzko súviselo so životom, čo potvrdila aj jeho mučenícka smrť v pazúroch Gestapa.

A nakoniec niečo zo súkromia. S Olehom Ofžyčom som sa osobne poznal aj ja. Zoznámil nás v pražskej kaviarni *Luxor* jeho otec, básnik Olexander Oles, s ktorým som konzultoval svoju dizertáciu. Stretol som sa s ním viackrát, najčastejšie na rozličných jubilejných akadémiách, ktoré v Slovenskej knižnici v Prahe usporadúvala početná ukrajinská komunita. Podrobnejšie som sa o svojej známosti s týmto nezvyčajným človekom zmienil vo Výbere z jeho diela, ktorý som usporiadal a vydal roku 1991 v Prešove.⁴

Mikuláš Nevrlý

⁴ Олег Ольжич, Цитаделя духа. Впорядкування, передмова й примітки М. Неврлого. Prešov–Bratislava : Українська редакція ЦНБ 1991. 272 s.

MICHNEVIČ, A.: Vybranyja pracy.

Ed. S. A. Važnik. Minsk : Prava i ekanomika 2006. 231 s.

Arnold Michnevič patrí k najvýznamnejším osobnostiam súčasnej bieloruskej jazykovedy. Publikáciu *Vybranyja pracy* mu k sedemdesiatym narodeninám venovala Katedra súčasného bieloruského jazyka Bieloruskej štátnej univerzity v Minsku. Zostavili ju pracovníci katedry pod vedením S. A. Važnika z najvýznamnejších prác samého vedca. Rozsiahlejšie úvodné slovo napísal V. K. Ščerbin a treba povedať, že tento úvod do problematiky si splnil svoju úlohu aj tým, že podáva podrobný prehľad o živote, tvorbe a pôsobení A. Michneviča. V centre pozornosti jubilanta sú problémy všeobecnej jazykovedy, slavistiky, gramatiky bieloruského jazyka, rusistiky, sociolingvistiky, jazykovej kultúry, semiotiky, ale aj teória a prax literárneho prednesu či metodika vyučovania jazyka. Široký vedecký záber a prehľad v danej problematike dokazuje, že tento autor patrí dnes k bieloruskej jazykovednej elite.

Vybranyja pracy vyšli v edícii *Movavedy Belarusi*, ktorej cieľom je predstaviť najvýraznejšie osobnosti bieloruskej vedy, poukázať na ich vedecký prínos a podať ucelený obraz ich práce. Keďže príspevky nie sú podelené do tematických celkov, je zborník pestrým čítaním neobmedzujúcim sa len na jeden problém.

Do výberu z diela A. Michneviča zaradila redakčná rada Bieloruskej štátnej univerzity predovšetkým práce zaoberajúce sa syntaxou bieloruského jazyka i syntaxou v širšom slovanskom kontexte (analytické konštrukcie a ich použitie vo východoslovanských jazykoch, syntaktická homonymia, konštrukcie sloveso + infinitív v bieloruskom jazyku). Ďalej sú do zborníka zaradené práce rozoberajúce sémantickú diferenciáciu slova, resp. riešiace otázky vzťahu významu a slova, používanie tzv. umelých či prázdnych slov alebo synonymických zvrátov.

Široký tematický záber A. Michneviča predstavujú vo vybraných textoch príspevky, v ktorých sa porovnáva jazykoveda s kulturológiou, charakterizuje sa lingvistická tradícia v Bielorusku alebo sa analyzuje prvá bieloruská gramatika z roku 1918. Dôležitou súčasťou sú príspevky, ktoré načrtávajú otázku tzv. dvuchmovia, teda používania dvoch štátnych jazykov (bieloruského a ruského) na území súčasného Bieloruska, ako i autorove postrehy o práci ďalších významných Bielorusov, ako napr. L. M. Šakuna, S. Leca, J. Kupalu, J. Kolasa. Sprestrením publikácie sú texty, ktoré nemajú stroho vedecký charakter, ako napr. lingvistická esej, zamyslenie sa nad aforizmom J. Kolasa, či úvahy o človeku ako homo sapiens a homo loquens. Záverečnú časť zborníka tvorí chronologicky usporiadaný zoznam bibliografie A. Michneviča s 589 položkami. Je to úctyhodný počet aj na autora, ktorý pracuje v jazykovede vyše štyridsať rokov.

Takýto výber z tvorby významného vedca je vynikajúcou prezentáciou jeho osobnosti a diela aj za hranicami Bieloruska.

Ivana Džundová

Mova – literatura – kul'tura. Materyjaly V. mižnarodnaj navukovaj kanferencyi (da 80-hoddzia profesara Eva Michailaviča Šakuna. Minsk 2006).

Minsk : Prava i ekanomika 2007. 646 s.

V roku 2006 by sa bol profesor Lev Michailavič Šakun dožil 80. narodenín. Žiaľ, osud to zariadil tak, že tento bielorusista, vedec a pedagóg už 10 rokov nie je medzi nami. Pri príležitosti osemdesiateho výročia jeho narodenia sa v Minsku v dňoch 16.-17. novembra 2006 uskutočnila vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou, z ktorej bol vydaný aj rozsiahly zborník, zostavený redakčnou radou Bieloruskej štátnej univerzity v Minsku. Podľa počtu príspevkov (vyše 200) možno usúdiť, že práce L. M. Šakuna sú naozaj známe vedcom nielen v Bielorusku, ale aj v Rusku, Poľsku, Rakúsku, Nemecku, USA, Maďarsku, vo Švajčiarsku i na Slovensku.

Zborník je rozdelený tematicky do pätnástich kapitol. Týkajú sa dedičstva, ktoré vo svojich prácach zanechal profesor L. M. Šakun – aktuálnych problémov histórie bieloruštiny, bieloruskej frazeológie a paremiológie, bieloruského národného jazyka v súčasnom dialektologickom a dialektografickom vyjadrení, normalizácie súčasnej bieloruštiny (ústneho a písomného prejavu), lexikológie,

slvotvorby, gramatiky, sémantiky, pragmatiky, folklóru, literatúry i metodiky vyučovania filologických disciplín.

Výber tém, s ktorými čitateľa oboznamuje tento zborník, je veľmi široký. Prevažná väčšina príspevkov sa venuje bielorusistike; autor predstavujú čiasťkové výsledky svojich výskumov. Vedú nás do histórie bieloruského jazyka od Francyska Skarynu (I. Budzko, s. 98), cez 18. (J. Hardzejev, s. 101), 19. a 20. storočie (H. Zajac, s. 294) až po súčasnosť, v kapitole o frazeológii sa môžeme dozvedieť niečo o opozícii dobra a zla (M. Bura, s. 215) alebo o obraze „zlodeja“ (A. Ramanouskaja, s. 240), predstavujú nám práce L. M. Šakuna (V. Lašuk, s. 54, V. Rusak, s. 56), osobnosti bieloruskej a slovenskej jazykovedy (I. Džundová, s. 50). Z lexikológie nás môže zaujať využitie metafory v žargóne mládeže hovoriacej po bielorusky (M. Bura, s. 319). V nadväznosti na výskumy L. M. Šakuna, ktorý podrobne opísal spôsoby tvorenia slov v bieloruštine, sa touto problematikou zaoberajú aj ďalší jazykovedci, napr. A. Kirďun slovotvornými hniezdami (s. 378), N. Litvin ekonomickou terminológiou (s. 388), spôsoby tvorenia slov v bieloruštine a slovenčine sa pokúsila porovnať J. Jusková (s. 400), morfológiou sa zaoberá N. Hardzejev (s. 412), zámenami v bieloruštine S. Nikanenka (s. 429).

Z autorov literárnovedných referátov spomenieme M. Kazlouskuju, ktorá píše o stanovení žánru tragédie v bieloruskej dráme (s. 523) a M. Martyseviča, ktorý sa zaoberá transformáciou antického mýtu v súčasnej bieloruskej poézii (s. 529).

Menšiu časť tvoria príspevky o literatúre v inom jazyku ako bieloruskom a o rozličných spôsoboch vyučovania bieloruského jazyka a literatúry na stredných a vysokých školách, čo je dôležité nielen pre študentov s filologickým zameraním štúdia.

Zborník *Mova, literatura, kul'tura* nám pestrosťou tém, ktoré ponúka, poskytuje možnosť utvoriť si obraz o predmetoch záujmu a výskumu jednotlivých autorov bielorusistov ubierajúcich sa po stopách významného bieloruského jazykovedca L. M. Šakuna alebo inšpirovaných jeho výskumami. Meno a dielo L. M. Šakuna je dobre známe nielen bielorusistom, ale iste aj mnohým slavistom. Bude ho trvalo pripomínať aj zborník vydaný na jeho počesť.

Jana Ladzińska - Jusková

Aktual'nyje voprosy balkanskogo jazykoznanija. Ed. A. N. Sobolev, A. Ju. Rusakov. Sankt-Peterburg : Nauka 2003. 182 s.

Zborník *Aktual'nye otázky balkánskej jazykovedy* obsahuje materiály rovnomennej vedeckej konferencie, ktorá sa uskutočnila 29.-30. mája 2001 v Petrohrade. Podujatie zorganizovala Komisia pre balkánsku jazykovedu pri Medzinárodnom komitete slavistov, založená na slavistickom kongrese v Bratislave v roku 1993. Recenzovaná publikácia prináša 17 referátov, ktoré sú usporiadané do 4 častí, venovaných rozmanitým problémovým okruhom.

Prvá časť (*Otázky balkánskej gramatiky*) obsahuje 5 príspevkov, z toho 3 príspevky z oblasti syntaxe. P. A s e -

no v o v á (Sofia) skúma používanie určitých a neurčitých členov v prekladoch identického textu do rozličných balkánskych jazykov, pričom konštatuje medzijazykové rozdiely vo fungovaní členov v textovej štruktúre. – A. N. S o b o l e v (Marburg) porovnáva balkánske jazyky z hľadiska kategórie *taxis*, v autorevej koncepcii vyjadrujúcej časové usporiadanie (súčasnosť/predčasnosť/následnosť) v závislých polopredikatívnych konštrukciách. – I. I. V o r o n i n o v á (Petrohrad) si všima niektoré osobitosti priraďovacích súvetí v hovorovej albánčine; osobitne sa zameriava na fungovanie dvojitej spojky *jo –jo* „aj–aj; buď–alebo,“ ktorej sa v albánskej jazykovede zatiaľ nevenovala adekvátna pozornosť. – Za uvedenými príspevkami syntaktického charakteru nasleduje referát švédskoho romanistu I. S ö h r m a n a (Göteborg), orientovaný primárne pragmalingvisticky: Autor na základe rumunských verzií dvoch anglických románov skúma, ako sa do rumunčiny (používajúcej pri tykaní/vykani zámená *tu „ty,“ dumneata „vy [vo vzťahu k mladším alebo rovnako starým osobám],“ dumneavoastă „vy [vo vzťahu k starším alebo nadriadeným]“*) prekladá „univerzálne“ anglické zámeno *you*. – Gramatickú časť zborníka uzatvára príspevok A. A. L u k i n o v e j (Petrohrad), ktorá analyzuje vývinové osobitosti hláskových skupín typu NT (nazálny + záverový konsonant) v balkánskych jazykoch.

Druhú časť (*Princípy zostavovania balkánskeho jazykového atlasu*) otvára teoreticko-metodologicky orientovaný referát H. A. C y c h u n a (Minsk) s názvom *Balkánsky jazykový atlas: ciele a úlohy*. Podľa autora býva zvyčajne cieľom jazykových atlasov graficky znázorniť teritoriálne rozšírenie určitých jazykových faktov, balkánsky jazykový atlas ako dielo areálno-typologického charakteru má však určité špecifiká. H. Cychun zdôrazňuje, že tu ide o „projekt zameraný na riešenie základnej teoretickej otázky balkanistiky, ktorou sú spôsoby (пути) formovania balkánskeho jazykového zväzu“ (s. 48): Balkánsky jazykový atlas by mal priniesť odpoveď na otázku, či v prípade jednotlivých balkánskych inovácií existujú centrá ich iradiácie, ktoré by boli spoločné pre celý balkánsky jazykový zväz (a pokiaľ áno, kde ich možno lokalizovať), ako aj na otázky súvisiace so smerom šírenia takýchto inovácií v rámci celého jazykového zväzu (porov. s. 47); autor zároveň vyslovuje domnienku o „polycentricosti“ rôznych balkanizmov“ (s. 48), t. j. o rôznorodosti centier jednotlivých inovácií, ako aj spôsobov ich expanzie. – G. P. K l e p i k o v o v á (Moskva) sa zameriava na pastiersku terminológiu v nárečiach dvoch macedónskych obcí (Peštani, Teovo) zaradených do siete Malého dialektologického atlasu balkánskych jazykov (MDABJ) ako pilotného projektu balkánskej lingvistickej geografie, pričom rekonštruje širší kultúrny kontext získaných odpovedí na otázky atlasového dotazníka. – Vychádzajúc z rozboru lexiky súvisiacej s tradičnou ľudovou kultúrou predkladá A. A. P l o t n i k o v o v á (Moskva) komplexnú stratifikáciu južnoslovanského areálu, v rámci ktorého vylučuje dve dvojice komplementárnych areálov (východ – západ, centrum – periféria) a štyri kompaktné areály (západný chorvátsko-slovinský, macedónsko-južnosrbsko-západobulharský, južný balkánskoslávsky pás a srbsko-bulharské pohraničie). – Dva príspevky sú venované charakteristike nárečia lokalít, ktoré boli zara-

dené do siete MDABJ: Xh. Y l l i (Tirana – Marburg) prináša prehľad osobitostí nárečia albánskych obcí Leshnjë a Muhurr, A. B. B o r i s o v o v á (Petrohrad) bilancuje výsledky dialektologickej expedície do obce Eratrya (Εράτρυα) v severozápadnom Grécku.

Úvod do nasledujúcej tematickej sekcie (*Otázky balkánskej etnolingvistiky*) tvorí referát B. S i k i m i č o v e j (Belehrad), prinášajúci výsledky najnovších terénnych výskumov medzi tzv. Vlachmi v rámci v severovýchodnom Srbsku. Autorka v ňom nielenže spresňuje klasifikáciu rumunských nárečí na území Srbska, ale takisto uvádza zaujímavé údaje o sociolingvistickej situácii v obciach obývaných Vlachmi, o ich etnickej identifikácii aj tradičnej duchovnej kultúre. – Nemecký slavista Ch. V o s s (Freiburg) sa venuje jazykovej situácii Macedóncov žijúcich v západnej časti tzv. Egejskej Macedónie (na území Grécka), ktorú analyzuje na pozadí historického vývinu v 20. storočí, a uvažuje o ďalších vývinových perspektívach tejto slovanskej menšiny v Grécku. – Dve moskovské autorky skúmajú v širšom balkanistickom kontexte čiastkové aspekty bulharskej ľudovej kultúry: Zatiaľ čo I. A. S e d a k o v o v á analyzuje faktory ovplyvňujúce výber osobných mien v bulharskej tradícii a hľadá pre ne paralely u ďalších balkánskych národov, Je. S. U z e ň o v o v á porovnáva terminológiu ľudovej svadby a kalendárneho zvykoslovía v bulharskej obci Gega (ležiacej neďaleko hraníc Bulharska, Macedónska a Grécka) so stavom v blízkych nárečiach príslušných balkánskych jazykov.

Záverčná časť (*Otázky histórie balkánskych jazykov*) prináša tri referáty. Ju. K. K u z m e n k o (Berlín) sa pokúša objasniť genézu postpozitívneho (sufixálneho) určitého člena v časti balkánskych jazykov. V nadväznosti na staršiu domnienku rumunského romanistu M. Gastera autor predpokladá, že príslušné balkánske jazyky prevzali takýto gramatický model z jazykov turkických etník žijúcich na Balkáne pred príchodom osmanských Turkov (Protobulhari, Kumáni, Pečenehovia a i.). Turkické jazyky vyjadrujú posesívnosť pomocou prívlastňovacích sufixov (turecké *baba-m „môj otec“* a pod.), pričom posesívny sufix 3. osoby nadobúva v časti turkických jazykov aj význam určitého člena (autor v tejto súvislosti upozorňuje najmä na materiál čuvaštiny, pokladanej za jazyk pravdepodobne najbližší jazyku Protobulharov). V balkánskych jazykoch mal byť uvedený sufix substituovaný ukazovacím zámenom, taktiež vyjadrujúcim určenosť (bulh. *книга-та* a pod.). – H.-W. S c h a l l e r (Marburg) poukazuje na problémy súvisiace s identifikáciou východísk (primárne na úrovni nárečových variet) slovanských prevzatí v neslovanských jazykoch Balkánskeho polostrova: Ak formálna stránka rumunského toponyma *Peștera* [-št-] jednoznačne svedčí o jeho bulharskej proveniencii (bulh. *пейтера*), v prípade rumunského apelatíva *rând* „rad; riadok“ sa dá konštatovať iba východisko v podobe slovanského *redь (porov. staroslovienske *redь* a i.), bez možnosti konkrétneho určenia zdrojevoj balkánskoslavskej variety. – A. I. F a l i l e j e v (Petrohrad) analyzuje vo svojom referáte monografiu moskovskej lingvistky I. A. Kalužskej (*Paleobalkanskije relikty v sovremennych balkanskich jazykach. K probleme rumyno-albanskich leksičeskich paraleljev*. Moskva 2001), pričom zasadzuje časť analyzovaného materiálu do širšieho indoeuropeistického kontextu.

Balkánska jazykoveda je disciplína, ktorej sa na Slovensku tradične venuje len malá pozornosť: Odborníci na jednotlivé jazyky Balkánu zvyčajne neprekráčajú rámec „svojho“ jazyka a nevenujú pozornosť ďalším tamojším jazykom, ktoré – hoci už patria k iným jazykovým rodinám – by im niekedy azda mohli poskytnúť zaujímavé inšpirácie či otvoriť nové dimenzie pre ďalší výskum (porov. napr. štúdie V. Blanára z oblasti lexikálnej sémantiky, zohľadňujúce stav v balkánskych jazykoch, i jeho práce o jazykových kontaktoch v tejto časti Európy). Aj vzhľadom na tieto okolnosti recenzovaný zborník umožní nášmu čitateľovi získať konkrétnejšiu predstavu o dlhodobých cieľoch, aktuálnych otázkach i výskumných metódach súčasnej lingvistickej balkanistiky, majúcej napokon mnohé styčné body aj so slavistikou.

Lubor Králik

FINK ARSOVSKI, Ž. A KOL.: Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema.

Zagreb : KNJIGA 2006. 439 s.

Ustálené frazeologické prirovnania sú vo frazeológii všetkých prirodzených jazykov veľmi frekventovaný konštrukčný typ. Ako prostriedky obrazného vyjadrenia podobnosti sa od iných frazeologických jednotiek výrazne odlišujú najmä svojou stavbou. Tomuto typu frazém sa Željka Finková Arsovska, hlavná autorka a iniciátorka projektu chorvátsko-slovanského frazeologického slovníka, výskumne venuje už dlhší čas. Časopis *Slavica Slovaca* (Dobriková, 2004, 39, s. 83-86) uverejnil recenziu jej monografie *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*; v nej analyzovala najfrekventovanejšie prirovnania v chorvátskom a ruskom jazyku.

Chorvátska časť recenzovaného slovníka obsahuje 540 ustálených prirovnaní, resp. komparatívnych frazém, ktorých konštantným komponentom je výlučne prirovnávacia spojka *kao* (ako). Z uvedeného vyplýva, že napríklad slovenské komparatívne spojky a spojovacie výrazy *ani, st'a, akoby, ako keby, ani čo by* a pod., rovnako ako frazémy, ktorých súčasť tvoria, do slovníka neboli zaradené. Vzhľadom na koncepciu slovníka sa tento princíp uplatnil nielen vo východiskovom jazyku, ale aj v ostatných cieľových jazykoch. Východiskovým jazykom slovníka je chorváčtina a cieľovými slovanskými jazykmi (v uvedenom poradí) sú slovinčina, macedončina, bulharčina, ukrajinjčina, ruština, poľština, čeština a slovenčina. Počet frazém v cieľových jazykoch je takýto: 347 slovinských (Erika Kržišniková), 486 macedónskych (Slavomira Ribarova), 476 bulharských (Tatjana Dunkova, Natalija Kabanova), 517 ukrajinských (Raisa Trostinska), 424 ruských (Željka Finková Arsovska), 380 poľských (Agnieszka Spagińska-Pruszková), 461 českých (Dubravka Sesarová, Slavomira Ribarova) a 503 slovenských (Mária Dobriková, Maria Kursarová). V zátvorkách uvádzame mená autoriek prekladových ekvivalentov v jednotlivých jazykoch. Lektorkou ruskej časti slovníka bola Irina Mironova Blažina a na príprave poľskej časti sa podieľala Ivana Vidovičová Boltová.

V deväťjazyčnom slovníku chorvátsko-slovenskej komparatívnej frazeológie je zastúpený trojčlenný (A+B+C) a dvojčlenný (B+C) štruktúrny typ ustálených prirovnaní. Ide tu najmä o frazémy s trojčlennou schémou, ktoré majú časť A vyjadrenú podstatným menom, prídavným menom, slovesom, príslovkou alebo zámenom, pričom v časti C sú zastúpené rozmanité možnosti tvarov – *dobar kao anđeo, ružan kao smrtni grijeh, mlad kao rosa u podne, nov <kao> ispod čekića, rasti kao iz vode, živjeti kao mali bog, živjeti kao bubreg u loju, slagati se kao pas i mačka, tišina kao u crkvi, mračno (tamno) kao u rogu* a pod. Keďže dvojčlenný štruktúrny typ, napr. *kao bog, kao pokisao, kao guske u magli* a i., je vo frazeológii zriedkavejší, aj v slovníku má menej početné zastúpenie. Trojčlenné komparatívne frazémy sa v niekoľkých prípadoch vyskytujú aj v tvare vety. Napríklad chorvátska frazéma *to je <kao> Sveto pismo <za koga>* má tieto prekladové ekvivalenty: slovinský *kot biblija je kaj <za koga>*, macedónsky *toa e <za nekogo> < kako> zakon*, bulharský *tova e <kato> Библия <za njakogo>*, ukrajinský *це як Біблія (Святе Письмо, Старий завіт, Старий заповіт) <для кого>*, ruský *это как святыня <для меня>*, poľský *to jest jak Biblija <dla kogoś>*, český *je to <pro někoho> jako Pismo <svaté>*, *je to <pro někoho> jako evangelium, je to <pro někoho> jako slovo boží* a slovenský *to je <ako> Sväté pismo <pre koho>*, *to je <ako> Pismo sväté <pre koho>*.

Jednotlivé heslá sú spracované jednotne a prehľadne. V prvej časti heslovej state sa uvádza komplexná frazeografická charakteristika chorvátskej frazémy, ktorá obsahuje kľúčové slovo hesla, heslo, definíciu, resp. vymedzenie významu a príklad, ktorý ilustruje použitie frazémy a spôsob jej zapájania sa do kontextu. Potom nasledujú ekvivalenty frazémy v ôsmich slovanských jazykoch, pričom sa uplatnila zásada, aby v slovníku mali zastúpenie najmenej dva jazyky z každej slovanskej podskupiny.

V heslovej stati sa používajú tri typy zátvoriek. V okrúhlych zátvorkách sa uvádzajú varianty, t. j. navzájom zameniteľné komponenty, napr. *šetati (hodati) kao lav u kavezu*; v ostrých sa uvádzajú fakultatívne komponenty, napr. *potreban kao kruh <nasušni>*; v hranatých zátvorkách sa uvádzajú slovesá, ktoré nie sú súčasťou frazémy, ale predstavujú kolokáciu, ktorá umožňuje začleniť frazému do kontextu, resp. získať informáciu o jej použití. Ako príklad možno uviesť chorvátsku frazému *kao Švabo tra-la-la*, pri ktorej prostredníctvom tejto formy zápisu dostávame informáciu, že sa spája so slovesami hovorenia [ponavljati, govoriti], na druhej strane frazéma *kao furija* sa vo všetkých slovanských jazykoch vyskytuje v spojení so slovesami pohybu. Vidové dvojice sa oddeľujú lomkou, pričom na prvom mieste sa uvádza dokonavý slovesný vid, napr. *pasti/padati kao klada*. V niekoľkých prípadoch sa v používaní vidových dvojíc vyskytujú rozdiely. V chorváčtine sa napríklad slovesá *zaspati (spavati)* vo frazéme *zaspati (spavati) kao top* nepokladajú za vidovú dvojicu, kým v slovinčine predstavujú vidový pár – *zaspati/spati kao top*. V cieľových jazykoch existujú tiež prípady zúženého využitia vidových dvojíc, keď má chorváčtina v rámci frazémy obojvidové zastúpenie, pričom v cieľových jazykoch je zastúpený iba jeden člen vidovej dvojice. Tak chorvátskemu *odgovoriti/odgovarati*

(*ispaliti* i. sl.) *kao iz topa* zodpovedá slovniské *odgovoriti* (*ustreliti*) *kot iz topa*, ruské *выпалить как из пушки* alebo slovenské *vypáliť ako z dela*.

Do slovníka boli zaradené najmä frazémy s identickým obrazom. Ako také v cieľovom jazyku neexistovali, doplnili sa frazeologickými jednotkami s analogickým obrazom, prípadne sa uviedli frazémy s iným obrazom, pričom však museli spĺňať kritérium zodpovedajúce pôvodnému frazeologickému významu. Tak sa napríklad z ôsmich slovanských jazykov neexistuje ustálené priróvnanie so zodpovedajúcim významom, miesto pre ekvivalent ostalo prázdne. Štruktúra frazém sa v prevažnej väčšine prípadov vo všetkých slovanských jazykoch zhoduje. V niekoľkých prípadoch sa urobila výnimka za predpokladu, že tieto rôznoštruktúrne frazémy majú totožné expresívne a konotatívne významy, t. j. vyúsťujú do rovnakého frazeologického významu. Tak sa napríklad ako ekvivalenty chorvátskych frazém *biti* (*razlikovati se*) *kao bog* i *šesirdžija* a *biti* (*razlikovati se*) *kao nebo* i *zemlja* uvádzajú slovenské *to je ako sto* (*tisíc*) *a jeden* a tiež *to je ako nebo* a *zem*. V niektorých cieľových jazykoch majú frazémy nepatrne zúžený význam, resp. menšiu možnosť využitia ako vo východiskovom jazyku. Táto skutočnosť je vyjadrená kolokáciou, napr. pri chorvátskych frazémach *kao od brda odvaljen* a *kao od brjega odvaljen* sa v slovenčine popri ekvivalente *mocný* (*urastený*) *ako hora* uvádza aj variant *ako hora* [chlap]. Pri tejto frazéme sa v českom jazyku uvádza iba prekladový ekvivalent *jako hora* [chlap]. Pri frazémach sa vo všetkých deviatich slovanských jazykoch uvádzajú rekcie, ktoré sú v cieľových jazykoch zväčša identické s chorvátskou rekeciou, len v niekoľkých prípadoch sa vyskytujú odlišnosti, ktoré súvisia najmä s kategóriami životnosť/nezivotnosť. Otázka viacvýznamovosti sa v slovníku rieši špeciálnym číslovaním kategoriálnych významov frazém.

Jadrom recenzovaného diela je slovníková časť (s. 145-346). Predchádza jej *Predslov* (s. 5-46), ktorý je rovnako ako kapitola *Základné informácie o slovníku* (s. 59-133) preložený do všetkých cieľových jazykov. Táto skutočnosť umožňuje plnohodnotnú prácu so slovníkom aj tým používateľom, ktorí neovládajú niektorý slovanský jazyk. Dobrú orientáciu umožňujú aj prehľadné registre komparatívnych frazém (s. 349-430), zoradené podľa abecedného, resp. azbučného poriadku. Súčasťou slovníka je *Zoznam prameňov* (s. 431-432), t. j. mená autorov a knižné tituly, ktoré boli zdrojom ilustračného materiálu v chorváčtine, a jeho záver tvorí deväťjazyčný zoznam použitej literatúry (s. 433-436).

Tento odvážny projekt nepredstavuje ani v jednom z uvedených jazykov úplný súpis ustálených frazeologických priróvnaní. Na relatívne malej ploche nám však umožňuje pozorovať spôsob ich vzniku, existencie a fungovania v deviatich slovanských jazykoch, ako aj šírku spektra identického, analogického, resp. odlišného obrazu, na základe ktorého vznikli. Napriek tomu, že slovník podáva informáciu najmä o vzťahu medzi východiskovým jazykom a každým slovanským jazykom osobitne, v rámci porovnávacej slovanskej frazeológie naznačuje viaceré možnosti ďalšieho výskumu.

Zuzana Kollárová

PAČEV, A.: Jazykové spoločenstvá v podmienkach europeizácie a globalizácie.

Sofia : Sema PŠ 2006. 252 s.

Socioligvistická literatúra prežíva v posledných rokoch v Bulharsku svoj rozkvet. Európska únia poskytuje možnosti pre rôznorodé jazykové kontakty a utvára podmienky fungovania makro- či mikrospoločenstiev rozličného typu (spoločenstvá jazykové, etnokultúrne, náboženské, odborné a i.). Aj nová kniha bulharského sociolingvistu Angela Pačeva, vedúceho Sekcie všeobecnej jazykovedy v Ustave bulharského jazyka Ľubomíra Andrejčina a člena komisie pre medzinárodné projekty orientované na výskum a analýzu bulharských spoločenstiev v zahraničí, si našla svoje miesto v sociolingvistickom knižnom priestore. Monografia *Jazykové spoločenstvá v podmienkach europeizácie a globalizácie* je rozdelená na tri základné kapitoly.

Prvá kapitola má teoretický a metodologický charakter, autor v nej venuje pozornosť kľúčovým pojmom súčasnej sociolingvistiky, akými sú *spoločenstvo*, *jazykové kontakty*, *globalizácia*. V závere analýz v tejto časti sa konštatuje, že sociolingvistika spoločenstiev vedie k sociolingvistike globalizácie. V záverečnej časti tejto kapitoly sa kladie dôraz na teóriu diskutujúcich spoločenstiev ako paradigmy, ktorej úlohou je osvetliť miesto človeka v sociálnom svete.

Druhá časť knihy je venovaná tvoriacemu sa európskemu komunikatívnemu viacjazyčnému prostrediu ako spoločenstvu spoločenstiev. Zdôrazňuje sa, že každý „výskum etnosociálnych jazykových spoločenstiev v rámci európskeho jazykového spoločenstva sa doplnia novými sociálnymi formáciami, ktoré sa utvárajú, fungujú a zanikajú v priamej závislosti od existujúcich sociálnych útvarov.“ Tvorí sa európsky sociálny žargón (s. 96-97), multiligvizmus sa mení na nevyhnutnú a každodennú prax Európskej únie.

Tretia časť monografie predstavuje vedecký pohľad A. Pačeva na bulharské jazykové spoločenstvá (s. 131-197). Opisujú sa v nej typické štruktúrne črty jazykových podsystemov a diasystemov. Autor venuje osobitnú pozornosť bulharskému spoločenstvu na Slovensku, ktoré má v Slovenskej republike štatút jazykovej a etnickej menšiny.

V záverečnej časti knihy sa podčiarkujú perspektívy európskeho sociokomunikatívneho spoločenstva. V prílohe nájdeme dokumenty vzťahujúce sa na jazykovú problematiku európskeho spoločenstva, registračné preukazy informátorov, ukážky eurožargónu s glosárom, štatistické údaje a pod.

Snežana Joveva-Dimitrova

Николова, Н.: Билингвизмът в българските земи през XV-XIX век.

Шумен : Шуменски университет Епископ Константин Преславски 2006. 227 s.

Dr. Nadka Nikolova je docentkou bulharskej filológie na Šumenskej univerzite biskupa Konštantína Pre-

slavského v Šumene a v centre jej vedeckých záujmov sú problémy dejín súčasného bulharského spisovného jazyka. Jej vedecké záujmy sú spojené s výskumom bilingvizmu v 15.-19. storočí, s bulharskou a konfrontačnou lexicológiou, s lexicografiou a jazykovou kultúrou.

Autorkina práca obsahuje popri úvode a závere tri kapitoly, ktoré sa delia na podkapitoly. Na konci publikácie je rozsiahly zoznam použitej literatúry, celá bibliografia zaberá 20 strán. Pri zostavovaní tejto knihy autorka čerpala informácie z mnohých prameňov. Sú to historické texty, ktoré majú dokumentárnu hodnotu – spomienky, cestopisy, opisy, listy, publicistické aj umelecké texty.

Hlavnou úlohou autorky bolo podať ucelenú predstavu o bilingvizme v období osmanského panstva. Všímal sa aj vzťah bulharského jazyka k jazykom používaným na území Bulharska v úlohe spisovných jazykov (vzťah k tureckému, gréckemu a cirkevnoslovanskému jazyku), teritoriálne a chronologicky lokalizovala kontakty s cudzojazyčným obyvateľstvom a načrtla aj výsledky bulharsko-tureckého a bulharsko-gréckeho bilingvizmu. Autorka sa okrem toho venuje otázkam fungovania jednotlivých jazykov (bulharského, gréckeho, tureckého) a princípom vzťahu autochtónneho a pomocného jazyka. Stanovenie štatútu cirkevnoslovanského jazyka je dodatočná úloha publikácie.

Bilingvizmus v Bulharsku bol bilingvizmom väčšiny a nie menšiny, čo je jav príznačný pre kolonizujúci národ. Tému bilingvizmu sa venovali nielen domáci, ale aj zahraniční autori. A práve o poznatky a výskumy týchto autorov sa N. Nikolova opierala pri zostavovaní svojej publikácie (pozri Nikolovski 1976; Швейцер 1977; Вайнрайх 1979; Бел 1980; Туманян 1981; Езиковите ситуации 1989; Хъдсън 1995; Виденов 2000 a iní). Aj keď bol bilingvizmus v istých historických obdobiach súčasťou života Bulharov, autorka na str. 8 uvádza, že sa mu určitý čas nevenovala dostatočnou pozornosťou. Taktiež je dôležité rozlišovať pojmy *bilingvizmus* a *diglossia*. Ako pripomína autorka, bilingvizmus zohrával významnú úlohu pri formovaní novobulharského jazyka až do konca 19. storočia, ba pôsobí naň podnes.

Prvá kapitola publikácie nesie názov Българско-турски билингвизъм (s. 14-65) a je rozdelená na šesť podkapitol. V nich sa N. Nikolova venuje otázke používania tureckého jazyka v jazykovej komunikácii Bulharov a v tejto súvislosti prirodzenému a inštitucionálnemu kanálu, ďalej výsledkom bulharsko-tureckého bilingvizmu a vzťahom Bulharov k používaniu turečtiny v jazykovej komunikácii i používaniu bulharčiny v jazykovej komunikácii Turkov.

Turecký jazyk sa dostáva k Bulharom dvoma kanálmi. Prvý je prirodzený kanál, t. j. bilingvizmus zväčša prirodzený, nie násilne vnucovaný, obojstranný. Druhý kanál má inštitucionálny charakter – ide o vnucovanie jazyka v administratívnej sfére, v oficiálnych kontaktoch, vo verejnom živote, v publicistike, vo vzdelávaní a v ekonomických vzťahoch. Bulharské obyvateľstvo ovládalo turecký jazyk aktívne alebo pasívne. Hlavnou motiváciou ovládania tureckého jazyka bola snaha porozumieť mu v podmienkach existujúcich obchodno-hospodárskych a administratívnych kontaktov, ktorých priamymi účastníkmi boli aj Bulhari. Bulhari a Turci žili často popri sebe,

tvorili isté spoločenstvá. Svedčí o tom aj výpoveď grófa d'Autriva, ktorý v cestopise z roku 1785 spomína: „Села наполовина турски, наполовина български, където мюсюлмани и християни живеят заедно, без да се презират, сродяват се, пият заедно лошо вино и нарушават рамазана и постите. Те познават, както и техните свещеници, само кръстния знак или илмах, аллах и т. н. И при всичко това не са по-малко честни хора“ (s. 20). Autorka uviedla, že najviac tureckých slov nájdeме в nářečiach východnej časti Bulharska, najmenej v západnej časti. Komunikácia v tureckom jazyku prebiehala v armáde, v hostincoch, ale aj v mestách a na dedinách. V tretej podkapitole N. Nikolova konštatuje, že bulharčina bola jedným z jazykov impéria. Rozličné úradné dokumenty predkladali Bulhari tureckej administratíve v bulharskom jazyku. Dôležitou inštitúciou, v ktorej sa aktívne udržiaval bulharský jazyk, boli (popri rodine) kláštorne školy. Turecký jazyk plnil aj úlohu sprostredkovateľa – umožňoval komunikáciu s inými etnikami.

Aj druhá kapitola s názvom Българско-гръцкият билингвизъм (s. 66-153) sa delí na podkapitoly. Autorka tu venuje pozornosť gréčtine používanej v jazykovej komunikácii Bulharov, prirodzeným a inštitucionálnym kanálom, používaniu gréčtiny vo vzdelávacom procese a pri bohoslužbách, bulharsko-gréckemu bilingvizmu, vzťahu Bulharov k používaniu gréckeho jazyka v jazykovej komunikácii i používaniu bulharčiny v jazykovej komunikácii Grékov. Grécky jazyk bol jazykom vzdelávania a kultúrnej komunikácie celého pokolenia obrodenských intelektuálov. Na rozdiel od tureckého jazyka, ktorý plnil úlohu sprostredkovateľa kontaktov s inými etnikami, bola gréčtina sprostredkovateľkou myšlienkového bohatstva moderného sveta. Tu sa spomínajú aj pozitívne dôsledky kontaktov s gréckym jazykom, ktoré vplývajú na zvyšovanie úrovne vzdelávania, na zakladanie škôl, na vydávanie bulharských kníh v gréčtine, bulharský jazyk sa obohacuje o medzinárodnú kultúrnu a terminologickú lexiku. Celkové dôsledky sú nielen jazykové, ale aj sociálne a kultúrne. Inak však boli vzťahy medzi Bulharmi a Grékmi v 15.-19. storočí napäté. Na strane 148 uvádza autorka svedectvo R. Žinzifova o týchto vzťahoch: „Не по-малка, а ако не и по-голяма, непримирима вражда и омраза изпитват българите към своите висши гръцки духовници, известни под името фанариоти, а отгук и против всички гърци, живеещи в пределите на Турция. Тази взаимна омраза и вражда между българите и гърците в настоящия момент е взела такива размери, че става решително невъзможно да се проповядва смирение...Ако по някакъв начин на обществено място или на параход се срещнат грък и българин, те непременно ще се наругаят взаимно. Кръвно ще обиди българина оня, който го нарече грък или погрчен българин. Нека не помислят читателите, че само известен слой от българския народ ненавижда гърците и враждува с тях. Ни най-малко! Омразата към гръцките архиереи и към гърците изобщо е влязла в кръвта и плътта на целия български народ“ (Žinzifov 1989, 336-337).

Tretia kapitola s názvom Черковнославянският език в езиковата комуникация на българите през XVII–XIX век (s. 154-194) pozostáva zo štyroch menších podkapitol a v každej sa rozoberá otázka cirkevnoslovanského jazyka

od obdobia prvých prejavov novobulharského spisovného jazyka a jeho kodifikovania, hovorí sa o úlohe cirkevnoslovanského jazyka v období národného obrozenia.

V publikácii sa uvádza, že Bulhari pokladali cirkevnoslovanský jazyk za svoj a stotožňovali ho so starobulharským jazykom (старобългарски език), že otázka jeho fungovania zostáva nedoriešená (používanie cirkevnoslovanského jazyka sa hodnotí ako bilingvизmus alebo diglosia). Autorka konštatuje, že chýbajú dôkladnejšie výskumy o úlohe a používaní cirkevnoslovanského jazyka v bulharskej jazykovej situácii v 18.-19. storočí. Cirkevnoslovanské prvky sa uplatňovali predovšetkým vo fonetike a slovej zásobe bulharského jazyka.

Publikácia Nadky Nikolovej *Билингвизъмът в българските земи през XV-XIX век* prináša veľa informácií o jazykovej situácii v Bulharsku v 15.-19. storočí, ktoré zaujmú nielen odborníkov, ale aj širšiu verejnosť.

Gabriela Imrichová

Ристовски, Б.: Македонистот Петар Драганов (1857-1928).

Скопје : Матица македонска 2007. 184 s.

Mozaiku dejín spisovnej macedónčiny už štyri desaťročia významne dotvára široko orientovaný filológ, etnológ a historik Blaže Ristovski, ktorý na základe štúdií archívnych materiálov ruskej slavistiky v Moskve a Petrohrade, kde v druhej polovici 19. storočia študovali a pôsobili macedónski študenti, významne prispel veľkou monografiou o živote a diele prvého kodifikátora spisovnej macedónčiny Krste Misirkova. Blaže Ristovski taktiež prebádal a opísal základy Macedónskej učenej spoločnosti v Petrohrade, ktorá predchádzala dnešnej Macedónskej akadémii vied a umení, ba je autorom aj troch desiatok literárno-historicky a kulturológicky zameraných kníh, v ktorých systematicky odkrýva zákonitosti vzniku a formovania sa spisovnej macedónčiny.

V poslednej svojej knižke *Makedonistot Petar Draganov (1857-1928)*, ktorá vznikla opäť štúdiom materiálov ruských slavistických archívov, predstavuje Blaže Ristovski doteraz nedocenené dielo ruského slavistu, ktorý sa v 80. rokoch 19. storočia zásadnými dialektologickými, etnografickými, štatistickými, demografickými aj geografickými zbierkami z územia macedónskych Slovanov i jazykovednými prácami o ich samobytnosti a o osobitostiach macedónskeho jazyka stal zakladateľom ruskej macedonistiky.

Recenzovaná knižka Blaža Ristovského vyšla pri príležitosti tohtoročného zaznamenania 150. výročia narodenia Petra Draganova. Pozostáva zo šiestich samostatných analytických štúdií publikovaných v rozpätí štyroch desaťročí. Hoci ako celok nemá monografickú podobu, autorovi sa už v prvej viedľavej štúdií Петар Данилович Драганов и македонистика во Русија во XIX и почетокот на XX век (s. 7-73) podarilo v syntetickej podobe a v príčinných

súvislostiach skĺbiť životopisné údaje nielen s vedeckým dielom Petra Draganova, ale i s historickým pozadím rusko-macedónskych kultúrnych vzťahov.

Petar Draganov sa narodil 1. 2. 1857 v Komrate, v bulharskej kolónii v Besarábii. Po maturite v Kišineve (1880) študoval slovenskú a ruskú filológiu na Historicko-filologickej fakulte v Charkove, posledné dva roky v Petrohrade, kde slavistické štúdium aj ukončil (1885). Pre ďalšie životné osudy Petra Draganova po skončení slavistických štúdií bolo osobitne dôležité profesorské pôsobenie na bulharskom gymnáziu v Solúne, kde mal skvelú možnosť sa pri samom prameni zoznámiť s vtedajšou sociálnou, politickou, ale i jazykovou situáciou macedónskych Slovanov práve v čase, keď územie, na ktorom oni žili – ešte stále v provincii pod tureckou nadvládou – začínalo byť zaujímavé pre mocenské aspirácie susedných balkánskych národov, keď sa rodili ich prvé propagandy s cieľom získať si najprv macedónske etnikum duchovne a potom zmocniť sa i jeho územia. Petar Draganov však nepodľahol lákavým ponukám zapojiť sa do takého politických mocenských aspirácií. Naopak, ako ruský občan, aj keď pôvodom Bulhar, s vynikajúcou humanistickou a slavistickou vedeckou prípravou sa hneď po príchode do Solúna popri pedagogických povinnostiach pustil do poznávania života tohto etnika – jeho nacionálneho povedomia, sociálnych a demografických pomerov, dejín, kultúry, folklóru, a to pod priamym vedením svojho profesora, slavistu V. N. Lamanského, ktorý ho navyše predvídavo usmernil na badanie macedónsko-slovanského etnika porovnávacou metódou. Petar Draganov taktó za dva roky získal nielen bohatý národopisný materiál o etniku macedónskych Slovanov, lež jeho porovnávaním s bulharskými a srbskými Slovanmi dospel k pevným poznatkom o závažných osobitostiach macedónskeho etnika a jeho jazyka, ktoré malo všetky predpoklady vyvinúť sa do samobytného macedónskeho národa s vlastným macedónskym spisovným jazykom.

Keďže po dvojročnom pobyte v Macedónsku a po návrate do Petrohradu Petar Draganov zozbieraný materiál publikoval, o päťročnej macedónskej otázke v Rusku prednášal a veľa písal, Draganovove názory významne pôsobili na macedónskych študentov, ktorí študovali v Rusku, a teda ich prostredníctvom vplývali aj na emancipačné národnouvedomovacie hnutie v samom Macedónsku. Vo svojej knižke poukazuje Blaže Ristovski na silný vplyv P. Draganova aj na prvého kodifikátora spisovnej macedónčiny Krstu Misirkova.

Prezentovaním naliehavej macedónskej nacionálnej otázky v ruskej slavistike a vôbec v Rusku sa Petar Draganov významne pričínil o to, že táto otázka nadobudla širší európsky rozmer, že vznikol záujem o jej riešenie v širšom európskom rámci, čím taktiež prispel k urýchleniu rozvíjajúceho sa národnouvedomovacieho procesu u macedónskych Slovanov.

Napokon Draganovom zozbierané filologické materiály a vedecké práce podnikli aj rozvoj ruskej macedonistiky. Jeho práce inšpirovali takých ruských slavistov a macedonistov, ako boli Nikolaj N. Durnovo, Vladimir V.

Kačanovskij či Peter Lavrov a ďalší. Spracovaním vplyvu P. Draganova na rozvoj ruskej macedonistiky v jednej kapitole recenzovanej knihy Blaže Ristovski hlboko zasahuje do rusko-macedónskych jazykových vzťahov.

Keďže sa však macedónska otázka ku koncu 19. storočia silne politizovala a stala sa predmetom sporu už nielen balkánskych národov, ale aj svetových mocností, Petar Draganov sa od nej postupne vzdaloval. Napokon zo štyroch desiatok Draganovových macedonistických prác takmer polovica zostala v rukopise. Petar Draganov sa v druhej polovici života venoval macedonistike viac-menej sporadicky. Napokon priviedli ho k tomu nepriaznivé sociálne i ťaživé rodinné pomery. Najprv pracoval v bibliografických inštitúciách, neskôr ako gymnaziálny profesor, riaditeľ i učiteľ na provinčných ruských stredných školách. Postihol ho presne taký nepriaznivý osud, aký postihol aj prvého kodifikátora macedónskeho jazyka Krsta Misirkova.

Blaže Ristovski zaradil do knižky aj dve štúdie Petra Draganova. V prvej sa opisuje osídlenie Macedónska na sklom 19. storočia, v druhej sa píše o ašpiráciách na jazyk, históriu, etnografiu a archeológiu Macedónska zo strany susedných balkánskych štátov, vtedajšieho Bulharska a Srbska.

Publikáciu uzatvárajú dve bibliografie: bibliografia významnejších publikovaných prác Petra Draganova a bibliografia prác o jeho živote a diele.

Vízie prvého ruského macedonistu Petra Draganova z konca 19. storočia sa v polovici 20. storočia v úplnosti naplnili. Vari preto je odkaz jeho diela v Macedónsku živý aj dnes. Svedčí o tom aj medzinárodná vedecká konferencia venovaná jeho životu a dielu, ktorú tohto roku zorganizovala Macedónska akadémia vied a umení v Skopje pri príležitosti zaznamenávania 150. výročia jeho narodenia. A potvrdzuje to vari i ohlasované vydanie syntetickej monografie o jeho živote a diele, ktorej autorom bude opäť Blaže Ristovski.

Emil Horák

ТАНЕСКИ, З.: Македонско-словачки при- рачник за конверзација.

Скопје : Магор 2006. 102 s.

Útla knižočka konverzačnej príručky, ktorá, ako hlása jej podtitul, je určená „na každú situáciu a pre každého,“ predstavuje prvé dielko tohto zamerania v oblasti

macedónsko-slovenských jazykových vzťahov. Jej autor, mladý literárny vedec a doktorand Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, sa podujal, isto aj po skúsenostiach získaných pri vedení kurzov macedónčiny na FF UK, napísať a vydať slovensko-macedónsku lexikografickú publikáciu, ktorá aspoň sčasti zaplní úplnú prázdnotu v tejto oblasti. Práca je poňatá ako praktická pomôcka pri konkrétnych konverzačných situáciách, je orientovaná na čo najširší okruh používateľov, u ktorých sa predpokladajú minimálne znalosti druhého jazyka. Skladá sa z gramatického úvodu a konverzačnej časti a vďaka praktickému formátu (A 6) sa pohodlne zmestí „do vrecka.“ Priestorové a tým aj obsahové obmedzenie diktoval redukcionalistický prístup ku koncepcii, čo musíme mať na pamäti pri posudzovaní diela a formulovaní výhrad voči nemu.

Orientáciu v slovníku umožňuje *Gramatický úvod* (s. 5-26), v ktorom autor konfrontuje slovenský a macedónsky jazykový systém, predstavuje hlavné zásady výslovnosti a oboznamuje macedónskeho čitateľa so slovenskou výslovnosťou a s gramatickými pravidlami – so zásadami tvorenia množného čísla, pádového systému slovenčiny, konjugácie a pod.

Nasleduje jadro príručky, konverzačná časť, ktorá má tridsať kapitol s podkapitolami. Ako východiskový jazyk funguje slovenčina. Jednotlivé kapitoly majú formu modelových konverzačných situácií, za ktorými, nie vo všetkých prípadoch, nasleduje tematický slovník s najpoužívanejšími výrazmi v danej oblasti. Možno by sa žiadala lepšia obsahová vyváženosť, no odhad dôležitosti jednotlivých tém pri praktickom používaní jazyka je zvrchovaným právom autora. V slovníčku sa stretávame s minimom gramatických informácií, používateľ musí vystačiť s tými v úvode. Tento prístup, typický pre konverzačné príručky tohto druhu, umožňuje rýchlu orientáciu pri používaní, čo bolo istotne autorovým hlavným zámerom. Orientáciu uľahčuje aj obsah v macedónsko-slovenskej mutácii umiestnený v závere knihy.

Macedónsko-slovenská konverzačná príručka, hoci by sme vzhľadom na východiskový jazyk mohli hovoriť skôr o slovensko-macedónskej, je kvalitne spracovaná publikácia, preto nás prekvapuje, že hneď v úvode (s. 5) sa pri uvádzaní výslovnosti slovenských hlások v macedónčine vynechávajú hlásky L – S. Táto tlačová chyba istotne neznižuje hodnotu publikácie, ktorú možno na slovenskom a macedónskom trhu len privítať. Dúfajme, že ďalšie práce v oblasti, ktorej sa doteraz nevenovala náležitá pozornosť, budú čoskoro nasledovať.

Lenka Majchráková

MENNÝ REGISTER

- Abajev, V. I. 171
 Adler, A. 141, 146
 Агапкина, Т. А. 68, 70
 Агієвіч, У. У. 70
 Akvinský, T. 7
 Алексова, Б. 31
 Ambros, P. 167
 Andrejčin, Ľ. 180
 Andričík, J. 64
 Ангелов, Б. Ст. 22-24, 28
 Ангелов, Д. 25, 26, 33
 Angelova-Atanasova, M. 85
 Antoňáková, D. 173
 Aristoteles 8
 Arnaudová, E. 84
 Arranz, M. 119, 121
 Arsovská Finková, Ž. 179-180
 Asenovová, P. 178
 Атанасий Александрийски 24
 Augustín 130
 Augustínová, E. 75, 81
 Avanesov, R. I. 53
 Avenarius, A. 13, 19
 Ахер, J. 126
 Babčanová, M. 167
 Bahalij, D. 87
 Bachtin, M. 38
 Бакалаова, Е. 27
 Баласчев, Г. 27
 Balej, I. 60
 Bardy, G. 30
 Bardžieva, D. 23, 28
 Bārļieva, S. 167
 Bartoš, F. M. 149
 Basara, J. 53
 Basilius, D. 74
 Bašagić, S. F. 82
 Baťuk, Ľ. 59
 Bauko, J. 76
 Bayerová, N. 147, 148, 150, 151
 Bazil Velký 9, 16, 29
 Bednarskyj, O. 175
 Бел 181
 Bel, M. 74, 75
 Belić, A. 107
 Bělíč, J. 151
 Bělinský, V. G. 38, 39
 Belišová, J. 78
 Benev, G. 138
 Benický, P. 77
 Beňa, M. 94
 Bergmann, J. R. 89
 Bernolák, A. 103, 167-168
 Bílá, A. 174
 Bilasová, V. 19
 Бярковіч, Т. 70
 Blaho, P. 61, 141, 145
 Blahoslav, J. 149, 150
 Blanár, V. 71, 85, 152-162, 164, 167-168
 Blažek, V. 46, 48
 Bobák, J. 92, 93
 Vočkovskij, I. 143
 Boďová, A. 75
 Bogatyrev, P. G. 169
 Богдановић, Д. 33
 Voħačiaková, M. 167
 Vojko, J. 87
 Vojková, Ľ. 17
 Borisovová, A. B. 178
 Borkovskij, V. I. 132, 135
 Boroň, P. 165
 Bosák, J. 94
 Босилков, С. 23
 Boušek, D. 80
 Божилов, И. 27
 Божков, А. 23
 Brandl, V. 45
 Брборић, Б. 109
 Бърлиева, С. 111
 Brodnjak, V. 108
 Brozović, D. 109
 Brtáňová, E. 74, 77, 94
 Brückner, A. 169
 Brugmann, K. 134, 135
 Bryk, I. 59
 Budzko, I. 177
 Buffa, F. 50, 53, 155
 Bůga, K. 171
 Bugel, W. 166
 Buchholtz, J. 74
 Bukovský, V. 75
 Bulacha, H. 65
 Bulková, P. 74
 Bura, M. 177
 Burghardt, O. 174, 175
 Burian, V. 63, 64
 Cambel, S. 82, 90, 91, 137, 150
 Цамблак, Г. 34
 Cavendish, R. 100
 Cicero 129
 Црнушанов, К. 98, 100
 Suřín, F. 148, 150, 151
 Sychun, H. A. 178
 Cyril (Konštantín, Konštantín Filozof) 3, 11-36, 113, 115, 116, 119, 120, 122, 165-167
 Čaadajev, P. J. 39
 Čatayová, S. 76
 Čechovič, K. 59
 Čejka, M. 150
 Čelakovský, F. J. 139
 Černý, A. 143
 Černyševský, N. G. 62
 Чешмеджиев, Д. 20-36
 Čičaj, V. 75, 81
 Čifľanov, B. 119, 120, 121, 122
 Čornyj, M. 65
 Čučka, P. 152-162
 Čykalenko, J. 174
 Čyževský, D. I. 59, 174-175
 Dař, V. I. 46
 Damaský, J. 14, 17
 Данчев, Г. 34
 Daničić, Dj. 105
 Давидов, А. 34
 Däniken, E. 47
 Daniš, M. 65
 Darahan, J. 175
 Denzinger, S. 116
 Děřžavin, G. 39
 Diatka, C. 167
 Димитров, С. 26, 28
 Dionýz Areopagita 166
 Дмитриев, Л. 20, 21, 22
 Dnistrova, R. 60
 Добрев, И. 29
 Dobříková, M. 84, 85, 179
 Dobrořubov, N. A. 62
 Dobrotková, M. 74
 Dobrovský, J. 37, 40, 41, 44-48, 168
 Doležal, P. 74, 104, 148, 150
 Dolinský, J. 92
 Domanyckyj, V. 87
 Domová, M. 74
 Doroškevych, O. 87

- Doruľa, J. 71, 73, 90-92, 109, 164
Dostálová, R. 10, 14, 19
Dostojevský, F. M. 39, 174, 175
Dovhovyč, V. 174
Draganov, P. 182-183
Drahomanov, M. 87, 143, 144
Drinov, M. 31, 85
Dudášová, J. 93, 94
Dudok, M. 85
Дуйчев, И. 26
Dukat, Z. 132, 135
Дуковски, Д. 100
Dulebová, I. 171-172
Dunkova, T. 179
Dupkala, R. 12, 14, 19
Durnovo, N. N. 182
Ђуровић, Љ. 71
Durych, V. F. 44, 45, 47
Duthilleul, P. 23
Dvonč, J. 166
Dvonč, L. 163
Dvořáková, D. 80
Dziuba, I. 87, 88, 174
Ђаџок, Ј. 92
Дьяченко, Г. 115
Ђурица, Ј. 92
Ђоровић-Љубинковић, М. 27
Džundová, I. 176-177
Eliáš, M. 93
Erikuros 8
Erben, K. J. 149, 150
Erickson, J. H. 116
Ernout, A. 132, 135
Fábryová, L. 81
Falilejev, A. I. 178
Falińska, B. 53
Fándli, J. 167
Farrugia, E. G. 116
Feješ, J. 124, 128
Fejtová, O. 81
Feldek, L. 64
Fennell, J. 40, 43
Ferenčíková, A. 163-165
Fičanová, D. 74
Fichte, J. G. 175
Fircáková, K. 74
Flajšhans, V. 149, 151
Florenski, P. 18, 19
Флоря, Б. Н. 26-30, 31, 32
Forman, S. 139
Förster, J. 80
Fótius 119
Фрайданк, Д. 30
Franko, I. 58-65, 87, 141-146
Franko, T. 59
Frček, J. 40
Frimmová, E. 74, 79, 80
Fusek, G. 94
Gadolina, M. A. 134, 135
Gadušová, Z. 165
Gáfríková, G. 76, 77
Gaidosová, R. 76
Gajda, S. 94
Gajdoš, M. 116
Gálik, D. 92
Gašparíková, V. 40, 168-169
Gavlovič, H. 77
Gebauer, J. 131, 133, 135, 140, 150, 151
Gečev, S. 28, 29
Георгиевски, М. 111
Гетманец, М. Ф. 37
Гълъбов, И. 34
Goebel, H. 164
Gorazd 117
Голуб, И. Я. 70
Голубинский, Е. 31
Gorkij, M. 39
Горски, А. 24
Gouillard, J. 31
Graz, M. 75
Gregor Bohoslovec 16, 29
Gregor Naziánzský 10, 29, 166, 167
Grešlík, V. 94
Gribojedov, A. S. 39
Grivec, F. 14, 19, 113
Грозданов, Ц. 23, 27, 28
Gumiļjova, N. 39
Gumiļov, N. 172
Gvozдарев, J. A. 173
Gzell, B. 150
Haag, H. 13, 19
Habijanec, S. 76
Habovštiak, A. 163
Habovštiaková, K. 136, 137, 140
Hadrián II. 113
Halkin, F. 24
Hammerová, L. B. 163, 164
Hanke, G. 121
Hanuš, I. J. 139
Haraksim, L. 92
Hardzej, N. 177
Hardzejev, J. 177
Hatalová, M. 75
Hattala, M. 104, 136-140
Hauptová, Z. 14
Havlíček-Borovský, K. 143
Havránek, B. 148, 150, 151
Headley, P. C. 126
Hebler, M. 82
Hegel, G. W. F. 174, 175
Helander, H. 125
Heras de las, I. M. 80
Heriban, J. 4, 19
Herzl, T. 141, 142, 143, 146
Hetényi, M. 166
Heveši, M. 64
Hladký, J. 76
Hlaváček, F. 59
Hlôšková, H. 94
Hnaťuk, V. 143
Hodža, M. 74, 106
Hoffman 175
Hohol' (Gogol'), M. 174
Holko, M. 124, 129
Holovac'kyj, J. 60
Holuby, J. L. 155
Homišínová, M. 83
Homoľa, J. 76
Hontar, P. I. 59
Horácius 129
Horák, E. 94, 102-110, 182-183
Horáková, R. 86-87
Horáni, A. 126
Horecký, J. 164
Horskýj, V. 174
Horváthová, T. 166
Hospodár, M. 92
Hosszúová, Z. 165
Hroziénčik, J. 64
Hrubý, V. 139
Hruškovice, S. 77
Hrybka, D. 65
Hurbanič, M. 166
Hus, J. 147-151
Hviezdoslav, P. O. 65
Hvišč, J. 110
Хадерман-Мисгвиш, Л. 23, 28
Chalupka, S. 60
Chatur, M. 92
Chazár, A. 124, 128
Cheraskov, M. M. 44
Хъдсън 181
Хоматиан, Д. 33
Chovanec, J. 75
Хренов, Л. С. 70
Christians, D. 120

- Chrobák, D. 126, 127
 Ľčevska, T. 84
 Илев, А. 26
 Пиев, А. 138
 Илиевски 111
 Imrichová, G. 84, 180-182
 Imrichová, M. 164
 Ivančík, M. 92
 Ivanič, P. 165
 Иванов, Ё. 29, 31-33, 111
 Ivanov, O. A. 174
 Иванов, С. А. 26-28
 Ivanov, V. V. 53
 Иванова, К. 22, 30, 32, 35, 111
 Ivanová, M. 75
 Ivanovičová, J. 167
 Ivič, M. 134, 135
 Ivič, P. 53, 110
 Jagić, V. 30, 143
 Jakimovska-Tošičová, M. 166
 Jakobson, R. O. 40, 42, 43, 47
 Ján Zlatoušty 15, 16
 Jankovič, J. 93, 94
 Javorka, V. 91
 Jedlička, A. 147, 151
 Jędrzejewicz, J. 88
 Jefremov, S. 87
 Jerković, V. 132, 135
 Jeroným, J. 80
 Jílek, F. 147, 151
 Јелевиќ, Б. 97, 100
 Jiřeček, K. 137, 141
 Йоаким I. 32
 Йоан Дамаскин 29
 Jóna, E. 136, 137, 140
 Joveva-Dimitrova, S. 180
 Jozef II. 126
 Judák, V. 166
 Юфу, Ё. 35
 Julian, O. 42
 Jungmann, J. 45, 151
 Juríková, E. 74
 Jurkovyč, P. 174
 Jusková, J. 177
 Juščenko, V. 176
 Kabanova, N. 179
 Kačala, J. 19, 167-168
 Kačanovskij, V. V. 182
 Kačenovskij, M. T. 42
 Kačíc, L. 90, 92
 Kalaidovič, K. F. 43
 Kalin, A. 85
 Kalnyň, L. 53
 Kalužská, I. A. 178
 Kamenický, M. 81
 Kamiš, A. 151
 Kant, I. 174
 Karadžić, V. S. 103, 105
 Karamzin, N. M. 39, 40, 44
 Kašparová, J. 80
 Kateřina II. 39
 Katkov, M. N. 62, 145
 Kaverin, V. A. 43
 Kazlouskaja, M. 177
 Keenan, E. 37, 40-48
 Keipert, H. 168
 Kessler, E. 125
 Kirdun, A. 177
 Кирил Александрийски 29
 Kirilov, K. 92
 Kišová, J. 76
 Klaret 148
 Klecker, E. 79, 80
 Klement Alexandrijský 9, 10
 Klement Rímsky 167
 Klen, J. 174, 175
 Klepiková, G. P. 178
 Klimeková, A. 74
 Kliment Ochridský 21, 22, 26,
 27, 29, 33, 111-123, 166
 КЛИМИШИН, И. А. 70
 Кѓучевскиј 172
 Kodajová, D. 80
 Кодов, X. 22
 Kovavec, J. 64, 88
 Kolas, J. 177
 Kollár, J. 58, 60, 61, 88, 102-
 105, 110
 Kollárová, Z. 179-180
 Komárek, M. 150, 151
 Komorová, K. 74, 81
 Konner, H. 141
 Konovalov, H. 59
 Konstantinos Kavasilas 112
 Koprda, P. 166
 Koprda, P. 94
 Kormaník, P. 17, 19
 Костенечки, К. 34
 Koška, J. 86, 93
 Košková, M. 85, 90, 94
 Košút, L. 126
 Котович, О. 70
 Kotulič, I. 73
 Kovačka, M. 74, 81
 Kozáček, J. 138
 Krajčovič, R. 52, 53, 72, 164
 Král, F. 141
 Kralčák, Ľ. 19
 Králik, Ľ. 94, 170-171, 177-179
 Krasnovská, E. 74
 Krauss, F. S. 141, 142
 Krbec, M. 45
 Kredátusová, J. 173
 Кремптон, P. 100
 Krišková, Ľ. 82, 84
 Krman, D. 77
 Kroner, R. 174
 Kropuchová, J. 79
 Krošláková, E. 19
 Крњова, И. 24
 Krško, J. 94
 Крук, Я. 70
 Krumbacher, K. 141
 Kržišniková, E. 179
 Křístek, V. 148, 149, 150, 151
 Kuba, L. 59
 Kubeš, J. 80
 Kučera, K. 151
 Kučera, M. 94
 Kudriavcev, P. 142
 Kuhn, H. C. 125
 Kyev, K. 22, 28
 Kujičovičová, M. 82
 Kulcsárová, K. 80
 Kunin, A. V. 173
 Kupala, J. 177
 Kurbskii, A. M. 41
 Kursarová, M. 179
 Kurucová, K. 74
 Kútник Šmálov, J. 7, 19
 Kuzmenko, Ju. K. 178
 Kuznecov, P. S. 135
 Kyas, V. 147, 149, 151
 Kyryľuk, J. P. 63, 87
 Киселков, В. 23, 24
 Lacko, M. 13, 19
 Ladzianska-Jusková, J. 177
 Lamanský, V. N. 182
 Lampe, G. W. H. 115
 Lassaigová, D. 81
 Lauer, R. 40
 Lavrov, P. 33, 183
 Lavrov, P. A. 111, 112, 123
 Le Goff, J. 3, 19
 Lec, S. 177
 Lenderová, M. 80
 Lengyelová, T. 81
 Lepkyj, B. 143, 145
 Ličko, P. 64

Ličková, M. 64
 Liddell, H. G. 115
 Lichačov, D. S. 37-43
 Ling, O. 100
 Lipták, Š. 73, 90
 Lisa, A. C. 70
 Lisovuj, V. 174
 Литаврин, Г. Г. 25, 26
 Litvin, N. 177
 Livius 129
 Ljacký, J. 38
 Lodij, P. 174
 Loma, A. 94
 Lomonosov, M. 39
 Лосева, О. В. 35
 Lotman, J. 38
 Lozins'kyj, I. 59
 Лозка, А. Ю. 66-70
 Lubkivskyj, R. 65
 Ludwig, W. 125
 Lukačka, J. 80
 Лукин, П. Е. 34
 Lukinov, A. A. 178
 Lukoviny, L. 90
 Lysecký, I. L. 62
 Ľašuk, V. 177
 Ляўкоў, Э. А. 70
 Machar 143
 Majchráková, L. 76, 86, 90, 183
 Majkov, A. 37
 Majtán, M. 72, 73, 81, 155
 Malaňuk, J. 175
 Málík, V. 137
 Malinovský, A. F. 44
 Mandryk, M. 174
 Manolova, L. 85
 Marečková, M. 80
 Maretić, T. 105
 Mária Terézia 128
 Marinčák, Š. 120, 169-170
 Marinković, R. 132, 135
 Marojević, R. 133, 135
 Marsina, R. 80
 Martysevič, M. 177
 Marušiak, J. 64
 Masariková, A. 167
 Masaryk, T. 141, 143, 145, 146, 175
 Masník, T. 77
 Mašek, P. 81
 Matejčík, J. 155, 157, 159, 162
 Matějček, A. 175
 Matejková, A. 81
 Maxim Vyznavač 116
 Mayerthaler, W. 53
 Мазовер, М. 98, 99, 100
 Mazon, A. 40, 42, 43
 Medňanský, M. 60
 Meľničuk, O. S. 133-135, 171
 Merezkovský, D. S. 39
 Mészárosová, K. 82
 Meščerskiĵ, V. P. 62, 145
 Meško, M. 82, 166
 Měšťan, A. 44
 Metod 3, 11-36, 111-123, 165-167
 Mickiewicz, A. 174
 Михайлов, С. 31
 Michálek, E. 147, 151
 Michalov, J. 165
 Michnevič, A. 176-177
 Miĵatev, P. 137, 140
 Мијовић, П. 24
 Miklošič, F. 139
 Mikluščák, P. 7, 19
 Milenkovič, V. 51
 Miletič, L. G. 85, 138, 140
 Милев, А. 27, 33
 Miljković-Peppek, P. 23, 28
 Milochovský, J. 76
 Милтенова, А. 28, 31
 Minárik, J. 74, 80
 Минчев, Г. 120
 Mironova Blažina, I. 179
 Misirkov, K. 182, 183
 Mistrík, J. 164
 Mlacek, J. 162
 Мокко, J. 74
 Moguš, M. 164
 Moisejevová, G. 45, 97-101
 Molnár, M. 59, 60, 64
 Momčilov, I. N. 138, 140
 Monat 142
 Morozova, S. E. 132, 135
 Mosendz, L. 175
 Mosheim, J. L. 125, 127
 Motsáry, A. 127
 Mráz, A. 58, 62, 125, 126
 Mráz, F. 137
 Mrázek, R. 37, 48
 Mudroň, P. 61
 Mundáková, I. 59, 60, 63, 64
 Murjanov, M. F. 171
 Murko, M. 143, 169
 Musin-Puškin, A. I. 44
 Mušinka, M. 78
 Muziková, K. 75
 Nábělková, M. 75
 Nabokov, V. 37
 Načov, D. 137
 Nádaši-Jégé, L. 65
 Nadzam, M. 15, 19
 Najdenova, D. 167
 Нанков, С. 20, 23
 Naum Ochridský 111-123
 Nechutová, J. 150
 Nevrlý, M. 58-65, 87-88, 141-146, 174-176
 Niederle, L. 175
 Nietzsche, F. 174, 175
 Nikanenko, S. 177
 Nikolova, N. 180-182 180
 Николова, С. 111
 Николски 181
 Noge, J. 63
 Nolte, J. F. 125
 Novák, K. 150, 151
 Novák, E. 106, 110
 Novohradčan, F. 64
 Nowakowska, M. M. 85
 Oberuč, J. 74
 Огиенко, И. 20, 22
 Okoličányová, V. 82
 Oles, O. 175, 176
 Olšavský, M. M. 90
 Oľžuč, O. 175-176
 Ondrejovič, S. 110
 Optát, B. 149, 150
 Origenes 10, 130
 Osvald, F. R. 75
 Pačev, A. 180
 Padlužny, A. I. 53
 Palacký, F. 149, 166
 Palárik, J. 138
 Palkovič, J. 104
 Pallová, V. 126
 Panajotov, V. 85
 Panczová, Z. 89
 Pančevska, A. 53
 Пандурски, В. 23
 Papánek, J. 167
 Paponová, M. 164
 Paraskova-Válčanova, M. 85
 Pasternak, B. 38
 Pastrnek, F. 60, 141
 Пашев, П. 31
 Patera, A. 147, 151
 Paulíny-Tóth, V. 61
 Pauliny, E. 49, 50, 52, 78, 110

- Pavlásková, A. 170
 Pavlík, J. V. 38
 Pavlović, S. 131-135
 Pavlovič, J. 6, 16, 19
 Pavlovičová, K. 3-19
 Peciar, Š. 73
 Pecník, M. 167
 Peckařová, K. 75
 Pelleová, A. 78
 Pentkovskij, A. M. 120, 122
 Pepkin, D. S. 59, 60
 Perenstorfer, E. 146
 Pestalozzi, J. H. 175
 Peter I. 39
 Петканова, Д. 26
 Pet'uga, S. 87
 Petr, J. 136, 138, 139, 140
 Петров, А. П. 20, 21, 22
 Petrović, A. M. 165
 Philomates, V. 150
 Picchio, R. 30
 Pikulová, E. 64
 Pintérová, B. 166
 Pisárčíková, M. 19
 Pišová, J. 76
 Pižurica, M. 135
 Platner, F. 126, 127
 Platón 8, 9, 11
 Pleskalová, J. 147-151
 Plotnikovová, A. A. 178
 Podmaková, D. 92
 Погудин, М. 24
 Pogorelov, V. A. 84
 Polívka, J. 168-169 168
 Pop-Atanasov, G. 112
 Попов, Г. 26
 Попруженко, М. Г. 31
 Попоподоров, Р. 20, 21
 Porák, J. 147, 148, 149, 151
 Porigezová, M. 75, 81, 82
 Pospíšil, I. 37-48, 109
 Potůček, J. 7
 Považaj, M. 155
 Pražák, A. 106
 Profantová, Z. 94
 Psell, M. 165
 Пшински, П. 32
 Pukanec, M. 75
 Puškin, A. S. 37-39, 46, 62
 Rác, A. 124, 129, 130
 Rácová, N. 90
 Рачки, Ф. 29
 Radišev, A. N. 39
 Radivoev, M. 138, 140
 Radlinský, A. 136, 138
 Radovanović, B. 166
 Радовановић, М. 110
 Райков, Б. 21, 22
 Ramanouskaja, A. 177
 Ramšak, M. 88
 Ratkoš, P. 11, 13, 19
 Repninova, V. 88
 Ribarova, S. 179
 Rieger, F. L. 138, 139
 Riehl, W. H. 81
 Рилски, И. 32
 Ripka, I. 163-165
 Ristovski, B. 182-183
 Rogov, A. И. 25
 Roman, M. 65
 Романов, Е. Р. 70
 Römer, F. 80
 Rosa, V. J. 168
 Rosenbaum, K. 110
 Rothe, H. 120
 Rozman, A. 86
 Rubigall, P. 81
 Rumjancev, N. P. 43
 Rummelová, H. 93
 Rusak, V. 177
 Rusakov, A. Ju. 177-179
 Русев, П. 34
 Ruttkay, A. 167
 Ružička, J. 110, 136
 Ryantová, M. 80
 Rydlo, J. M. 82
 Rymut, K. 156, 162
 Rypáček, K. V. 59, 64
 Sabol, J. 94
 Sabov, P. 82
 Saktorová, H. 74, 81
 Салавей, Л. М. 68
 Saltykov-Ščedrin, M. J. 62
 Salustius 129
 Salva, K. 74, 75
 Samardžija, M. 108, 110
 Sasinek, F. V. 166
 Sáva 120
 Саконова, Л. И. 37, 40
 Scott, R. 115
 Sedakovová, I. A. 178
 Sedlák, P. 167
 Sedláková, K. 136-140
 Seep, P. 16, 19
 Seneka 129
 Senkovskij, O. 42, 43
 Sesar, D. 110
 Sesarová, D. 179
 Severianov 145
 Schaller, H.-W. 178
 Schelling 174, 175
 Scheutz, M. 81
 Schiller, F. 174
 Schlögel, F. A. 168
 Schröpfer, J. 148, 151
 Siatkowski, J. 78
 Sikimićová, B. 178
 Sirácky, A. 63
 Skaryn, F. 177
 Skerlić, J. 106
 Skladanaj, J. 75, 164
 Sklenár, J. 167
 Скоморохова-Вентурини, Л. 35
 Skovoroda, H. S. 174, 175
 Skukálek, R. 64
 Slaninka, M. 167
 Sloboda, M. 76
 Снеганов, И. 27, 31
 Sobolev, A. N. 177-179 177
 Söhrman, I. 178
 Sokrates 8
 Solovjov, V. S. 172
 Sosiur, V. 64
 Spagińska-Pruszková, A. 179
 Speranskij, M. 141
 Срезневский, И. 30
 Станчев, К. 26, 30
 Stanislav, J. 53, 78, 112, 113,
 131, 133-135
 Stefanov, V. 86
 Стефановић, Д. 35
 Stefanyk, V. 145
 Stejskal, J. 80
 Stojanov, V. D. 138, 140
 Стојановић 112
 Stokes, A. 40
 Sulejman, O. 38, 46
 Sumarokov, A. 39
 Suvorin, A. S. 62
 Svetlík, J. 165
 Szarysz, I. 41
 Сырку, П. А. 29
 Šafárik, P. J. 88, 104, 139
 Šagiňanová, M. 88
 Šakun, L. M. 177
 Šalamún 12
 Šalkovský, P. 94
 Šaškevyč, M. 60
 Ščerbakivskij, V. 175

- Ščerbatskij, F. I. 141, 144-146
 Ščerbin, V. K. 176
 Ščurat, V. 87, 141, 142, 143
 Šembera, A. V. 148-151
 Šenšel, L. 74
 Ševčenko, T. 87, 88, 174
 Šiškov, A. S. 46
 Šišmanov, I. 169
 Šklovský, V. 169
 Škoviera, A. 90, 91, 92, 111-123, 165-167
 Škoviera, D. 81
 Škovierová, A. 74, 75, 79-83, 84, 90
 Škultéty, J. 105, 106, 140
 Šlosar, D. 148, 150, 151
 Šmatlák, S. 125
 Šmelková, A. 74
 Špidlík, T. 9, 10, 11, 13, 19
 Špirko, J. 9, 10, 19
 Štec, M. 77, 78
 Štefan, E. B. 64
 Štefanovičová, T. 93, 94
 Štejer, M. V. 149, 151
 Štiavnický, J. 65
 Štúr, E. 103, 104, 106, 109, 110, 139
 Šujanský, F. 155
 Šulek, B. 105
 Šumavský, J. F. 139
 Švantner, J. 64
 Швейцер 181
 Tablic, B. 125
 Tacitus 129
 Taft, R. F. 120
 Tachiaos, A.-E. 30
 Tajovský, J. G. 65
 Tancer, J. 81
 Taneski, Z. 183
 Teodor Studita 17
 Teodorov-Balan, A. 23, 24, 26, 138, 140
 Teofylakt Ochridský 21, 26, 27, 29, 112, 118
 Teoktist 12
 Tersch, H. 81
 Tertulián 9
 Thomas, F. 132, 135
 Tibenský, J. 81
 Толстая, С. М. 70
 Толстая, Т. В. 28
 Tolstoj, L. N. 39, 43
 Tolstoj, N. I. 171
 Tomsa, F. J. 151
 Tomšič, F. 14, 19
 Topoliňska, Z. 50, 53
 Toporov, V. N. 171
 Тъпкова-Заимова, В. 20, 28, 31
 Trapp, E. 111, 115, 117
 Trávníček, F. 150, 151
 Трифунович, Д. 30
 Trostinska, R. 179
 Trubačov, O. N. 170-171
 Туманян 181
 Turčány, V. 167
 Turgenev, I. S. 62
 Турилов, А. А. 23-28
 Tusková, T. 76
 Týrová, Z. 76
 Ťutčev, F. I. 39
 Urbancová, H. 78
 Urmanič, R. 92
 Успенский, Ф. 31
 Uzeňonová, Je. S. 178
 Vačková, K. 136, 138, 140
 Vahylevyč, I. 60
 Vajanský, S. H. 62
 Вайнрайх 181
 Vakarelska-Čobanska, D. 85
 Valachová, M. 74
 Vaľavková, I. 174
 Vančo, M. 166
 Vaňko, J. 86, 87
 Vasiľ, C. 90
 Vasilišinová, D. 75
 Vasmer, M. 171
 Vavrinec Benedikt z Nedožier 104
 Važanová, J. 78
 Važník, S. A. 176
 Vážny, V. 106
 Večerka, R. 132-135, 148, 150, 151
 Велчев, В. 30
 Vendina, T. I. 51, 78
 Veselovský, A. N. 169
 Виденов 181
 Vidmanová, A. 149, 151
 Vidoeski, B. 53
 Vidovičová Boltová, I. 179
 Viktorin, J. 137
 Vince, Z. 110
 Vintř, J. 147, 148, 150, 151
 Вьюнов, Ю. А. 171-172
 Vlček, J. 149
 Vojteková, B. 75
 Vokál, F. 64
 Vondrák, V. 131-133, 135, 141
 Voplakal, M. 19
 Voroninová, I. I. 178
 Воронов, А. 29
 Voss, Ch. 178
 Votruba, F. 63, 64
 Vozár, L. 166
 Vozňak, M. 58, 143
 Vráblová, T. 94
 Vragaš, Š. 167
 Vries, W. 116
 Vyšenskyj, I. 174
 Waldenfels, H. 8, 19
 Wallisch, R. 80
 Weingart, M. 110
 Werner, J. 74
 Wigand, O. 124
 Wollman, F. 169
 Wollman, S. 38
 Ylli, X. 178
 Zabolockyj, N. 37
 Zagiba, F. 169
 Zajac, H. 177
 Zajcev, P. 87
 Zambor, J. 64
 Zavadová, K. 75, 81
 Zavarský, S. 90, 92, 124-130
 Zelenka, M. 109
 Zelenková, A. 168-169 168
 Zibrť, Č. 149, 151
 Zientara, W. 80
 Zimin, A. 42
 Zinkevyč, O. 176
 Zmajević, A. 132, 134, 135
 Zmeták, I. 82
 Zolotova, G. A. 131, 132, 135
 Zubko, P. 167
 Žemberová, V. 19, 65
 Žeňuch, P. 15, 19, 89-95, 116, 164, 166, 169-170
 Žeňuchová, K. 90, 94
 Žibritová, G. 74
 Žigo, P. 49-57, 77-78, 94, 140, 164
 Žinzifov, R. 181
 Žukovský, V. A. 39
 Žuravska, I. 59

Informácie pre prispievateľov

1. Redakcia časopisu v súvislosti s technickými podmienkami spracovania príspevkov prijíma texty spracované v elektronickej podobe v programe T602, Word, WordPro, WordPad, OpenOffice. Príspevky treba posilať do redakcie v tlačenej a v digitálnej forme (na diskete alebo CD-nosiči) alebo e-mailom na adresu katarina.zenuchova@savba.sk.
2. Súčasťou každého príspevku (okrem správ a recenzií) musí byť anotácia, kľúčové slová v anglickom jazyku a resumé v angličtine, nemčine, ruštine alebo francúzštine.
3. Každý príspevok musí obsahovať meno, tituly a adresu pracoviska autora, príp. telefonický a e-mailový kontakt.
4. Termíny redakčných uzávierok časopisu Slavica Slovaca:
Prvé číslo   30. 4.
Druhé číslo   31. 10.
5. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržať tieto zásady:
  - v texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. R. Auty; N. 1. Feľdman; s. 312; t. j., a pod.),
  - dôsledne odlišovať číslicu 0 od veľkého O a číslicu 1 od písmena l,
  - tvrdý koniec riadku (ENTER) používať iba na konci odsekov,
  - pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný / dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.,
  - žiadame autorov, aby pri vytváraní VERZÁLOK nepoužívali klávesy CAPS LOCK (SHIFT),
  - pri riedení nepoužívať medzery, ale uviesť za slovom údaj (ried.),
  - znaky, ktoré neobsahuje klávesnica, písať kombináciou dvoch znakov tak, aby jednoznačne určili príslušné písmeno. Zoznam používaných znakov uviesť na konci príspevku. Napríklad *i = $\dot{i}$; *o = α ; *d = $\dot{d}$;
*n = η ; *e = ϵ ; *u = $\underline{u}$
  - žiadame autorov o priloženie všetkých vlastných rezov písma (fontov) použitých v príspevku,
  - poznámky pod čiarou písať automatickým spôsobom, ktorý ponúkajú textové editory,
  - grafy, schémy a obrázky pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu, alebo v digitálnej forme.

CONTENTS

STUDIES

ЈАСМИНА МОЈСИЕВА-ГУШЕВА: Macedonian Dialogue with the Other	97
E. HORÁK: Slovak-Czech philological Parallels from the Aspect of (South)Slavic Linguistics (The idea of „Slavic reciprocity“ and Slavic linguistic conflicts)	102
A. ŠKOVIERA: The Third Slavonic Life of St. Nahum of Ochrid and the Date of Expulsion of Method's Disciples	111
S. ZAVARSKÝ: Dematur nobis Latina cultura, videbimus, quid erimus! The problem of the Slovak national revival from the point of view of Latin philology	124
S. PAVLOVIČ: An addition to the reconstruction of the genesis of Slavic qualitative genitive	131
K. SEDLÁKOVÁ: The personality and work of Martin Hattala in the field of Slovak and Slavic studies based on archival fonts	136
M. NEVRLÝ: The Vienna Activities of Ivan Franko	141
J. PLESKALOVÁ: The So-Called „nabodenička“ in the Czech Linguistic Terminology	147

REVIEW ARTICLES

V. BLANÁR: On Personal Names in Transcarpathian Ukraine (Comments on Prizvyšča zakarpatskych ukrajinciv. Istoryko-etymolohičnyj slovnyk by Pavlo Čučka)	152
--	-----

REPORTS and REVIEWS

A. FERENČÍKOVÁ: Professor Ivor Ripka Seventy Years Old	163
Z. HOSSZÚOVÁ: Ján Svetlík would be eighty years old today	165
A. ŠKOVIERA: Two Cyrillo-Methodian events (Nitra, July 2007)	165
J. KAČALA: Anton Bernolák from a new perspective	167
A. ZELENKOVÁ: A rewarding bibliography of the works of Jiří Polívka	168
P. ŽEŇUCH: Το πνεύμα σου το αγαθόν οδηγήσει με εν γη ευθεία – Your Spirit is good. Lead me in the land of uprightness. (Ž 142,10)	169
E. KRÁLIK: TRUBAČOV, O. N.: Trudy po etimologii. Slovo. Istorija. Kul'tura. V dvuch tomach	170
I. DULEBOVÁ: Вьюнов, Ю. А.: Русский культурный архетип. Страноведение России. Учебное пособие	171
J. KREDÁTUSOVÁ: ANTOŇÁKOVÁ, D.: Frazeologičeskije jedinicy russkogo jazyka, sviazannyje s narodnymi obyčajami i obriadami	173
M. NEVRLÝ: Чижевський Д.: Філософські твори у 4-х томах	174
M. NEVRLÝ: Ольжич, О.: Вибрані твори. Упорядник Осип Зінкевич. Передмова Євгена Сверстюка	175
I. DŽUNDOVÁ: MIČNEVIČ, A.: Vybranyja prasy	176
J. LADZIANSKA-JUSKOVÁ: Mova – literatura – kul'tura. Materyjaly V. mižnarodnaj navukovaj konferencyi	177
E. KRÁLIK: Aktual'nyje voprosy balkanskogo jazykoznanija	177
Z. KOLLÁROVÁ: FINK ARSOVSKY, Ž. a kol.: Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema	179
S. JOVEVA-DIMITROVA: РАЧЕВ, А.: Jazykové spoločenstvá v podmienkach europeizácie a globalizácie	180
G. IMRICHOVÁ: Николова, Н.: Билингвизмът в българските земи през XV-XIX век	180
E. HORÁK: Ристовски, Б.: Македонистот Петар Драганов (1857-1928)	182
L. MAJCHRÁKOVÁ: Танески, З.: Македонско-словачки прирачник за конверзација	183

MIČ 49 601

SLAVISTICKÝ ÚSTAV JÁNA STANISLAVA SAV BRATISLAVA
MATICA SLOVENSKÁ MARTIN

SLAVICA SLOVACA, ročník 42 (2007), č. 2. Vychádza dvakrát do roka. Cena jedného čísla 60,-- Sk.
Ročné predplatné 120,-- Sk. Tlač: VEDA, vydavateľstvo SAV, Dúbravská cesta 9, 842 34 Bratislava.
Tel.: 02/54774253, fax: 02/54772682.

Objednávky do zahraničia / Distributed by:

Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin
Slovak Academic Press, s. r. o., P. O. Box 57, Pošta 15, 810 05 Bratislava
Slovart G. T. G., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava
ISSN 0037-6787